

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
2019-YL-087

ARKEOLOJİK BULUNTULAR IŞIĞINDA
ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ'NDE
EPHESOS ANTİK KENTİ SİYASAL VE EKONOMİK
DURUMU

HAZIRLAYAN
Serkan ÜLBEGİ

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Aynur CİVELEK

AYDIN-2019

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Serkan ÜLBEĞİ
“Arkeolojik Buluntular Işığında Roma İmparatorluk Dönemi’nde Ephesos Antik Kenti
Siyasal ve Ekonomik Durumu” başlıklı tez, .../...../..... tarihinde yapılan savunma
sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan:		
Üye :		
Üye :		

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim
Kurulunun ..... tarih .....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Ahmet Can BAKKALCI

Enstitü Müdür V.

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

... / ... / 2019

Serkan ÜLBEĞİ

ÖZET

ARKEOLOJİK BULUNTULAR IŞIĞINDA ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ'NDE EPHEOS ANTİK KENTİ SİYASAL VE EKONOMİK DURUMU

Serkan ÜLBEGİ

Yüksek Lisans Tezi, Arkeoloji Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Aynur CİVELEK

2019, XVI + 97 sayfa

Roma İmparatorluğu'nun izlemiş olduğu ekonomik ve siyasi yaptırımlar sonucunda, Ephesos antik kenti köklü değişikliklere uğramıştır. Kente egemen olan imparatorluğun izlemiş olduğu siyasi ve ekonomik yaptırımlar, kentin gelişiminde ve değişiminde en önemli etken olmuştur. İmparatorluk gücü, kentin gelişmesiyle paralellik göstermiş ve kent dönemin altın çağını yaşamıştır. Çalışmamızın amacı, Ephesos kazı verilerinden yola çıkarak, Roma İmparatorluk Dönemi'ni değerlendirmektir.

Öncelikle antik kentle ilgili kaynaklar incelenerek, siyasi durum üzerinde durulmuştur. Sonrasında Roma İmparatorluk Dönemi'nde Ephesos kentine ilişkin arkeolojik eserler ve kazılara ait bilgilerden faydalanarak ticari durum ele alınmıştır.

Söz konusu tez çalışmasının birinci bölümünde Roma Uygarlık Tarihi'nin ana hatları irdelenmiştir. Roma Krallık, Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerinin genel hatları, siyasi ve ekonomik gücün şekillendirdiği tüm gelişmeler bilimsel veriler ışığında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anadolu'da Roma Egemenliği, çalışmanın ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde, Roma Cumhuriyet Dönemi'nde başlatılan Anadolu'nun siyasi ve ekonomik gelişmeler, Geç Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar detaylı olarak ele alınmıştır. Roma'nın Küçük Asia'da yürütmüş olduğu tüm siyasi ve ekonomik gelişmeler sonucunda şekillenen yönetim biçimi detaylı olarak aktarılmıştır.

Çalışmanın ana konusu, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Ephesos kentinin siyasi ve ekonomik gelişmeleridir. Konu, arkeolojik bulgular eşliğinde ele alınarak, imparatorluğun başından sonuna kadar Ephesos kentinde yürütülen siyasi durum ve

ekonomik gelişmelerin kent gelişimi ve değişimindeki rolüne dikkat çekilmiştir. Ephesos antik kentinde günümüze dek yapılan kazılar sonucunda elde edilen veriler, mimari eserler, seramikler ve sikkeler olarak gruplandırılmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Anadolu, Arkeoloji, Ephesos, Roma, İmparatorluk

ABSTRACT

POLITICAL and ECONOMIC STRUCTURE of ROMAN EPHEOSOS with ARCHAEOLOGICAL DATA

Serkan ÜLBEGİ

Ph.M.Thesis, Department of Arheology Thesis Advisor:

Assoc. Prof. Dr. Aynur CİVELEK

2019, XVI + 97 pages

As a of the economic and political sanctions which the Roman Empire imposed, the ancient city of Ephesos changed fundamentally. These economic and political sanctions which are imposed by the dominated empire were the main factors of the development and evolution of the city. The power of the empire showed parallelism with the development of the city and the city had its golden age. The aim of our study is to evaluate the time of the empire, based on the excavation data.

First of all, the political situation was dwelled on by examining the sources on the ancient city. Then the commercial situation was dealt with by the help of archaeological artefacts on the ancient city of Ephesos in the period of the Roman Empire and the informantion about the excavations, in the first part of this thesis study, the main outlines of the Roman civillization history were examined. Then we tried to evaluate the overall outlines pf Roman Kingdom, Roman Republic and Roman Empire. The developments which the political and economic power of the Roman Empire shaped were dealt with and evaluated in consideration of the scientific data.

The Roman sovereign in Anatolia is the second part of the study, in the part the political and economic developments of Anatolia which started in the period of Roma were dealt with in detail until the period of the Late Roman Empire. the regime of Roman, which was shaped as a result of all the political and economical developments whic the Roman carried out in Asia Minor, was Transmitted detial.

The main topic of the study is the politicial and economic developments of the ancient city of Ephesus in the period of Roma Empire. The topic was dealt with in company with archaeological findings. The political and economical developments were carried out in the ancient city Ephesus from the beginning till the end of the empire. The role of the

these political and economic developments in the development and change of the city was remarked in this study. The data which were obtained from the excavations in the ancient city of Ephesus from past to present was classified into three groups, architectural work, ceramics and coins.

KEYWORDS: Anatolia, Ephesus, Archaeology, Roman, Imperial

ÖNSÖZ

Tezimizde, Roma İmparatorluğu'nun yürütmüş olduğu siyasi ve ekonomik faaliyetler sonucunda Ephesos antik kentindeki gelişmeler, değişimler, arkeolojik bulgularla birlikte incelenerek değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bilimsel çalışmanın nasıl oluşturulması gerektiği konusunda büyük bir ilgiyle bilgi ve deneyimlerini paylaşan, güler yüzünü ve samimiyetini esirgemeyen değerli hocam, Doç. Dr. Aynur CİVELEK'e, arkeoloji biliminde mücadele ruhunu bana aşılayan, çok değerli öneri ve deneyimlerini paylaşan değerli hocam Prof. Dr. Ömer ÖZYİĞİT'e teşekkür ederim.

Konuyla ilgili tartışmalar yaptığım Phokaia kazı ekibine ve arkeolog Ebru UĞRAŞ, Selçuk Efes Müzesi uzmanlarından arkeolog Ramazan Alp ÇETİN'e teşekkürlerimi sunarım. Öte yandan kültürel, sosyal ve akademik hayatım boyunca bana desteğini esirgemeyen aileme minnettarım.

Bu çalışmayı, manevi anlamda her zaman destekçilerim olan sevgili kuzenlerim, Zeki YAŞAR ve Erhan ÇİYAPUL'a ithaf ediyorum.

Serkan ÜLBEĞİ

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	ix
TABLolar DİZİNİ.....	xii
LEVHALAR.....	xiii
KISALTMALAR DİZİNİ	xvi
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	4
1. ROMA UYGARLIK TARİHİ.....	4
2. BÖLÜM	8
2. ANADOLU'DA ROMA EGEMENLİĞİ	8
3. BÖLÜM	22
3. ARKEOLOJİK BULUNTULAR IŞIĞINDA ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ'NDE EPHEsos ANTİK KENTİ SİYASAL VE EKONOMİK DURUMU	22
3.1. Ephesos Roma İmparatorluk Dönemi Yapıları.....	29
3.1.1. Julius Caesar ve Tanrıça Roma Tapınağı.(Dea Roma ve Divus Caesar Kült Tapınağı):	29
3.1.2. Hadrianus Tapınağı.....	30
3.1.3. Domitianus Tapınağı	31
3.1.4. Ephesos Serapis Tapınağı	32
3.1.5. Ephesos Hamam Gymnasiumları	33
3.1.6. Stadion	35
3.1.7. Tiyatro.....	36
3.1.8. Mermer Cadde	37

3.1.9. Kuretler Caddesi.....	37
3.1.10. Traianus eşmesi	38
3.1.11. Celcus Kütüphanesi.....	38
3.1.12. Yamaç Evler	40
3.1.13. Devlet Agorası, Üst Meydan ve Tetragonos Agorası	41
3.1.14. Liman Kapıları	43
3.1.15. Ephesos Prytaneion’u	43
3.2. Ephesos Roma İmparatorluk Dönemi Seramikleri	45
3.3. Heykeller ve Portreler	48
3.4. Ephesos İmparatorluk Dönemi Sikkeleri	50
4. SONUÇ	53
5. KAYNAKLAR.....	57
6. TABLOLAR.....	65
7. LEVHALAR	69
ÖZGEÇMİŞ	97

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Cumhuriyet Yönetiminin Kuruluşundan, Roma İmparatorluğu'nun Sonuna Kadar Gelişen Önemli Olayların Kronolojisi	65
Tablo 2. Roma İmparatorları Listesi.....	66
Tablo 3. Anadolu'da Roma Egemenliğini Kronolojisi.....	67
Tablo 4. Ephesos Kronolojisi.	67

LEVHALAR DİZİNİ

Fig. 1. Roma İmparatorluğu'nun Ulaştığı En Geniş Sınırları Gösteren Harita	69
Fig. 2. Pergamon Krallığı'nın Roma'ya Topraklara Katılması Sonucunda Sınırları Gösteren Harita.....	69
Fig. 3. Roma İmparatorluğu ve Mithridates'in Anadolu'daki Siyasi Durumun Yayılımını Gösteren Harita.....	70
Fig. 4. İÖ 14 Yılında Roma İmparatorluğu'nun Yönetim Durumunu Gösteren Harita	70
Fig. 5. İmparator Tranius Dönemi (İS 98-117) Roma İmparatorluğu'nun Sınırları.....	71
Fig. 6. İmparator Hadrianus Dönemi Roma İmparatorluğu'nun Genel Yol Ağları	71
Fig. 7. İmparator Diocletianus Dönemi (İS 284-305) Roma İmparatorluğu'nun Sınırları....	72
Fig. 8. Erken Demir Çağı'nda Ephesos Limanı'nın Olasılıkla Bulunduğu Alan	72
Fig. 9. Helenistik Dönem'de Ephesos Limanının Konumu.....	73
Fig. 10. Roma İmparatorluk Dönemi'nde Ephesos Limanının Konumu.....	73
Fig. 11. Helenistik Dönem'de Ephesos Kentinin Yerleşim Planı	74
Fig. 12. Roma İmparatorluk Dönemi'nde Ephesos Kentinin Yerleşim Planı	74
Fig. 13. Roma İmp. Döneminde Ephesos Genel Planı	75
Fig. 14. Roma İmparatorluk Döneminde Ephesos 'un Görünüşü	75
Fig. 15. Ephesos Antik Kenti Mimari Yapıların Konumu	76
Fig. 16. Ephesos Kenti Kazılan Alanın Planı	76
Fig. 17. Ephesos Hadrianus Tapınağı.....	77
Fig. 18. Ephesos Hadrianus Tapınağı Friz Kuşağı	77
Fig. 19. Ephesos Domitianus Tapınak Alanı (Solda Çeşme Yapısı Sağda Ayağa Kaldırılan Tapınağın Teras Fasadı).....	78
Fig. 20. Ephesos Domitianus Tapınağı'nın Sunağı	78
Fig. 21. Ephesos Serapis Tapınağı	79
Fig. 22. Ephesos Serapis Tapınağı Friz Kuşağı	79
Fig. 23. Ephesostaki Hamam-Gymnasium Yapıların Konumu.....	80
Fig. 24. Ephesos Vedius Hamam- Gymnasium Alanı.....	80

Fig. 25. Ephesos Stadion Yapısı.....	81
Fig. 26. Ephesos Tiyatrosu	81
Fig. 27. Ephesos Tiyatrosu	82
Fig. 28. Ephesos Mermer Cadde	82
Fig. 29. Ephesos Mermer Cadde	83
Fig. 30. Ephesos Kuretler Caddesi	83
Fig. 31. Ephesos Kuretler Caddesi	84
Fig. 32. Ephesos Traianus Çeşmesi.....	84
Fig. 33. Ephesos Celcus Kütüphanesi	85
Fig. 34. Ephesos Celcus Kütüphanesi	85
Fig. 35. Ephesos Yamaç Evler	86
Fig. 36. Ephesos Yamaç Evler	86
Fig. 37. Ephesos Yamaç Evler	87
Fig. 38. Ephesos Yamaç Evler	87
Fig. 39. Ephesos Devlet Agorası ve Üst Meydan.....	88
Fig. 40. Tetragonas Agorası	88
Fig. 41. Ephesos Devlet Agorası'nın güneydoğusundaki Dorik Kapı Yapısı.....	89
Fig. 42. Ephesos Limanı'nda Bulunan Yapılar	89
Fig. 43. Ephesos Prytaneion'un Yerleşim Alanındaki Konumu	90
Fig. 44. Ephesos Prytaneion'un Planı.....	90
Fig. 45. Ephesos Prytaneion Yapısı.....	91
Fig. 46. Vedius Gymanasiumu'un Ele Geçen Ephesos 56 Amphora.....	91
Fig. 47. Ephesos ile Adriyatik ticareti, Amphoralar	92
Fig. 48. Ephesos ve Olympia'daki İtalyan Sigillatalarının Kronolojisi	92
Fig. 49. Ephesos ve Olympia'da İtalyan Sigillata Tablosu	93
Fig. 50. Ege Kentlerinde Bulunan İtalyan Sigillataları.....	93
Fig. 51. Ephesos Prytaneion'da Ele Geçen Seramik Dağılım Tablosu	94

Fig. 52. imparator Augustus ve Livia'nın heykeli	94
Fig. 53. Ephesos Yamaç Evler Buluntuları	95
Fig. 54. Marcus Aurelius Portresi.....	95
Fig. 55. Roma İmparatorluk Dönemi Ephesos Sikkeleri.....	96
Fig. 56. Ephesos Sikkelerinden Örnekler	96

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e	: Adı Geçen Eser
AJA	: American Journal of Archaeology
BAR	: British Archaeological Reports
Bkz	: Bakınız
cm	: Santimetre
Env. No.	: Envanter Numarası
FİE	: Forschungen in Ephesos
Fig.	: Figür
Foto.	: Fotoğraf
H	: Yükseklik
İÖ	: İsa'dan Önce
İS	: İsa'dan Sonra
JRA	: Journal of Roman Archaeology
Lev.	: Levha
Lt.	: Litre
m	: Metre
mm	: Milimetre
Res.	: Resim
TAD	: Türk Arkeoloji Dergisi
vb.	: ve benzeri / bunun gibi

GİRİŞ

Ephesos antik kenti, İzmir ili, Selçuk ilçesi sınırları içerisinde Ege Denizi'ne 70 km. uzaklıkta Kaystros Deltası'nda (Küçük Menderes) kurulur¹. Kaystros'un (Küçük Menderes) getirdiği alüvyonlar, deniz seviyesi ve kıyı şeridini değiştirerek kentin denizle bağlantısını kaybetmesine neden olur.²

Ephesos, 18. yüzyılın başlarından itibaren gezginlerin dikkat çeker. Kent hakkındaki ilk bilgileri, Chandler, Fellows, Leake, Texier, Rayet, Thomas ve Frothingam verir³. Ephesos kentindeki ilk kazılar, 1869 yılında İngiliz mühendis Wood tarafından başlatılır.⁴ 1883 yılında bilimsel nitelikteki ilk arkeolojik kazıları, Otto Benndrof başlatır ve 1913 yılına kadar aralıklarla devam eder. Arkeolojik kazılar, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Josef Keil başkanlığında, II. Dünya Savaşı'ndan sonra da Franz Miltner ile Fritz Eichler tarafından gerçekleştirilir.⁵ 1990 yılından sonra Langmann, S. Karwiese ve F. Krinzinger başkanlığından kazılara devam edilir. 2008 yılından sonra da S. Ladstatter başkanlığından kazılara devam edilmektedir.⁶

Ephesos kentinin en eski yerleşimi, O. Benndrof, J.Keil, A. Bammer, W. Alzinger, L. Oberleitner, F. Brein, S. Karwiese, P. Scherrer ve F. Huebber gibi Avusturyalı bilim adamları tarafından araştırılır.⁷

Ephesos kentin en eski yerleşim kalıntıları, Ayasuluk Tepesi'nde bulunur. Söz konusu tepenin çevresinde Çukuriçi höyük yer alır. Bu alanda yapılan kazılar sonucunda Erken Tunç Çağı'na ait yapı kompleksi ortaya çıkarılır.⁸ Ayasuluk Tepesi; çevresindeki Çukuriçi ve Arvalya höyükleri gibi Erken Tunç Çağı'ndan itibaren Ephesos limanı yerleşimlerinden biridir.⁹

---

¹ Scherrer, 2000,8.

² Steskal, 2011,326.

³ Yazıcı, 2004,5.

⁴ Bean, 1992, 142.

⁵ Langman, 1985, 66,70..

⁶ Daim-Ladstatter, 2011,1,2.

⁷ Büyükkollancı, 2008,49.

⁸ Kodder, Ladstatter, 2010,278.

⁹ Büyükkollancı, 2008,54.

Strabon'a göre ilk kent halkının Karia ve Lelegler'den olduğunu¹⁰ fakat Pausanias ise halkın Leleg, Lydia ve diğer topluluklardan oluştuğundan söz eder.¹¹ Öte yandan Strabon, kentin İÖ 1086/1085 yıllarında Atina kralı Kodros'un oğlu Androklos'un önderliğinde kurulduğunu¹² ve Ephesos isminin de amazonlar tarafından kente verildiğini söyler¹³.

Ephesos, İÖ 7. yüzyılın ilk yarısından itibaren Kimmer istilasına uğrar.¹⁴ Lydia egemenliğinde olan Ephesos, İÖ 546 yılında Pers istilası sonucunda Pers egemenliğine girer.¹⁵ III. Aleksandros'un, Pers egemenliğine son vermesi, Ephesos'un tekrardan önemli bir konuma getirir.¹⁶ III. Aleksandros'un ölümünden sonra kent, Lysimakhos'un egemenliği altına girer.¹⁷ Ephesos, Hellenistik dönemde Küçük Asia'nın önemli bir kenti haline gelir ve bu konumunu Roma döneminde de korur¹⁸. İÖ 133 yılında Pergamon kralı III. Attalos'un kendi krallığını Roma'ya vasiyet etmesiyle, Ephesos kenti 129 yılında oluşturulan Asia eyaletinin iki kentinden biri olur. İÖ 27 yılında Roma İmparatorluk dönemini başlatan Augustus'la birlikte Ephesos kenti Asia'nın en büyük metropol kenti ve en önemli ticaret merkezi haline gelir.¹⁹ Asia Eyaleti'nin başkenti olan Ephesos, imparatorluk döneminde işlek bir limana sahip olup ekonomik açıdan zengin olduğu görülür. Öte yandan imparatorluk döneminde "Neokoros-Tapınak Muhafızı" ünvanı, Ephesos'a farklı imparatorlar tarafından dört kez bağışlanır²⁰. Roma İmparatorluk Döneminde Ephesos kentinin yaşadığı parlak dönem İS 3. yüzyılın içlerine kadar devam eder.²¹ İS 262 yılındaki Got saldırıları ve meydana gelen depremler Ephesos'un parlak dönemini sona erdirir.²²

Roma İmparatorluğu'nun Ephesos kentinde yürütmüş olduğu başarılı siyasi ve ekonomik faaliyetler sonucunda kent önemli bir ticaret merkezine dönüşür. Asia eyaletinin başkenti olan Ephesos, Augustus döneminde uygulanan kent planlanmasıyla kentin genelinde köklü değişiklikler olur.²³ İS 1. yüzyılda Ephesos limanı, Batı Anadolu'nun en

---

¹⁰ Strabon, XIV,1.21.

¹¹ Pausanias, VII,2.

¹² Strabon, XIV, 1.3.

¹³ Strabon, XII.3.21.

¹⁴ Bean, 1992,141.

¹⁵ Scherrer, 2000, 16.

¹⁶ Erdemgil, 1991,17.

¹⁷ Sevin, 2001,94.

¹⁸ Külzer, 2011,29.

¹⁹ Bean, 1992,144,145.

²⁰ A.g.e. 145.

²¹ Daim-Ladstätter, 2011,30.

²² Wefers-Mangartz, 2011,213.

²³ Zimmermann- Ladstätter, 2011, 36.

önemli limanı haline gelir. Ticaret merkezine dönüşen kent, imparatorların yürütmüş olduğu imar faaliyetleriyle dönemin kültür, sanat, ticaret ve dini merkezi haline gelir.²⁴

---

²⁴ Zimmermann- Ladstätter, 2011, 36.

1. BÖLÜM

1. ROMA UYGARLIK TARİHİ

Augustus (İÖ 27- İS 14) zamanında yaşamış önemli tarihçi Titus Livius'un (İÖ 59- İS 17) yüz kırk iki kitap üzerine yazdığı *Ab urba Condita Libri*²⁵ ve yine Augustus zamanında yaşamış Halikarnassos'lu Dionysios'un *Romaike Arkhaiologia* (Roma'nın Eski Devirleri) adlı eserleri Roma tarihinin ilk zamanları hakkında bilgi vermesinden dolayı önemlidir.²⁶ Bunun yanı sıra İS IV. yüzyılda yaşamış tarihçi Eutropius'un, imparator Valens'in isteği üzerine, Roma'nın kuruluşundan İS 364 yılında imparator Iovianus'un ölümüne kadar Roma tarihinde gerçekleşen önemli olayları özetleyen *Breviarium ab Urbe Condita*, adlı eseri de önemli bir kaynaktır.²⁷

Roma'nın İÖ 753'te kurulduğu ve son kral olan Tarpuinus Superbus'un İS 510'da tahtan indirilmesiyle, Roma Krallığı'nın sona erdiği kabul edilir.²⁸ Bu tarihin kaynağı, İÖ. 1. yüzyılda yaşamış olan Romalı yazarlardan Varro'nun yıllık seçilen *consul* (konsül) listelerini baz almasıdır. Varro, Roma'nın kuruluş tarihini İÖ 753 olarak önerir ve o zamandan itibaren, bu tarih Roma'nın geleneksel kuruluş yılı olarak kabul edilir.²⁹

Mitolojide Roma, Anadolu'da Çanakkale İli sınırları içerisindeki Hisarlık kalıntıları arasında gün yüzüne çıkarılan antik Troia kenti prenslerinden Aeneas tarafından kurulur. İÖ 7. yüzyılda itibaren genişlemeye başlayan Roma, Etrüsk yönetimi altında³⁰ büyük bir güç haline gelir. Roma'nın Cumhuriyet yönetimine geçmesi, son kral Tarquinius Superbus'un ailesi birlikte Roma'dan kovulmasından sonra meydana gelir.³¹ Roma Cumhuriyet (*Res publica*) yönetimi, yıllık seçilen *praetor* unvanı taşıyan iki yüksek devlet memurunun (magistratus veya magistrat) yönettiği (İÖ 509/8), güç ve yetkinin ise tek bir kişiden (kraldan), iki kişiye (praetor denen iki magistrata) geçtiği yönetim şeklidir.³² Cumhuriyet yönetiminin başındaki iki consul, eşit şekilde emretme ve hükmetme yetkisine (imperium)

²⁵ Demircioğlu, 2011, 35; Freeman, 2003, 357, 358. Söz konusu eserde, Troia kraliyet ailesinden Ankhises ile tanrıça Aphrodite'nin oğlu Aeneas'ın İtalya'ya gelişinden başlayarak İÖ 9 yılına kadar olan dönemi anlatılır. Eserde I-X. (İÖ 293), XXI-XLV. (İÖ 218 ile 167) dönemlerini kapsayan 35 kitap bulunur.

²⁶ A.g.e. 35. Hellenli Dionysios'un Grekçe yazmış olduğu, Roma'nın eski tarihini I. Pön Savaşı'na (İÖ 264) kadar olan gelişmeleri anlatır.

²⁷ Eutropius, 2007, 7.

²⁸ Barrow, 2006, 15,16.

²⁹ Tekin, 2012, 188.

³⁰ Demircioğlu, 2011, 36,43.

³¹ İplikçioğlu, 2007, 70-71.

³² Tekin, 2012,192.

sahiptir. İki kişi tarafından paylaşılan söz konusu güç, sınırsız ve karşı konulmaz değildir. Her bir consul, diğerinin aldığı bir karara itiraz (veto) edebilme yetkisi bulunur. Öte yandan idari ve siyasi kararlarda consuller, Senatus'a (senato) danışılır ve oradan çıkan karara (Senatus consultum) göre hareket ederlerdi.³³ Roma Cumhuriyet yönetimindeki eyaletlerin idaresi ise senatus üyeleri arasında olan *proconsul*'ler veya *propraetor*'lar tarafından üstlenilir. Sorumlu olduğu eyaletin idari, mali ve adli işlerinde en yüksek rütbede olan *proconsul*'ler, idaresi altındaki memurların ve hakimlerin büyük bir bölümünü tayin etmek ve değiştirmek yetkisine de sahiptirler.³⁴ Devletin idari ve hukuki sisteminin temelini bu dönemde kuran³⁵ Roma yönetiminin tipik yapısını *cursus honorum* sistemi oluşturur. Cumhuriyet Dönemi'nin magistralarının, *cursus honorum*'u, herhangi bir maddi çıkar taşımayan, politika alanında yükselmek isteyen kişileri kapsar. Bu makamlar, söz konusu politik kariyer yapmak isteyen kişiler ve senato üyeleri arasında seçilir. Öte yandan *cursus honorum*'un politik olduğu kadar, askeri yönleri de bulunurdu.³⁶

Roma Cumhuriyeti, İÖ 338'de Latium'u, İÖ 290 yılında da Orta İtalya'yı eline geçirir. Roma, ilk siyasi birliğini, İÖ 268'lerde İtalya'da oluşturduğu "Roma-İtalya Konfederasyonu" ile kurar (**Tablo 1**). Söz konusu oluşum, Roma dünya devletinin temelini oluşturarak Roma'nın zamanla büyük siyasal bir güç haline gelmesini sağlar. Cumhuriyetin siyasi yönünde gelişmesi, İtalya'da "Romalılaştırılma" faaliyetlerini meydana getirir ve bunun sonucunda, Roma çiftçi devleti bir ticaret devletine dönüştürür.³⁷

Bunun yanı sıra İÖ 3. yüzyılın başlarında Roma içindeki patricius ve pleb'ler arasında süren sınıf mücadelesinin sona ermesi, cumhuriyet sınırları içerisinde yaşayan topluluklar arasında sosyal bir barış ortamını sağlar. Devam eden bu gelişmeler sonucunda Roma, kendi içinde siyasi ve ekonomi birliğini sağlayarak halkın desteğiyle yayılma politikasına başlar. Siyasi ve ekonomik birliğini sağladıktan sonra Roma, Batı Sicilya (İÖ 241), Sardinya-Korsika (İÖ 238) ve İspanya (İÖ 201) eyaletlerini kurarak Batı Akdeniz Havzası'nın tek siyasal gücü haline gelir³⁸ (**Levha I, Figür 1**). Bu sırada üç büyük

---

³³ Tekin, 2012, 192.

³⁴ Demircioğlu 1967, 449.

³⁵ Akman, 2012, 90.

³⁶ Türkoğlu, 2011, 252.

³⁷ İplikçioğlu, 2007,102.

³⁸ A.g.e. 103.

Hellenistik krallığın birbirileriyle sürekli mücadele etmeleri, doğudaki güç dengelerinin bozulmasına ve üç krallığın da zayıflamasına neden olur.³⁹

Roma İmparatorluğu, resmi olarak İÖ 27'de başlar. İmparatorluk, Germenler'in sürekli saldırıları sonucunda Batı İmparatorluğu'nun son bulduğu tarih olan İS 476'da sona erer.⁴⁰ Roma Cumhuriyeti'nden sonra İÖ 27 yılında principatus çatısı altında Augustus tarafından kurulan Roma İmparatorluğu'nun⁴¹, siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın olduğu Geç Roma İmparatorluğu takip eder⁴² (**Tablo 2**).

Iulius Caesar'ın yeğeni ve yasal mirasçısı olan Octavianus, dayısı Caesar'ın İÖ 44 yılında öldürülmesinin ardından Caesar'ın intikamını alarak devlet yönetimini ele geçirir. Actium Zaferi, Octavianus'u, Roma dünyasının ve Akdeniz'in lideri haline getirir. Bu dönemde gelişen olaylara paralel olarak senato, Mısır'dan Roma'ya dönen Octavianus'a İÖ 27'de tüm askeri gücün lideri anlamına gelen başkomutan (*imperator*) unvanıyla birlikte *Augustus (kutsal)* ünvanını da verir.⁴³ İÖ 27'de çıkan yasayla, eyaletler senato ve imparator eyaletleri olarak ikiye ayrılır.⁴⁴ İmparator Augustus, askeri birliklerin bulunduğu eyaletlerinin (İspanya, Gallia, Syria, Cilicia, Kıbrıs) yönetimini kendi üzerine alarak diğer eyaletlerin yönetimini senatonun idaresine bırakır. İmparatora bağlı eyaletlerin başında kendisinin atadığı *legatus* 'lar bulunurken, senatus'a bağlı eyaletlerin başına *proconsul*'ler (valiler) atar.⁴⁵ İmparator Augustus, sorun çıkaran uzaktaki eyaletleri kendisine bağlayarak imparatorluk eyaleti yapar. İmparator Augustus, başkente yakın ve sorunsuz eyaletleri senato yönetimine bırakır ve böylelikle senatonun kendisine karışmasını önler. Bu kapsamda Augustus, yeni eyaletlere kendi atadığı valileri göndererek söz konusu eyaletlerde kendi istediği uygulamaları ve yaptırımları gerçekleştirir.⁴⁶ İS 27 yılında Augustus'un yönetimi ele geçirmesiyle Roma'da imparatorluk dönemi başlar ve bu dönem, imparatorluk veya "İmparatorluk Roma Dönemi" olarak adlandırılır.⁴⁷

Roma Cumhuriyet Dönemi'nde Akdeniz dünyası yeni bir siyasal düzen kazanır. İmparator Augustus ile başlayan Principatus Dönemi'nde, devletin anayasal kurumlarının

---

³⁹ İplikçioğlu, 2007, 102,103.

⁴⁰ Roux, 2006, 9.

⁴¹ Üreten, 2012, 278.

⁴² Temin, 2006, 34.

⁴³ Tekin, 2012, 220.

⁴⁴ Roux, 2007, 55.

⁴⁵ Tekin, 2012, 220.

⁴⁶ Altun, 2011, 91.

⁴⁷ Çulha, 2005, 9.

değişmesi, Akdeniz Dünyası'nda uzun sürecek bir iç barış döneminin (*Pax Romana*)⁴⁸ yaşanmasını sağladığı görülür.

Hristiyanlığın doğuşunun ikinci yüzyılında Roma, birçok ülkeyi imparatorluğun topraklarına katar. Uzun süren zaferlerle imparatorluğun gücü giderek artar ve kendi sınırlarını güvence altına almayı başarır. İmparatorluk, uyguladığı başarılı politika sayesinde eyaletlerin birliğini sağlayarak, buralarda yaşayan halkın, imparatorluğun zenginliğinden yararlanmasını sağlar. İmparatorluğun bu parlak dönemi, Marcus Aurelus'un ölümünden sonraki gerilemeye ve dağılmaya eşlik eden gelişmelere neden olur.⁴⁹ İS 395'te Theodosius'un ölmesi, imparatorluk tarihinde önemli sonuçların yaşanmasına sebep olur. İmparator Theodosius, ölümünden önce imparatorluğun yönetimini iki çocuğu arasında Doğu ve Batı olmak üzere paylaştırır. İmparatorluğun batı idaresi 10 yaşındaki küçük oğlu Honorius'a, doğunun idaresi ise 17 yaşındaki büyük oğlu Arcadius'a verilir. İmparatorluğun batı ve doğusunun bir daha birleştirilmediği görülür. Bu nedenle imparatorluğun resmen ikiye bölünmesi İS 395 yılı olarak gösterilir.⁵⁰

Roma İmparatorluğu'nun başında bulunan imparator Iulius Nepos, Orestes tarafından tahttan uzaklaştırarak kendi oğlu Romulus Augustus tahta geçirir. German komutanı Odoaker, bir darbeyle Romulus'u tahtı terk etmeye zorlar ve Honorius'tan bu yana devam eden Batı Roma, İS 476'da Germanler'in eline geçer. Doğu Roma İmparatorluğu ise 1453'te Osmanlı sultanı Fatih Sultan Mehmet tarafından yıkılıncaya kadar yaşamaya devam eder. Modern tarihçiler tarafından Roma İmparatorluğu'ndan dil, din, kültür bakımından farklı olması nedeniyle Bizans olarak adlandırıldığı görülür. Bizans İmparatorluğu, gerçekte Roma İmparatorluğu'nun doğu yarısıdır, yani başka bir deyişle, Doğu Roma İmparatorluğu'dur. Bizans adı, Doğu Roma İmparatorluğu için 16.yüzyılda Hieronymus Wolf tarafından kullanılır.⁵¹

---

⁴⁸ Tekin, 2012, 220.

⁴⁹ Gibbon, 1987, 21.

⁵⁰ Ergin, 2013, 304, 306.

⁵¹ A.g.e. 304, 306.

2. BÖLÜM

2. ANADOLU'DA ROMA EGEMENLİĞİ

Roma'nın Anadolu topraklarında yaklaşık 700 yıl boyunca egemen olması, uygulamış olduğu siyasi yönetimin başarısından kaynaklanır. Ele geçirdiği topraklarda yaşayan halkları ve kaynakları birbirileriyle uyum içerisinde olmasını sağlar. İmparatorluk gerekli düzenlenmeleri yaparak kendi sistemi içerisinde yönetmeyi başarır⁵² (Tablo 3).

Roma'nın Doğu Akdeniz'de yaptığı savaşlar sonucunda, Anadolu'nun jeopolitik önemi daha da artar.⁵³ Roma'nın Pergamon Krallığı ile doğrudan ilişkisi, İÖ 205 yılında imzalanan *Phonike Antlaşması* ile sağlanır. Söz konusu antlaşma, Makedonia kralı Philippos ile Roma müttefiki Pergamon kralı I. Attalos arasında imzalanır. Ege'de ticari çıkarlara ve güçlü bir donmaya sahip Pergamon kralı I. Attalos, Makedonia Kralı V. Philippos'un Ege'ye egemen olmasını önlemek istediği için anlaşma yapar. Bu açıdan, Makedonia kralı aleyhine oluşturulacak ittifak, Pergamon kralı açısından hayati bir önem taşır. Bithynia kralı I. Prusias'ın akrabası olan V. Philippos'un tarafını tutması, Pergamon ile Roma'nın ittifak yapmasına neden olur. Roma ile Pergamon Krallığı arasında kültürel bir etkileşimin başlaması İÖ 205 yılında Pessinus (Ballıhisar)'da ana tanrıça olarak tapınılan siyah gök taşının I. Attalos'un aracılığıyla Roma'ya götürülmesiyle oluşur.⁵⁴ Makedonya kralı V. Philippos'un, Rhodos'a karşı sürdürdüğü saldırgan politika karşısında, Rhodoslular ile Pergamon kralı Attalos'un, savaşta kendilerine destek olması için Roma'dan yardım istedikleri anlaşılır.⁵⁵

Akdeniz Bölgesi'ne yönelen Roma'nın İÖ 190'da Suriyeli Seleukoslar'a⁵⁶, Magnesia ve İÖ 168'de Makedonyalı Antigonoslar'a karşı kazandığı Pydna Savaşları, Illyria, Makedonya ve Anadolu'da Roma egemenliğinin ilk adımı olur. Özellikle Pydna Savaşı, Roma'nın dış politikasında bir dönüm noktasını oluşturur; çünkü savaş sonucunda Roma, büyük bir ganimet elde eder. Roma, bundan sonra, özellikle ekonomik çıkarların ön planda yer aldığı sömürgeci bir politika benimsemeye başlar⁵⁷. Roma Cumhuriyeti, Akdeniz egemenliğini tamamlamak için İÖ 149-146 yılları arasındaki III. Kartaca Savaşı'nın

---

⁵² Ergin, 2013, 499, 500.

⁵³ Bekaroğlu, 2006, 28.

⁵⁴ Ergin, 2013, 51.

⁵⁵ Magie, 2003, 37.

⁵⁶ İplikçioğlu 2007, 101, 102.

⁵⁷ Kurt, 2010, 97.

sonunda Kartaca'yı tümüyle yok eder. Bu seferden sonra, İÖ 146 yılında Africa Eyaleti'ni ve aynı yıl doğuda önemli bir ticaret gücü olan Korinthos'u tahrip eder. Bu gelişmelerden sonra Makedonya Eyaleti'ni kurar. Bu gelişmelerle Roma, Akdeniz Havzası üzerinde egemen olmaya başlar.⁵⁸ Nitekim bu gelişmeler sonucunda Roma, Akdeniz bölgesinde hakem rolünü de üstlenir⁵⁹.

İspanya Eyaleti'nin kurulmasından yedi yıl sonra Roma konsülü Scipio'nun komutasındaki Roma ordusu Çanakkale boğazını aşarak Anadolu'ya girer. Roma, Magnesia (Manisa)'da, Doğu'nun en güçlü kralı olan Suriye kralı III. Antiokhos'un ordusuyla yaptığı savaşı kazanır. İÖ 189 yılında, aynı Roma ordusu, Ankara yakınlarında Olympos ve Magaba Dağı 'nda Galatlarla yapılan savaşta zafer elde eder. Bu tarihten itibaren Anadolu, Roma nüfuzu altına girer. Roma yaptığı seferlerde fetih politikasını uygulamadığı için Anadolu'nun herhangi bir bölgesinin, İÖ 129 yılından önce doğrudan Roma yönetimi altına girmediği görülür.⁶⁰

Makedonya halkının Anadolu'daki isteklerinden vazgeçerek ülkelerine çekilmek zorunda bırakıldığı II. Makedonia Savaşı süresince⁶¹, Pergamon kralı Attalos'un Roma ordularını kararlı bir şekilde desteklediği görülür. Pergamon'un bu politikası, Roma-Makedonia çatışması etkisinin Anadolu'ya kadar yayılmasına neden olur. Öte yandan Roma'nın Hannibal ve Makedonia kralı V. Philippos ile yaptığı savaşlardaki tutumuyla Attalos'un, önemli bir statü elde ederek Roma dostu olarak tanınmasını sağlar. Pergamon Krallığının bu tutumu, Roma'nın Anadolu'da kurmayı planladığı idarî düzende söz sahipliği elde ederek imza koyucular arasında yer almasını sağlar.⁶²

Roma'nın bir Hellenistik krallıkla yaptığı Magnesia Savaşı, Anadolu'yu tanıması açısından bir dönüm noktası olur. Magnesia Savaşı'nın en önemli yanı Roma'yla Pergamon Krallığını yakınlaştırmasıdır; çünkü Roma'nın Anadolu ile İÖ 205'den itibaren var olan dolaylı ilişkisi, ilk defa doğrudan bir ilişkiye dönüşür. Pergamon kralı II. Eumenes, bu savaşta Seleukoslar'ın atlı birliklerine karşı Roma'ya büyük bir destek verir. Bu zaferden sonra Pergamon kentinde anıtlar dikildiği ve adakların sunulduğu görülür. Bu da söz konusu savaş sonunda Roma'yla birlikte zaferle dönen Pergamon Krallığı'nın zaferden duydukları

---

⁵⁸Kurt, 2010, 97.

⁵⁹İplikçioğlu, 2007,70, 71.

⁶⁰Kaya, 2005, 13, 14

⁶¹Tekin, 2012, 151-152.

⁶²Kurt, 2010, 100, 101.

minnettarlığın bir göstergesidir.⁶³ Pergamon'un Galatlar'ı yenmek için Roma ordusunun desteğine başvurması nedeniyle II. Eumenes, Roma'ya gider ancak bu isteğinin senato tarafından kabul edilmediği anlaşılır. II. Eumenes, Roma'dayken Anadolu'da konsül olarak görev yapan Scipio'nun yerine getirilen konsül Manlius Vulso, savaşta Antiokhos'a yardım ettikleri bahanesiyle Galatlar'ı cezalandırır. Roma'nın, Galatlara karşı yaptığı seferler Galatları bağlı duruma getirerek Roma'nın, Galatları kendi çıkarlarına göre kullanmasını sağlar. Bunun yanı sıra Roma, burada yer alan diğer önemli kentlerle aynı doğrultuda ittifaklar geliştirmek suretiyle bir denge politikası oluşturmaya başlar. Roma'nın Anadolu'da yürüttüğü bu politikayla, Roma, istediği zaman Galatları Pergamon'a karşı kullanacaktır. Böylece Roma, izlediği denge politikası sayesinde, Anadolu'da sorun çıkartan krallıklar yerine, kendi çıkarlarına bağlı krallıklar yaratır. İdaresi altındaki krallıklara kendi istediği ölçüde yetkilerle donattığı ve güvenini kazanmış olduğu yerli kralların bulunduğu bir idari sistemi uygular⁶⁴.

Roma imparatoru ve Suriye kralı III. Antiokhos arasında İ.Ö 190'da Magnesia Savaşı sonunda Sardeis'te ön antlaşmanın ana konuları belirlenir. İÖ 188'de Apameia (Dinar)'da düzenlenen barış konferansı ile antlaşmanın ana maddeleri kesinlik kazanır. Böylece Roma, III. Antiokhos'a isteklerini barış şartları olarak kabul ettirir.⁶⁵ Buna göre, Antiokhos, Toroslar'ın güneyine çekilerek ve donanmasının büyük bir kısmını Roma'ya bırakarak yüklü bir savaş tazminatı ödemeyi de kabul eder.⁶⁶ Apameia Barışı'nda Magnesia Savaşı'ndan önce Roma'nın müttefiki olan krallık ve kentler ödüllendirilir. En büyük ödülü ise Roma'nın müttefiki olan Pergamon krallığı alır. Phrygia, Galatia, Khersonessos (Gelibolu), Mysia ile güneydeki Karia'ya kadar olan topraklar Pergamon Krallığı'na bırakılır. Rhodos'a da Karia ve Lykia Bölgeleri verilir. Savaştan önce Roma'nın müttefiki olan ya da savaş sırasında Roma'yı destekleyen kentler özgürlüklerini koruduğu görülür. Suriye kralına müttefik olan kentlerin özgürlükleri ellerinden alınarak söz konusu kentler Rhodos ve Pergamon Krallığı'na bağlı kılınarak cezalandırılır⁶⁷. Romalıların, Eumenes'e destek vererek Pergamon Krallığı'nın sınırlarını genişletmelerinin asıl nedeni Anadolu'nun yönetiminde söz sahibi olmak ve Roma'nın ağır yükü Kıta Yunanistan yakınlarında kurulan bir *protektörlük*le hafiflenecektir. Böylece Anadolu'da müttefik krallar sayesinde, bölgede Pergamon Krallığı gibi güçlü bir tampon devlet oluşturulacaktır. Dolayısıyla Batı Anadolu,

⁶³ Kurt, 2010, 102,103.

⁶⁴ A.g.e. 102,103.

⁶⁵ A.g.e. 103.

⁶⁶ Kurt, 2009, 117.

⁶⁷ Kaya, 2009, 200, 201.

Roma çıkarına göre yönetilecekti.⁶⁸ Apameia Barışı'nın en önemli yanı, Roma'nın Anadolu'dan toprak almadan Anadolu üzerinde özellikle Akdeniz'de büyük bir nüfuz elde etmesiydi. Öte yandan Roma barış antlaşmasıyla hem bol miktarda altın hem de politik üstünlük elde eder. Seleukoslar kralı III. Antiokhos'un Anadolu'da terk ettiği topraklar, Roma'nın müttefikleri olan Rodoslular ve Pergamon kralı II. Eumenes arasında paylaşılır.⁶⁹

II. Eumenes, Apameia Barışı'ndan sonra Anadolu'da aktif bir politika izler. II. Eumenes, İÖ 185'te Mysia'yı ele geçirmeye çalışan Bithynia krallığı Prusias ile savaşır ve İÖ 183 yılında Girit kentleriyle yaptığı dostluk ve ittifak antlaşmalarıyla prestijini Anadolu sınırlarının ötesine ulaştırır. II. Eumenes, aynı yıl içerisinde Galatlar'a karşı kazandığı zaferle Anadolu siyasî birliğini büyük ölçüde sağlayarak Pergamon Krallığı'nı Ön Asya'da güçlü bir devlet haline gelmesinin önünü açmasını sağlar. Pergamon'un güçlendiği bu dönemde, Pontos kralı Pharnakes sistemli bir genişleme politikası izlemeye başlar. Kral Pharnakes'in genişleme politikası nedeniyle Rhodos ve Pergamon krallığı, Roma'ya başvurarak bu duruma müdahale etmesini ister. Pontos Devleti'nin yaptığı faaliyetlerin Roma'nın egemenlik sahası dışında kalması nedeniyle Roma'nın ciddi bir şekilde ilgilendirmediği görülür. Pergamon'un ciddi bir savaşta zaferle ayrılması, Roma'nın Anadolu'da izlemiş olduğu denge politikasına ters düşer. Nitekim Roma, kendi çıkarlarına ters düşmeyecek bir şekilde müttefik olan Pergamon Krallığı'nın aşırı güçlenmesine engel olur.⁷⁰

İÖ 179 yılında Makedonia tahtına V. Philippos'un yerine geçen oğlu Perseus'un (İÖ 179-İÖ 168) toprak sorunu nedeniyle araları açık olan Pergamon'a karşı koalisyon kurma girişimleri, II. Eumenes'i rahatsız eder. Perseus'un Yunanistan'da aktif bir politika izlemesi ve Rhodos ile iyi ilişkiler kurması sonucu yeni bir Roma-Makedonya savaşının başlatmasına neden olur. III. Makedonia Savaşı (İÖ 171-168) sonucunda, Roma ordusu Perseus'u Pydna'da yener ve böylelikle Makedonia Krallığı'nı ortadan kaldırılır. İlk defa bu savaşla büyük bir Hellenistik devlet tamamen yıkılarak Roma'nın eline geçer. Bu durum Roma'nın tüm Doğu Akdeniz Bölgesi'nde hakem olarak ortaya çıkmasına neden olur. Pergamon Krallığı, III. Makedonya Savaşı'nda Roma'nın yanında yer alır.⁷¹ Bu savaş sonucunda doğuda Roma'ya karşı koyabilecek bir gücün olmadığı kanıtlanır. III. Makedonia Savaşı

---

⁶⁸ Magie, 2001, 41.

⁶⁹ Kurt, 2010, 103

⁷⁰ A.g.e. 104,105.

⁷¹ A.g.e. 105,106.

sonucunda Roma, doğu politikasını gözden geçirerek bir takım değişikliklere gider. Roma bu zaferle daha da güçlenerek doğudaki egemenliğini sağlam temellere dayandırır. Bundan sonra Roma, çıkarları gereği Pergamon ve Rhodos'u zayıflatmak için çeşitli girişimlere başlar. Bu bağlamda, Roma, Makedonya Savaşı sırasında Rhodos'un kuşku tutumunu bahane ederek İÖ 167 yılında onları etkisiz hale getirir. Pergamon kralı II. Eumenes'in güçlenmesinden çekinen Roma, Pergamon-Roma ilişkilerini düzene koymak amacıyla Roma'ya giden II. Eumenes'in kardeşi Attalos'a ayaklanması önerilir. Roma, kardeşlerin arasını açarak Anadolu'da daha aktif bir politika yürütmesinin önünü açmak ister.⁷² Bu durum karşısında Attalos kardeşine sadık kalarak, krala bağlılığını bildirir.⁷³ Bunun yanı sıra Galatları, Pergamon'a karşı kıskırtan Roma, yardım için gelen II. Eumenes'i Brundisium'dan geri çevirir. Bu gelişme Anadolu'da Roma tarafından Eumenes'e yapılan büyük bir darbe olur. Roma, bundan sonra Eumenes'i rahat bırakmayarak Pergamon'u küçültmek için Anadolu'da Pergamon'a karşı olan düşman devletleri kıskırtır.

Düşman devletlerin başında Galatlar (Keltler⁷⁴) gelir. Bu sırada Eumenes yaptığı seferlerle Galatları Phrygia'da mağlup eder. Fakat Galatların geleceğinden endişe duyan Roma, savaşa müdahalede bulunur. Roma, Galatlara bağımsızlık vererek, Pergamonlular'ın onları rahatsız etmesini de engeller. Eumenesi, Galatlara karşı kazandığı zaferden mahrum eden Roma, Galatların geleceklerini garanti etmiş olur ve Galatlar artık istediklerini yapabilecek konuma gelir.⁷⁵

Başlangıçtan itibaren Roma'nın Anadolu'da Pergamon ve diğer kentlere dost ve müttefik olmasının nedeni, Seleukoslar ve Makedonia krallıklarının tehlikesidir. Birincisi, Apameia Barışı sonucu etkisiz hale getirilir ve Pydna Savaşı sonucu Makedonia bir tehdit olmaktan çıkarılır. Böylelikle Romalıların artık Ege Havzası'nda Pergamon Krallığı gibi güçlü bir müttefike ihtiyacının kalmadığı anlaşılır. Bunun üzerine Roma, geleneksel Anadolu politikasında değişikliğe gider. Kısaca Roma, "*Divide et impera = Böl ve yönet*"⁷⁶ politikasıyla, gelecekte kendisi için tehdit oluşturacak güçlü bir krallığın oluşmasını engelleme ilkesine dayandırır.

---

⁷² Kurt, 2010,105,16

⁷³ Demircioğlu, 2013, 386.

⁷⁴ Bekaroğlu, 2006, 31.

⁷⁵ Demircioğlu, 2013, 386,387.

⁷⁶ Demircioğlu, 1967, 446.

İÖ 2. yüzyılın ortalarında politik amaçların değişmeye başlamasıyla, Roma, Anadolu'da dolaylı hakimiyet yerine doğrudan hakimiyet politikasını uygulamaya başlar. Roma, verdiği desteklerle güçlü bir krallık haline getirdiği Pergamon'u küçültme çabalarına girer. Roma, Anadolu ve Doğu Akdeniz'de yayılma politikasına engel olan Pergamon Krallığı'nı saf dışı bırakmak için çeşitli bahaneler öne sürer. Kral II. Eumenes'i Perseus ile yaptığı savaşı bahane ederek kendisine ihanet etmekle suçlar. Roma'nın yeni politikası, Anadolu'ya hâkim olabilmek için, bağımsız bir krallığın oluşmasını engelleyerek Anadolu'yu birbirine rakip küçük krallıklar arasında bölmeyi planlamaya dönüşmüştür. Başka bir deyişle Roma, birbirileriyle savaşıp yıpranan son gücü de ortadan kaldırmayı amaçlar.⁷⁷

Romalıların, Pydna Savaşı'ndan Mithridates Savaşı (İÖ 89)'na kadar olan dönemde sorunları çözerken sık sık şiddete başvurdukları görülür. Bu durum, İÖ 2. yüzyılın sonuna doğru doğuda anarşinin doğmasına neden olur. İÖ 156 yılında Bithynia kralı II. Prusias (İÖ 183-149)⁷⁸, Pergamon topraklarına saldırır. Bu durum karşısında Pergamon kralı II. Attalos, Roma'nın müdahale etmesini ister ve iki tarafın da zayıflamasının kendi lehine olduğunu düşünen Roma, başlangıçta bu durumu önemsemez. Fakat Bithynia kralı II. Prusias'ın Pergamon kralı II. Attalos'a karşı arda arda zaferler kazanması Roma'nın olaya müdahale etmesine neden olur. Nitekim Roma, Anadolu'da güçlü bir krallıktan ziyade parçalanmış ve kendi çıkarları doğrultusunda kullanacak güçsüz krallıklar oluşmasını amaçlar. Prusias'ın elde ettiği zaferlerle güçlenmesi Roma'nın politikasına ters düşmektedir. Bundan dolayı Roma, savaşa müdahale eder. Roma'nın bu müdahalesi sonucunda Prusias, aldığı yerleri iade ederek Hellen kentleriyle Attalos'a tazminat ödemek zorunda bırakılır.⁷⁹

Asia Eyaleti, Roma'nın Anadolu'da kurduğu ilk eyalettir. Eyalet, ele geçirme politikasının sonucunda değil, miras yoluyla Roma topraklarına dahil edilir. Roma'yı mirasçı yapan kral, İÖ 133 yılında ölen Pergamon kralı III. Attalos'tur. Çocuğu olmayan bu kral, ölmeden önce hazırlamış olduğu bir vasiyetname⁸⁰ ile krallık topraklarının ve hazinesinin varisi olarak Roma halkını tayin eder. Başka bir deyişle Roma'nın Anadolu'daki

---

⁷⁷ Arslan, 2007, 73-114.

⁷⁸ Şahin, 2010, 1, 2.

⁷⁹ Kurt, 2010, 106,107,

⁸⁰ Tozan, 2011,159,160.

ilk eyaletinin kurulması, Roma halkını varisi olarak tayin etmiş olan Pergamon kralı III. Attalos'un beklenmedik ölümüyle başlar.⁸¹

İÖ 129 yılında Manius Aquilius başkanlığındaki on kişilik bir senato heyeti (*decem legati*) tarafından Asia Eyaleti (*Provincia Asia*) kurulur. Eyaletin sınırlarını belirlerken Pergamon Krallığı'nın bütün topraklarını eyalet sınırlarına dahil edilmediği görülür⁸². M. Aquilius ve arkadaşlarının kurduğu Pergamon adını değil de "Asia" adı verilen eyalet toprakları⁸³, Mysia, Lydia, Karia ile Phrygia'nın bir kısmını kapsar.⁸⁴ Attalos, Büyük İskender'in ölümü sonucunda, Anadolu'nun içine düştüğü karışıklık ortamının bir daha yaşanmasını engellemek için, böyle bir vasiyetname hazırlar. III. Attalos, kendi topraklarıyla birlikte özellikle Batı Anadolu'nun kontrolünü sağlayacak olan bir güç arayışında olur ve bunu başarabilecek tek gücün Roma olduğunu gösterir.⁸⁵

Pergamon kralı II. Eumenes'in gayrimeşru oğlu ve dolayısıyla III. Attalos'un erkek kardeşi olarak kraliyet soyundan olduğunu belirten Aristonikos, babasının krallığında hak iddia ederek vasiyetnameye karşı çıkar.⁸⁶ Krallığı ele geçirmek isteyen Aristonikos, Smyrna civarında isyan eder ve Romalıların, kendilerine bırakılan topraklara barış için girmelerine izin vermediği anlaşılır.⁸⁷ Aristonikos, sikkelerde görüleceği üzere kendini Kral III. Eumenes olarak ilan eder.⁸⁸ Aristonikos liderliğinde başlatılan *proleter* bir devrim girişimi⁸⁹ hakkındaki en önemli kaynağımız Strabon'a göre olaylar şöyledir.⁹⁰ Aristonikos, öncelikle Smyrna (İzmir) civarında Leukai'da (Üçtepel) çalışmalarına başlar. Kısa zamanda büyük bir başarı gösterir ve faaliyetlerini karada ve denizde geniş bir alana yayar. Aristonikos, Kolophon'u (Değirmendere), Karia'daki Myndos'u (Gümüşlük) ve Samos'u (Sisam) ele geçirir. Phokaia (Eski Foça) kentinin Aristonikos'a destek verdiği bilinse de, önceden Roma tarafından özgürlükleri onaylanmış olan kent devletleri ya da vasiyetname ile özgür kalacaklarını düşünen Pergamon Krallığı'nın etkisi altındaki kentlerin birçoğu Aristonikos'a karşı koyar.⁹¹

---

⁸¹ Kaya, 2005,14.

⁸² A.g.e. 16.

⁸³ Kaya, 2008, 80.

⁸⁴ Bekaroğlu, 2006, 29

⁸⁵ Kurt, 2010,108.

⁸⁶ Tozan, 2011, 159,160.

⁸⁷ Arslan, 2007, 69.

⁸⁸ Altun ,2011,4.

⁸⁹ İplikçioğlu, 105.

⁹⁰ Ergin, 2013, 61.

⁹¹ Tozan, 2011, 160.

İÖ 133 yılında başlayan savaşta Aristonikos'a Roma müttefikleri karşı çıkar. Söz konusu bu krallıklar arasında, Bithynia kralı II. Nikomedes, Pontus kralı V. Mithridates, Kappadokia kralı V. Ariarathes, Paphlagonialı Pylaemenes ile Byzantium krallığı yer alır. İÖ 131 yılında konsül ve *Pontifex Maximus* unvanı taşıyan Publius Licinius Crassus komutası altındaki bir Roma ordusu gelir. Ancak Pergamon yakınlarındaki bir savaşta Crassus öldürülür. Ardılı, konsül Marcus Perperna⁹² müttefiklerin yardımlarından yararlanarak Stratonikeia kentine kaçan Aristonikos'u yenip yaşanan kıtlıktan yararlanarak esir alır. Daha sonra senatonun emriyle Aristonikos, Roma'da bir zindanda boğularak öldürülür.⁹³ Böylelikle Anadolu'da Pergamon krallığının varisi diye ortaya çıkan kişinin ortadan kaldırıldığı görülür.⁹⁴ Pergamon'daki zafer kutlamalarının hazırlıkları sırasında isyanı bastıran konsül Marcus Perperna'nın öldüğü anlaşılır. Bunun yerine Manius Aquilius yeni eyaletin düzenlenmesi için yanında on yetkili ile birlikte, isyancılara karşı bir takım tedbirler alır. Aquilius, isyancıların elindeki kaleleri, baskınlarla ele geçirerek iki yıl daha bölgede kalmayı gerekli görür. Uzaktaki bölgeler komşu krallıklara dağıtıldıktan sonra⁹⁵, Manius Aquilius yeni kurulan Asia eyaletin sınırları içine İonia, Aiolis, Lydia, Mysia, Karia'nın tümünü ve Phrygia'nın güneybatı kesimlerini alır. Eyaletin yönetim merkezi olarak Ephesos'un seçilmesi, kentün özerkliğini yitirmesine sebep olur.⁹⁶

III. Attalos'un vasiyeti sonucunda Pergamon, Roma'nın Asia eyaleti durumuna getirilir. Politik olarak Roma'nın Anadolu'daki çıkarlarının koruyucusu durumunda olan Pergamon Krallığı'nın, Roma'yla kurmuş olduğu müttefikliğin ödülünü kültürel alanda alır (**Levha I, Figür 2**). Pergamon, Hellenistik kültürün en önemli merkezlerinden birisi olur.⁹⁷

Aristonikos isyanından sonra Anadolu'daki Roma yönetimine karşı ikinci büyük hareket, Pontos Kralı VI. Mithridates Eupator'tan gelir.⁹⁸ Pergamon Krallığı'nın Roma'ya miras olarak bırakılışından bir süre sonra, Roma ile Pontos Kralı VI. Mithridates Eupator⁹⁹ (*Küçük Asya'nın Kurtarıcısı, Büyük Baba, Yeni Dionysos Eupator: İyi Cömert Baba*) arasında başlayan mücadele sonucunda özgürlüğünü yitiren kentler, Roma İmparatorluğu'nun öğeleri haline gelir. Roma Devleti'nin Batı Anadolu'da Asia Eyaletini

---

⁹² Altun, 2011, 5,6.

⁹³ Eutropius, 2004,114.

⁹⁴ Demircioğlu, 2013, 417.

⁹⁵ Arslan, 2007, 69,70.

⁹⁶ Doger, 2006,105.

⁹⁷ Kurt, 2010,109.

⁹⁸ Aran, 1971, 23.

⁹⁹ Arslan, 2007,73-114.

kurduğu dönemde Karadeniz kıyılarında varlığını sürdüren Pontos Krallığı'nın¹⁰⁰ başına “Büyük” veya “*Eupator*” (Şanlı babası olan) lakapları ile anılan VI. Mithridates geçer. Kappadokia'yı ele geçirdikten sonra, kentlerin Roma emperyalizmine karşı tepkisini görmek üzere Batı Anadolu'da gezen VI. Mithridates ağır vergiler karşısında ezilen¹⁰¹ ve Roma yönetiminde hoşnutsuz olan halk tarafından bir kurtarıcı gibi karşılanır.¹⁰²

Batı Pontus ve Bithynia'daki meydan zaferleri ile Phrygia, Bithynia ve İonia'daki bazı kentlerin alınması İÖ 89 yılına rastlar. Korsanlarla anlaşarak Roma'ya karşı denizde de üstün gelen¹⁰³ VI. Mithridates'in Anadolu kıyılarını organize etmesi (Magnesia, Ephesos, Mytilene¹⁰⁴), kuzey ve güneydeki sınır dışı alanların alınması (Paphlagonia, Karia, Lykia ve Pamphylia) ve Anadolu'da yaptığı katliam (*Ephesos Akşamı*¹⁰⁵, *Asia Gecesi*¹⁰⁶), İÖ 88 yılının bahar ve yaz aylarına tarihlendirilir.¹⁰⁷

İÖ 75 /74 yılında ölen Bithynia kralı IV. Nikomedes'in¹⁰⁸, III. Attalos'un yaptığı gibi, ölmeden önce hazırlamış olduğu bir vasiyetle krallığının varisi olarak Roma'yı tayin etmesi¹⁰⁹ ya da Roma'nın bu fırsatı değerlendirip Bithynia'yı işgal etmesi III. Roma-Mithradates Savaşı'na başlamasına neden olur¹¹⁰. Mithradates, bir bahane ile, İÖ 73'te yeni eyaleti işgal eder. İÖ 66 yılında Pompeius, hızla Mithradates'i geri püskürterek Bosphorus Krallığı'na sığınmaya zorlar. Sonunda kral Mithradates, İÖ 63 yılında oğlu Pharnakes'in ihaneti sonrasında intihar ederek yaşamına son verir.¹¹¹

Mithradates Savaşları'ndan sonra Pompeius'un doğuda yaptığı düzenlenmeler, Roma'nın Anadolu üzerindeki egemenliğini pekiştirir. Romalılara karşı 42 yıl hiç durmadan savaşan VI. Mithradates'in Pontus Krallığı'nı ortadan kaldıran Pompeius'un bütün Anadolu'yu fiilen egemenliği altına alan siyasal düzenlenmelerine, İ.Ö 59 yılında çıkarılan *Lex Vatinia* (Vatina Yasası) ile yasallık kazandırır.¹¹² Bundan sonra politik anlamda *status*

---

¹⁰⁰ Arslan, 2007, 12,13.

¹⁰¹ Bekaroğlu, 2006, 31.

¹⁰² Bean, 2001, 15.

¹⁰³ Bekaroğlu, 2006, 31.

¹⁰⁴ Ergin, 2013, 74.

¹⁰⁵ Arslan, 2007, 159.

¹⁰⁶ Bean, 2001,15.

¹⁰⁷ Altun, 2011, 10,11.

¹⁰⁸ Ergin, 2013, 74.

¹⁰⁹ Kaya, 2005,14,15.

¹¹⁰ Arslan, 2007,531.

¹¹¹ Ergin, 2013 75.

¹¹² Kaya, 1998,163.

quo ve Hellenistik krallıklar gibi kavramlar kalkar ve artık Hellas, Anadolu ve Suriye de Roma hakimiyeti başlar¹¹³ (**Levha II, Figür 3**).

Cicero'nun Kilikia Eyaleti valiliği yaptığı zaman Asia Eyaleti'ne ait olan Laodikeia (Goncalı), Apameia (Dinar) ve Synnada (Şuhud) conventusları Kilikia Eyaleti sınırları içerisinde yer aldığı görülür. Daha sonra İÖ 49 yılında bu üç conventus yeniden Asia Eyaleti iade edilmesiyle eyalet hızla parçalanma sürecine girer.¹¹⁴ İS 43 yılında, Rodos Cumhuriyeti Anadolu'da sahip olduğu topraklarıyla birlikte, bu eyalete ekler. Fakat dokuz yıl sonra Rhodos'a özgürlüğü geri verir. İS 3. yüzyılda eyaletin sınırları, Phrygia ve Karia bölgelerinin Asia'dan ayrılıp, ayrı bir eyalet yapılması ile yeniden küçülür. Olasılıkla Diocletianus'a kadar eyaletin sınırları bu son şekliyle kalmıştır.¹¹⁵

Antonius, Roma'nın Anadolu'da yürüttüğü politika gereği olarak bir takım düzenlenmeler yapar. İÖ 40/39 yılında yapmış olduğu bu düzenlenmeler içerisinde Pisidia, Phrygia'nın dağlar boyunca uzanan doğum bölümü olan Phrygia Paroreia, Antiocheia (Yalvaç) ve Apollonia'yı (Uluborlu), Galatya kralı Amyntas'a; Lykaonia'nın dağlık Kilikia'ya kadar olan kesimi Zeno'nun oğlu Polemo'ya verilir. Pontos Krallığı ise VI. Mithridates'in torunu olan Dareios'a bırakılır. Bunun yanı sıra Pompeius tarafında kurulan Kilikia eyaletinin batısındaki Pamphylia ve Pisidia, Asia eyaletine bağlanır. Antonius tarafından yapılan bu düzenlenmelerin, Pompeius'un Kilikia'da yaptıklarını büyük ölçüde değiştirmesine neden olur. Bu değişikliklerden biri, Pomperapolis'in Pompeius tarafından verilen serbest gelir statüsünü geri almış olmasıdır.¹¹⁶

Roma Cumhuriyet yönetimin son bulması ve monarşinin başlamasıyla birlikte Akdeniz dünyasında yeni siyasi bir dönem başlar. İmparator Augustus¹¹⁷ ile başlayan Principatus (*princeps*) döneminde devletin anayasal kurumlarının değiştiği ve Akdeniz dünyasının bir iç barış dönemine girdiği anlaşılır.¹¹⁸ Böylelikle yaklaşık üç yüz yıl sürecek barış dönemiyle toplumun rahat bir yaşam sürmesi sağlanır.¹¹⁹ (**Levha II Figür 4**).

Principatus Dönemiyle Roma egemenliğindeki Anadolu toprakları için yeni bir gelişme ortamının oluşması sağlanır. Anadolu İS 1. ve 2. yüzyıllarda refah ve zenginlikle

---

¹¹³ Arslan, 2007,531..

¹¹⁴ Kurt, 2009,30.

¹¹⁵ Kaya, 2005,16,17.

¹¹⁶ Kurt, 2009, 127,128.

¹¹⁷ Tekin, 2012,220.

¹¹⁸ Price, 2004,32.

¹¹⁹ Kretzschmer, 2000,3

kendini gösterir. İç savaşlar sonucuyla parçalanmış olan Roma toplumunu, merkezi bir yapıya kavuşturan İmparator Augustus¹²⁰, Cumhuriyet Dönemi'nde sömürülen eyalet sistemini gerek görmemektedir.¹²¹ Augustus'un Cumhuriyet kurumlarını kendi istediği doğrultuda düzenlediği görülür ve Roma'nın çıkarlarına ters düşen eyaletlerdeki¹²² yönetim ve vergi sistemleri değiştirilir. Augustus, eyaletlerdeki üst sınıfı "Roma Vatandaşı" yaparak halkı yönetime kazandırmaya başlar. Böylelikle Roma vatandaşları devlet bürokrasisinden senatörlüğe kadar yükselir. Öte yandan eyalet kökenli imparatorlar bile Roma tahtında bulunmuşlardır.¹²³

Augustus öldüğünde (İS 19 Ağustos 14) Roma İmparatorluğu'nun en önemli eyaletlerini, başta Asia olmak üzere Anadolu eyaletlerinin oluşturduğu görülür¹²⁴ (**Levha III Figür 5**). İmparator Augustus'a kadar Romalılar, ekonomiyi Akdeniz havzasına yaptıkları savaşlarda elde ettikleri gelirle canlı tutar.¹²⁵ Roma'nın Akdeniz havzasına yaptığı seferler sonucunda topladıkları vergi ve haraçlar ekonominin temel kaynağı haline gelir.¹²⁶ Roma imparatorluğu Tiberius zamanında, Anadolu'nun Romalılaştırılması çalışmalarında öncelik eyaletlerdeki itibarlı kişilere Roma vatandaşlığı verilir. Böylece milli bilinci yok ederek Anadolu'nun Romalılaştırılması sağlanacaktır.¹²⁷

Anadolu'da uygulanan Romalılaştırma politikası, imparator Tiberius Dönemi'nde devam eder. Bu dönemde Anadolu'daki kentler, imparatorluk ailesini onurlandırmak için tapınaklar inşa eder, yazıtlar ve heykeller diktirir, sikkeler basılır. Tiberius'un Anadolu'da yürüttüğü bu politika karşısında Anadolu'daki halk da Roma egemenliğini tanımış ve barış ortamı sağlanmıştır.¹²⁸

İS 41-54 yılları arasında hüküm süren imparator Cladius (Tiberius Claudius Drusus) zamanında Anadolu'nun doğusunda kolonilerin kurulması ve batısında yer alan eski önemli kentlerinin korunmasına yönelik uyguladığı politika, Anadolu'nun imparatorluktaki önemini gösterir. Roma İmparatorluğu'nun batısındaki kadar köklü olmamakla birlikte, Anadolu eyaletlerinin "Romalılaştırılması"na (*Romanizasyon*) olanak sağlar. Dönemin yazıtlarında

---

¹²⁰ Price, 2004,32.

¹²¹ İplikçioğlu, 2007, 107.

¹²² Bekaroğlu, 2006, 27.

¹²³ İplikçioğlu, 2007,107. 224.

¹²⁴ A.g.e. 107. 224.

¹²⁵ Bekaroğlu, 2006,27.

¹²⁶ Demircioğlu, 1990, 455,456.

¹²⁷ Bekaroğlu, 2006,53

¹²⁸ A.g.e. 95.

belirtildiği gibi, “Cladius” adını taşıyan Roma vatandaşlarının sayıca artması, imparatorun doğu eyaletlerinde uyguladığı bu politikada başarılı olduğunun gösterir¹²⁹. İmparator Tiberius tahtına çıktıktan üç yıl sonra Batı Anadolu’da İS 17 yılında büyük bir deprem meydana gelir ve Batı Anadolu yerle bir olur. Bu deprem hakkında Tacitus’un verdiği bilgiler önemlidir.¹³⁰

İmparator Vespasianus (İS 69-96) kendinden önce gelen imparator Nero gibi Anadolu’da dost bir politika uygulamamış olmakla birlikte, yerel kültür ve fikir yaşamını teşvik eder. Anadolu’daki birçok kentin onarımında ve geniş kapsamlı yolların yapılmasında rol oynar. Özellikle bu program çerçevesinde Anadolu’nun doğusunda güç koşullar altında ulaşımı yapılan bölgeler yollarla birleştirir. Anadolu’nun batısında kalan bölgelerdeki yolların onarımları yapılarak ticaretin canlanmasına olanak sağlar.¹³¹

Censor’luk yetkisiyle donatılan ve *dominus* (efendi) unvanını alan ilk imparator Domitianus (İS 61-96) Roma İmparatorluk Dönemi’nin en karanlık evresini başlatır. Bu karanlık dönemde eyaletlerdeki vergi toplama sistemi değişir. Vergiler, devlet memuru statüsündeki procuratorler tarafında toplanmaya başlar. İS 2. yüzyıl Roma İmparatorluğu ve Anadolu’daki eyaletler için “Altın Çağ” olur. Anadolu’da Antiokheia ve Ephesos gibi kentler, Mısır’da Aleksandria gibi merkezler için kent gelişimleri doruk noktalarına ulaşarak “dünya kenti” olurlar. Zengin kesimin olduğu bu eyaletlerde gelişen ekonomiye paralel şekilde artan üretim ve ürünlerin maliyetlerindeki düşüş nedeniyle İtalya’nın pazarlarını yitirmesine ve ekonomideki başarısını kaybetmesine neden olur. Doğu eyaletlerinde devam eden bu ekonomik gelişme sonucunda eyaletlerin nüfuslarında artış tespit edilir¹³². İS 2. yüzyılda Roma İmparatorluğu Britannia’dan Fırat’a, Tuna’dan Afrika’ya kadar geniş bir yayılım alanına ulaşır. Ekonomideki bu gelişimin sağlayıcısı olan Traianus (İS 98-117)

¹²⁹ Bekaroğlu,2006,57

¹³⁰ Tacitus, Annales II, 47.Tacitus'un deprem hakkında verdiği bilgiler şunlardır: “...O yıl, Asia'nın 12 kenti, gece vakti meydana gelen bir depremle yıkıldı. Depremın gece vakti meydana gelmesi yıkım öngörülemezliğini ve korkunçluğunu artırdı. Kaçmanın imkânı yoktu, bu öyle bir felaketti ki, açık alanlara kaçan insanları bile, toprağın açılan ağızı yuttu. Denilir ki, koca dağlar çöktü; yer seviyesinde olanlar yukarı çıktı, yıkıntılar arasından alevler yükseldi. Felaket en feci şekilde Sardeis (Salihli) sakinlerinin başına çöktü, bundan dolayı en fazla merhameti de onlar gördü. İmparator 10 milyon sesterius vaat etti ve 5 yıllık vergiden bağışıklık hakkı tanıdı. Siplyus Dağı altındaki Magnesia (Manisa) da çok kayıp vermişti ve yardıma ihtiyacı vardı. Temnos, (Menemen-Görel) Philadelpheia, (Alaşehir) Aigai ,(Köseler Köyü) Apollonis (Akhisar- Mecidiye) Hierocaesarea, (Akhisar yakınlarında) Myrina (Kalabakhisar) Kyme (Aliağa) ve Tmolos (Bozdağ) yerleşimlerinin sakinlerinin de bu karara tabi tutulması ve Senatus'tan bir görevlinin bu yerlere giderek, bu yerleşimlerin tekrar canlandırılması kararlaştırıldı. Bunun üzerine bölgeye eşit seviyedeki kişilerin arasındaki rekabet ve bunun sonucunda yaşanacak olan utancı engellemek amacıyla bir Expraetor olan Marcus Aletus'un Asia'ya Exconsul olarak gönderilmesi kararlaştırıldı.”

¹³¹ İplikçioğlu, 2007, 108.

¹³² Çulha, 2005,10.

kendisinden sonra gelen Hadrianus (İS 117-138) doğu eyaletlerindeki bu gelişimi yakından takip eder¹³³ (Levha III Figür 6).

İmparatorluk toprakları içindeki bütün özgür insanlara Roma vatandaşı olma hakkını veren imparator Caracalla¹³⁴ Part Devleti'ne karşı yaptığı seferle Roma ekonomisinin çökmesini daha da hızlandırır. Ekonomideki bu gerileyiş, doğudaki eyaletleri olumsuz yönde etkiler. Toplu kölelik temeline dayanan Roma ekonomisi, yeni köle kaynaklarının bulunmaması, üretim düşüklüğünü neden olur. İmparatorlukta yaşanan bu ekonomik kriz, imparatorluğun önemli ticaret bölgeleri arasındaki bağların koparır. Ekonomideki kriz, toplumun refah seviyesinin düşmesine ve nüfus azalmasına, dolayısıyla enflasyonun büyük ölçüde artmasına neden olur. İS 3. yüzyılda basılan sikkelerin düşük kalitesi, sikke basımının durma noktasına gelmesi ekonomide yaşanan enflasyonun derin bir kriz olduğunu gösterir. Bu ekonomik kriz, Anadolu'da özellikle kırsal kesimleri ve tarım alanlarını etkiler. Ekonomideki bu bozulma İS 3 yüzyılın sonunda tahta geçen imparator Diocletianus zamanında yapılan reformlarla kurtarılmaya başlanır. Ekonomik ve mali çöküntüyü düzeltmek için bir takım düzenlenmeler yapılır. Diocletianus'un kurduğu geniş kapsamlı memurluk sistemi bu düzenlenmenin başında gelir. Bu dönemde üretim ve işgücünü sömüren, sert bir vergi sistemi koyma yoluna gidilir. Diocletianus'un ekonomi alanında yapmış olduğu bu reformlar, Domitianus dönemi ekonomik yaşamının sönük geçmesine sebep olur. Dönemin yeni yönetim düzenlenmesiyle, Anadolu'nun üç ayrı yönetim bölgesine ayrıldığı ve bu düzenlenmeyle yönetim bölgelerinin daha küçük eyaletler konumuna geldiği görülür.¹³⁵

İmparator Constantinus (İS 306-337) İS 330'da eski Byzantion kentini "Constantinopolis" adıyla yeniden kurarak Roma senatosunu kente taşır. Bu gelişmeyle Roma devletinin ağırlık noktası doğuya kaydırılır. İmparator Constantinus'un stratejik gerekçelerin yanı sıra, Hellenistik-Hristiyan dünyaya yöneldiği görülür. İS 4. yüzyılda Germen kabilelerinin imparatorluk sınırlarından uzak tutulmaması ve doğuda Perslerle yaşanan mücadelede alınan önlemlerin başarıyla sonuçlandırılmadığı açıktır.¹³⁶ İ.S 378 yılında Roma ordusunun Hadrianopolis (Edirne) yakınlarında yenilgiye uğratılması

---

¹³³ Çulha, 2005,10.

¹³⁴ A.g.e. 10.

¹³⁵ İplikçioğlu, 2007, 111,112.

¹³⁶ A.g.e. 111-113.

sonucunda imparator Theodosius (İS 379-395) Gotlar'la anlaşma yaparak onları Aşağı Tuna Bölgesinin güneyine yerleştirerek bu tehlikeyi önlemek ister¹³⁷ (**Levha IV Figür 7**).

İS 391'de Pagan kültlerinin yasaklanması ve Hristiyanlığı Roma Devleti'nin resmi dini olması imparator Theodosius döneminde olmuştur. Theodosius'un, imparatorluğunun yönetimini ölümünde önce doğuda ve batıda olmak üzere iki oğluna vermiş olması ve İS 395 yılında ölümünden sonra yaşanan gelişmeler¹³⁸ imparatorluk tarihi açısından önemli sonuçlar doğurur. İmparatorun ölümünden sonra Roma Devleti'nin batı idaresi 10 yaşındaki Honorius, doğu idaresi ise 17 yaşındaki Arcadius'a verilir. İS 476 yılında Honorius'tan itibaren devam eden Batı Roma imparatorluğu, Germen komutanı Odoaker'in yaptığı darbeye Germenler'in eline geçer. Roma İmparatorluğu'nun doğu yarısını oluşturan Doğu Roma İmparatorluğu ise 1453 yılında Osmanlı padişahı II. Mehmet tarafından yıkılıncaya kadar devam eder.¹³⁹

---

¹³⁷ İplikçioğlu, 2007, 111-113.

¹³⁸ A.g.e., 112-114.

¹³⁹ Ergin, 2013, 304, 306.

3. BÖLÜM

3. ARKEOLOJİK BULUNTULAR IŞIĞINDA ROMA İMPARATORLK DÖNEMİ'NDE EPHEOS ANTİK KENTİNİN SİYASAL VE EKONOMİK DURUMU

Ephesos kenti yerleşim alanının, gerek Kaystros'un (Küçük Menderes) getirdiği alüvyonlar gerekse iklimsel, sismik ve jeolojik olaylarla deniz seviyesi ve kıyı şeridi değişmesi sonucunda tarih boyunca birçok kez değiştiği görülür¹⁴⁰ (Levha V Figür 9-10). Jeomorfolojik ve ekolojik değişimler, Ephesos'un denizle bağlantısını kaybetmesine neden olur. Ephesos'un limanlarının ticaret merkezi olması nedeniyle, kentin yerleşim tarihi ve limanlarla sıkı sıkıya bir bağı bulunur.¹⁴¹

Ephesos, İzmir'in 70 km güneyinde, Kaystros (Küçük Menderes) Deltası'nda kurulmuş fakat zamanla Kaystros'un getirdiği alüvyonlu topraklarla körfezin dolması sonucu ilk yerleşim yeri olan kale ve çevresinin iç bölümde kalmasına neden olmuştur.¹⁴² Denizin önceden, bugünkü Selçuk İlçesi'ne kadar geldiği anlaşılır.¹⁴³

Ayasuluk Tepesi'nde ilk yerleşim, XIV. tabaka olarak adlandırılan Geç Kalkolitik Dönem'de başlar. Kazılar sonucunda bu alanda tespit edilen XIII ve XII. tabakalar ise Erken Tunç Çağı'na ait az sayıdaki mimari kalıntılardır.¹⁴⁴ Ayasuluk Tepesi ve çevresinde ortaya çıkarılan İÖ. 3. bine ait yerleşim kalıntıları Ephesos'un eski yerleşimini oluşturur.¹⁴⁵ Söz konusu yerleşim, Magnesia Kapısı'na 500 m. uzakta olan Çukuriçi Höyük'te bulunur ve bu alanda yapılan kazılarda ETÇ'ye ait yapı kompleksinin varlığıyla karşılaşılır.¹⁴⁶ Böylelikle İÖ 1050 yıllarında Yunanlı kolonistler tarafında kurulduğu düşünülen Ephesos'un İÖ 3. bin yıllarında kurulduğu ve Ephesos'un ilk yerleşim alanının Ayasuluk Tepesi'nde olduğu anlaşılır.¹⁴⁷ Bölgede yapılan arkeolojik kazılar, Ayasuluk Tepesi ve çevresindeki Çukuriçi ve Arvalya Höyükleri'nin ETÇ'nde Ephesos'un limanları olduğunu gösterir.¹⁴⁸ İÖ 2. bin

---

¹⁴⁰ Scherrer, 2000,8.

¹⁴¹ Steskal, 2011,326.

¹⁴² Scherrer, 2000,8.

¹⁴³ Bean, 1992,141.

¹⁴⁴ Konakçı, 2016,38.

¹⁴⁵ Külzer, 2011,29

¹⁴⁶ Koddester, Ladstatter, 2010,278.

¹⁴⁷ Büyükkolancı, 2008, 41.

¹⁴⁸ A.g.e. 54.

yılın ikinci yarısına ait Hitit belgelerinde adı “Apaşaş” olan Ephesos, bu zamanda yerini değiştirir, Selçuk Tepesi’nin yamaçlarına ve Artemis Tapınağı çevresine taşınır.¹⁴⁹

Kentin kuruluşuyla ilgili Plinius¹⁵⁰, Strabon ve Pausanias bilgiler verir.¹⁵¹ Strabon’a göre ilk kent halkı Karialılar ve Leleglerden oluşuyordu.¹⁵² Pausanias, ilk kent halkının Lelegler, Lydialılar ve diğer topluluklardan oluştuğundan söz eder. Atina kralı Kodros’un oğlu Androklos önderliğinde İonialılar, Ephesos ve çevresini ele geçirirler. Ephesoslular, Androklos’u ilk kralları ve kentin kurucusu olarak kabul ederler. Androklos’un yukarı kenti ele geçirdiğini ve burada yaşayan halkı kovduğunu fakat kutsal yerin (Artemision) yanında oturanlara dokunmadığından söz eder.¹⁵³ Strabon ise Androklos’un yerli halkı kovduğunu ve yanındakilerin çoğunu Athenaion’da ve Hypaleios kaynağı yakınlarına yerleştirdiğini söyler.¹⁵⁴ Herodotos ise, burasının Artemision’un yedi stadion batısında kurulmuş olduğunu dile getirir.¹⁵⁵

İÖ 1000 yıllarında Attika’dan, Androklos’un önderliğinde gelen İon göçmenleri, Panayır Dağı’nın eteklerine yerleşerek kenti surlarla çevirirler. Ephesos, İÖ 7. yüzyıl ile 6. yüzyılın ilk yarısında Lydia devleti ile dostluk ilişkileri geliştirir.¹⁵⁶ Lydia kralı Kroisos’un Artemis Tapınağı’nın yapımına katkıda bulunduğu görülür.¹⁵⁷ Kimmer istilası Sardeis’in ardında İonia’da etkisini gösterir ve Kimmerlerin lideri Lygdamis, Sardis’i ele geçirdiği ikinci saldırının ardından İÖ 650-İÖ 644 yıllarında Ephesos’a yönelir.¹⁵⁸ Kimmer saldırısına uğrayan Ephesosluların, kentin surları sayesinde bu saldırıdan kurtuldukları anlaşılır. Kimmerler, surların dışında kalan Artemis Tapınağı’nı yağmalayıp yıkarlar. İÖ 545- İÖ 334 yılları arasında, Pers egemenliğine giren Ephesoslular, bu durumdan kurtulmak için İÖ 499’da İonia isyanına kalkışırlar ve İÖ 479’da da Attika-Delos Deniz Birliği’ne katıldıkları görülür.¹⁵⁹ Bu birliğe altı veya yedi talent tutarındaki katkısı, kentin ekonomik açıdan Miletos, Teos ve Erythrai ile aynı konumda olduğunu gösterir. Bu dönemde Ephesos’tan

---

¹⁴⁹ Sevin, 2001, 94.

¹⁵⁰ Plinius, V.38

¹⁵¹ Pausanias, VII.2.7

¹⁵² Strabon, XIV,1.21.

¹⁵³ Pausanias, VII,2.

¹⁵⁴ Strabon, XIV,1,21.

¹⁵⁵ Herodotos, I,26..

¹⁵⁶ Sevin, 2001, 94.

¹⁵⁷ Umar, 1979, 30.

¹⁵⁸ Bozkurt, 2009, 16.

¹⁵⁹ Sevin, 2001, 94.

daha yüksek bir tutar ödeyen tek kent Kyme'dir. Ephesos'un, III. Aleksandros'un gelişine kadar Pers egemenliği altında kalması kentin doğulu bir kimlik kazanmasına yol açar.¹⁶⁰

III. Aleksandros'un Pers egemenliğine son vermesiyle, Persler'e ödenen vergi ve harçlar Artemis Tapınağı'na aktarılır. III. Aleksandros'un ölümünden sonra Ionia ile birlikte Ephesos, Lysimakhos'un egemenliği altına girer. Bu dönemde Kolophon ve Lebedos halkının bir bölümü Ephesos'a yerleştirilir ve Ephesos Anadolu'nun en kalabalık kenti haline gelir.¹⁶¹ Lysimakhos, kenti Bülbül ve Panayır Dağı'nın yamaçlarına taşıyarak kentin etrafını surlarla çevirir. Bu değişikliğin nedeni ise Artemis tapınak rahiplerinden bağımsız bir kent kurma isteği ve eski kent alanında yaşanan sel felaketleri ile kente yaşamın zorlaşmasıdır.¹⁶² Lysimakhos'un ölümünden sonra Ephesos, Suriyeli Seleukosları, daha sonra Mısırlı Ptolemaiosları destekler. Büyük Antiokhos'un karargâhı olan kent, İÖ 190 yılında Magnesia savaşında Antiokhos'un yenilgisiyle Pergamon Krallığı'nın egemenliği altına girer.¹⁶³

Ephesos kenti, İÖ 133 yılında Pergamon kralı III. Attalos'un kendi krallığını Roma'ya vasiyet etmesiyle İÖ 129 yılında oluşturulan Asia eyaletinin iki kentinden biri olur. Kent, Aristonikos isyanında Roma'ya yardım ederek, Roma'nın galip gelmesini sağlar. Bu durum üzerine İÖ 129 yılında *Provincia Asia*'nın kurulmasından sonra *civitas liberae et immunes* statüsü kazanır.¹⁶⁴ Bu yıldan sonra Roma'nın Asia eyalet sistemine yüklediği ağır vergiler nedeniyle bazı Anadolu kentleriyle birlikte, Ephesos İÖ 88 yılındaki ayaklanmaya katılır ve V. Mithridates'in yanında yer alır. Mithridates, Ephesos'a geldiğinde Asia Eyaleti'nde yaşayan Romalı yurttaşların öldürülmesi emrini verir. Bir günde seksen bin (80000) kişinin ölümüne neden bu olay sonucunda, Ephesos'taki Romalı idarecilerin heykelleri ve anıtları da yok edilir. Yaşanan bu isyandan sonra Roma orduları komutanı Sulla, Asia eyaletine gelerek isyancıları cezalandırır ve Ephesos'u yeniden Roma'ya bağladığı görülür.¹⁶⁵ (Levha VI Figür 11).

---

¹⁶⁰ Bean, 1992, 142.

¹⁶¹ Sevin, 2001, 94.

¹⁶² Ladstatter, 2012, 12.

¹⁶³ Bean, 1992, 143.

¹⁶⁴ Ladstatter, 2012, 15.

¹⁶⁵ Erdemgil, 1988, 18.

İÖ 30 yılında Augustus, Ephesos'u *Provincia Asia* ilan eder.¹⁶⁶ İÖ 27 yılında Roma İmparatorluk dönemini başlatan Augustus'la birlikte Ephesos kenti Asia'nın en büyük metropol kenti ve en önemli ticaret merkezi haline gelir (**Levha VI Figür 12**). Ephesos, Roma imparatorluğunun sağladığı barış döneminde Anadolu'nun ihracat limanı haline gelerek Doğu Akdeniz'in en gelişmiş ve en kalabalık kenti olur.¹⁶⁷ Erken İmparatorluk döneminde nüfusu 200 bini bulan kent hakkında¹⁶⁸ İS 150 yıllarında yaşamış olan Aristeides'e göre dönemin en zengin ticaret merkezi olan ve Ionia'nın başkenti olan Ephesos, bütün Batı Anadolu'nun bankacılık faaliyetlerini gerçekleştirir.¹⁶⁹ Roma İmparatorları, kentte yaşanan depremlerden dolayı kentin onarımına katkıda bulunurlar. İmparator Neron zamanında tiyatromun sahne binası yükseltilir. Domitianus döneminde Ephesos halkının imparator adına bir tapınak yaptığı görülür. Tapınak önüne de imparator Domitianus'un heykeli konulur. Domitianus öldüğünde söz konusu heykel, halk tarafından parçalanır. Bunun nedeni ise Domitianus'un zalim bir imparator olması ve halk tarafından sevilmemesidir. Tapınak alanında yapılan kazılarda Domitianus heykeline ait parçalar ortaya çıkarılır. Traianus, halk tarafından sevilen bir imparatordu. Ephesos halkının imparator Traianus adına bir tapınak (?) ve bir çeşme yaptıkları görülür.¹⁷⁰ Kentin karakteristik biçimi Flaviuslar ve Antoninler Dönemi'nde oluşur.¹⁷¹ İS 129 yılında imparator Hadrianus kente gelir ve bu durum üzerine kent ikinci neokoros statüsünü elde eder.¹⁷² İS 2. yüzyılın ortasından itibaren kentte büyük bir imar faaliyetleri başlatılır.¹⁷³ İmparator Antonius Pius, kente "Asia'nın başta gelen ve en büyük metropolü unvanını verir. Ephesos halkından biri olan Vedius Antonius, kent stadı yakınına yaptırdığı bir gymnasiumu imparator Antonius Pius'a ithaf eder.¹⁷⁴

Ephesos kentinin bu parlak dönemi, İS 3. yüzyılın içlerine kadar devam eder.¹⁷⁵ (**Levha VII Figür 13-14**). İS 3. yüzyılda meydana gelen depremler, kentin büyük bir

¹⁶⁶ Büyükkolancı, 2001, 6.

¹⁶⁷ Zimmermann-Ladstätter, 2011, 35.

¹⁶⁸ Türkoğlu, 1999, 63.

¹⁶⁹ Akurgal, 1998,324; Türkoğlu,199,63; Aristeides, dönemin Ephesos'u için: " *Bütün insanlar, Herkül sütunları (Cebelitarık Boğazı) ile Fasis Irmağı (Karadeniz'in doğusunda) arasında oturanların tümü, gidiş-geliş araçlarının uluslararası karakteri ve konaklanma olanaklarının eksiksiz oluşu dolayısıyla Efes'i tanrılar, herkesi orayı kendi vatanıymış gibi gider. Orası Asya'nın genel bankası ve krediye muhtaç olanların sığınacak yeridir*"

¹⁷⁰ Türkoğlu, 1999, 65.

¹⁷¹ Ladstätter, 2012, 22.

¹⁷² Burrell, 2003, 45.

¹⁷³ Ladstätter, 2012, 22

¹⁷⁴ Türkoğlu, 1999, 66.

¹⁷⁵ Külzer, 2011, 30.

bölümünü tahrip eder. Depremler sonucunda kent içerisinde birçok yapı kompleksi yıkılır.¹⁷⁶

Ephesos, Roma İmparatorluk Dönemi'nde İS 262 yılındaki Got saldırılarına kadar parlak bir dönem yaşar. Gotlar'ın saldırısıyla kent surlarının dışında kalan Artemision Tapınağı yıkılır, tapınağına ait hazineler yağmalanır. Saldırılar sonucunda, kentin büyük bir tahribata uğradığı görülür. Bunun yanı sıra aynı yıl içerisinde yaşanan bir deprem, kenti tahrip eden önemli bir etken olur. Bu nedenlerden dolayı kentteki sikke basımının durdurulduğunu; fakat kentin sahip olduğu doğal kaynakları nedeniyle ekonominin tamamen çökmemesini sağladığı anlaşılır. İmparator Diocletianus Dönemi'nde (284-305) ekonomik anlamında kentte küçük canlanmalar yaşanır.¹⁷⁷ Bu dönemde eyalet sisteminde standartlaşmaya gidilmesi nedeniyle Asia, Ephesos'un etrafındaki bölge ile birlikte iki tane senato eyaletlerden biri olur. Diocletianus zamanında Ephesos'a komşu olan Smyrna, Miletos gibi kentler arasındaki yol ağının temelden yenilenmesini başlatarak bu çalışmalar İS 4. yüzyılda da devam eder.¹⁷⁸

İS 301 yılına ait en yüksek fiyatları belirten bir kararname Ephesos kentinin ticareti ve gelişimi açısından önemlidir. Söz konusu bu kararnamede, Aleksandria, Suriye ve Nikomedeia'dan Ephesos'a giden deniz yolları belirtilir. 4. yüzyılın ortasında yazılan "Expositio" Asia eyaletinde Ephesos ve Smyrna'nın şarap, zeytinyağ ve tahıl açısından zenginliğini gösterir. İmparatorların adına festivaller düzenlenmek yerli pagan rahiplerini belirlemek Diocletianus tarafından yalnızca eyalet başkenti Ephesos ile sınırlandırılır. İS 4. yüzyılın son çeyreğinde imparator Valens Dönemi'nde ekonomide yaşanan olumsuzluklar kentlerde düzenlenen oyunları da etkiler. İmparator Valens, ekonomideki kriz nedeniyle düzenlenen oyunların masraflarının Ephesos, Tralleis, Smyrna, Pergamon gibi metropol kentler tarafından ödenmesini ve oyunların her dört yılda bir eyalet başkentinde düzenlenmesine karar verir.¹⁷⁹

İ.S 391 ve 392 yıllarındaki İmparator I. Theodosios'un paganizme karşı emirnameleri nedeniyle Hristiyanlık yaygınlaşır ve çok sayıda pagan tapınağı yıkılır. İS 467 yılındaki deprem, Asia eyaletinde birçok kenti tahrip eder ve bu nedenle, Ephesos'ta yeni imar faaliyetleri gerçekleştirilir. Depremden zarar gören yapılar onarılır. Merkezi yönetim

---

¹⁷⁶ Wefers-Mangartz, 2011,213.

¹⁷⁷ Külzer, 2011, 30.

¹⁷⁸ A.g.e. 30.

¹⁷⁹ A.g.e. 30.

üyeleri ve kilise tarafından yapılanların, özel kişiler tarafından yapılan inşaat faaliyetlerinden fazladır. Ephesos'un balıkçılık ve el sanatları konusundaki zenginliği, portre sanat atölyesinin yanı sıra kaliteli seramik üretimini gerçekleştiren atölye yapılarının varlığı, az sayıda ele geçen İS 5. ve 6. yüzyıllara ait yazıtlardan öğrenilir.¹⁸⁰

İ.S. 5. yüzyılda imar faaliyetleriyle değişen kent gelişir ve gelişim, İmparator I. Iustinianus döneminde de devam eder.¹⁸¹ İS 7. yüzyıl başlarında Küçük Asia'nın en önemli dini merkezi haline gelir. Azize Thekla, Meryem Ana ve Aziz Theodoros'un ziyaret yeri olması nedeniyle haç merkezi olan ve bu konumunu da iyi değerlendiren Ephesos ekonomik açıdan da güçlenir.¹⁸²

İS 10. yüzyılda kentin tamamen boşaldığı ve kent halkın yeni kurulan kentte yerleştiği anlaşılır. Belgelerden anlaşılacağı üzere yeni kurulan kente St. Jean ismi verilir ve onun isminin onuruna yeni kent "*Hagios Theologos*" olarak adlandırılır. Kazılarda ortaya çıkan kalıntılar, yeni kenti inşa eden halkın, eski kentin yani Ephesos kentinin taşlarını birçok binanın yapımında kullandığını gösterir.¹⁸³

Kaystros Nehri'nin taşıdığı alüvyonların limanı doldurması, Ephesoslular'ın imparatorluk döneminde ve öncesinde uğraştığı en büyük sorunlardan biri haline gelir. İmparatorluk dönemi öncesinde Pergamon kralı III. Attalos, liman girişine bir mendirek yaparak büyük ticaret gemileri için limanı derinleştirmeye çalışır fakat başarılı olamadığı anlaşılır. İmparatorluk Dönemi'nde limanın dolması ciddi bir soruna haline gelmesine neden olur. İS 61 yılında imparator Nero'nun Asia proconsülü, limanı temizletir. İmparator Hadrianus, Kaystros'un yatağını değiştirerek yeni bir çözüm yolunu dener. Antoninus Pius Dönemi'ne ait yazıtta, rıhtım kenarında kerestelerin yığılması ve mermer blokların kesmesini engellemek için kararname çıkarıldığı, başka bir yazıtta ise, İS 3. yüzyılda bir yurttaşın limanın temizlenmesi için 20.000 denarius bağışta bulunduğu yazılıdır. Limanın korunmasına yönelik yapılan bu adımlar kesin bir çözüm sağlamamış Kaystros'un alüvyon birikimi hızlanarak Ephesos limanının denizden 4.83 km. içeride bırakmasına neden olur.¹⁸⁴ Limanın çevresinde yer alan limanla ilgili yapı komplekslerin varlığı, kent için limanın büyük bir önem taşıdığını gösterir. Roma İmparatorluk Döneminde, liman hamamı,

---

¹⁸⁰ Külzer, 2011, 31.

¹⁸¹ Büyükkolancı, 2001, 28.

¹⁸² Bean, 2011, 31.

¹⁸³ Scherrer, 2000, 33.

¹⁸⁴ Bean, 1992, 144-146.

gymnasium, liman caddesi ve özellikle tahıl ve para borsasının Ephesos limanına yakınlığı limanın kentin ayrılmaz bir parçası olduğunun en önemli göstergesidir. Nitekim Uzak Doğu ve Batıdan gelen mallar, liman üzerinden aktarılıyordu. Ephesos limanı, kentin zenginleşmesinde ve gelişmesinde önemli bir konuma sahiptir.¹⁸⁵

Ephesos Artemis Tapınağı, Roma İmparatorluk döneminde de önemini korudu. Erken dönemlere ait tapınakların en önemli ayrıcalıklardan birisi olan sınırları içerisine sığınan kişilere verilen dokunmazlık hakkıdır. Bu ayrıcalığın Roma İmparatorluk Dönemi'nde devam ettiği görülür.¹⁸⁶ Strabon, Alexandros döneminde tapınağın sığınma alanının bir stadion olduğunu söyler. Marcus Antonius'da tapınağın sığınma alanının sınırını iki katına çıkarır ve kentin bir bölümünü dokunulmazlık alanına dahil eder.¹⁸⁷ Nitekim tapınak alanı ve kentin bir bölümü, büyük gruplar halinde suçluların uğrak yeri olacağı nedeniyle Augustus tarafından sınıra mesafe getirilir ve tapınak alanı bir duvarla çevrilir¹⁸⁸. Ele geçen bir yazıt bu durumu kanıtlar. Peribolos duvarında ele geçen bu yazıtta: İmparator Caesar Augustus, tanrının oğlu, on ikinci kez konsül, on sekizinci kez tribünlük yetkisini elinde bulunduran Pontifex Maxima, Diana Tapınağını ve Augusteum' duvarla çevirdi" ifadesi yazılıdır.¹⁸⁹ Tapınakların dokunmazlık sınırına sığınan kötü niyetli kişiler artması nedeniyle İS 22 yılında İmparator Tiberius, geniş çaplı bir soruşturma açarak kentin haklarını korumak için Roma'ya birer delege göndermeye çağırır. İmparator Augustus'un son kararnamesinden yararlanan Ephesos'un soruşturma sonucunda yetkileri kabul edilir. Artemis kültürünün önemi ve üstünlüğü imparatorluk kültürüne karşı bir önyargının oluşturmadığı anlaşılır.¹⁹⁰ Ephesos kenti iki kez "*neokoros*" unvanı alır. Bunlar kentin ana tanrıçası Artemis ve Artemision ile birlikte imparator kültürü ve tapınaklar içindir.¹⁹¹ "Neokoros-Tapınak Muhafızı" ünvanını getiren inşa izniyle, Ephesos'a farklı imparatorlar tarafından dört kez bağışlanır. İmparatorlar sahip oldukları "*neokoros*" hakkını tanrıçaya devrederler. Böylelikle imparator adına tapınak yapılmayarak Artemis kültürü dolayısıyla kente neokoros unvanı verilir. İS 3. yüzyıla ait sikkeler üzerinde Ephesos'un dört kez neokoros unvanı aldığını gösterir. İS 3. yüzyıla ait bir sikke üzerinde dört tapınak ve dört heykel bulunur. Sikke üzerinde sol bölümdeki tapınak ve heykel Artemis'e, diğer üçünün de imparatorlara ait olduğu

---

¹⁸⁵ Scherrer, 2000, 24.

¹⁸⁶ Bean, 1992, 145.

¹⁸⁷ Strabon, XIV.1.23.

¹⁸⁸ Strabon, XIV.1.23.

¹⁸⁹ Börker-Markelbach, 1979, 52.

¹⁹⁰ Bean, 1992, 145.

¹⁹¹ Frisen, 1993, 57.

görülmesi, Roma'nın, Ephesos'un inanç yaşamına gösterdiği saygı ve onu yaşatma konusundaki duyarlılığının göstergesidir.¹⁹²

3.1. Ephesos Roma İmparatorluk Dönemi Yapıları

Roma İmparatorluk Dönemi'nin başından itibaren planlı olarak büyüyen kent bu gelişimini imparatorluğun sonunda kadar devam ettirir.¹⁹³ Ephesos kenti, altın çağını Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaşar ve bu dönemde inşa edilen yapılar, imparatorluğun siyasi, ekonomik propagandasını yansıtır. İşlek limanıya zenginleşen kent, Asia Eyaleti'nin başkenti olur. Bunun yanı sıra, kentin ileri gelenlerinin yaptıkları bağışlarla da kent yapılaşmasında önemli rol oynar.¹⁹⁴ Roma imparatorları, kentin imar faaliyetlerine katkıda bulunarak mimari alanda çok sayıda yapının inşa edilmesini sağlar.¹⁹⁵ Öte yandan Ephesos halkı da gerek Roma'ya olan bağlılıkları gerekse kendi çıkarlarını koruma nedeniyle kentin en önemli noktalarına büyük, gösterişli yapılar inşa eder.¹⁹⁶

Ephesos'ta, Lysimakhos'un yaptırdığı kent duvarları dışında mevcut haliyle ayakta duran, günümüze kadar koruna gelmiş kalıntıların hemen hepsi Roma İmparatorluk Dönemi'ne aittir.¹⁹⁷ İmparatorluğun kentte yürütmüş olduğu başarılı siyasi ve ekonomik uygulamalar, kentin gelişmesinde önemli rol oynar. İmparatorluk döneminde kentte birçok dini, kültürel, sosyal ve ticari yapılar kazandırılır. Bu dönemde Ephesos kenti, imparatorluk tapınakları, imparatorluk revak ve sunakları, gymnasium, konsül meclisi¹⁹⁸ stadium, kilise, tiyatro, agora, stoa, su kemerleri, caddeler, anıtsal kapılar, kütüphane¹⁹⁹, vb. gibi yapılarla donatılır (Levha VIII Figür 15-16).

3.1.1. Julius Caesar ve Tanrıça Roma Tapınağı.(Dea Roma ve Divus Caesar Kült Tapınağı):

Tapınak, bouleuterionun batısında, üç tarafı stoalarla çevrili açık bir avlunun ortasında yer alır.²⁰⁰ Prytaneion ve odeon gibi kamusal yapılar arasında bulunan yapıya²⁰¹ ilişkin açık avlunun doğu tarafındaki sütunlar daha yüksek olduğundan, Rhodos tipi peristili

¹⁹² Bean, 1992, 145.

¹⁹³ Trebilco, 1994, 304.

¹⁹⁴ Ladstatter, 2011, 1.

¹⁹⁵ Türkoğlu, 1999, 63.

¹⁹⁶ Serdaroğlu, 2004, 140.

¹⁹⁷ Bean, 1992, 146.

¹⁹⁸ Price, 2004, 236.

¹⁹⁹ Umar, 1979, 25.

²⁰⁰ Scherrer, 2000, 84.

²⁰¹ Friesen, 2001, 100.

yapı tipini oluşturur. Yapının batı tarafında, 15 m genişliğinde bir podyum yükselir. Podiumun arka duvarının önünde ve çevresinde bulunan bir ön ve arka cephe alınlık parçalarının Devlet Agorası'ndaki tapınağa ait olduğu düşünülür. Buna karşın, yapının Artemis ve İmparator Augustus için bir sunak alanı olduğunu savunan görüşler de bulunur.²⁰² Bu düşünceye kanıt olarak, Artemision'da yapılan kazılarda İÖ 1. yüzyıla tarihlendirilen yazıtlı heykel kaidelerinin ele geçmesi ve kutsal alan içerisindeki ikinci bir *Augusteion*'un varlığının yer almasıdır.²⁰³ Diğer bir görüş ise söz konusu tapınağın Mısır tanrıçası Isis ve tanrı Dionysos'a ait olduğudur. Bu görüşü, tapınağın mimarisinin yanı sıra İÖ 32 yılında M. Antonius ve Cleopatra'nın ziyareti de destekler.²⁰⁴

İ.Ö 29 yılında Ephesos kentine gelen İmparator Augustus, Asia eyaletindeki Romalılar için tapınakların yapımına izin verir. Bunlardan biri Roma tanrıçası *Dea Roma*'ya, diğeri de Julius Ceasar'a (İS 4 ile 44) aittir.²⁰⁵ Roma tarzında tasarlanan tapınak İon düzenindedir. Söz konusu alanda yapılan kazılarda ele geçen buluntular, tapınağı İÖ 1. yüzyılın son yarısına tarihlendirir.²⁰⁶

3.1.2. Hadrianus Tapınağı

Varius Hamamı kompleksinin önüne inşa edilen Hadrianus Tapınağı²⁰⁷, Kuretler Caddesi'nin kuzey bitiminde bulunur.²⁰⁸ (Lev IX Figür 17-18). Prostylös plan tipinde olan tapınağın ön bölümünde Korinth sütun başlıklarının taşıdığı "Suriye Tipi Alınlık" mevcuttur.²⁰⁹ Cella ve portiko'dan oluşan tapınağın²¹⁰ ön cephesinin köşelerinde ante yerine dikdörtgen forumlu payeler bulunur. 7.50 x 5 m. boyutlarındaki cellası, Varius Hamamı'nın içerisinde kalır.²¹¹ Duvar payelerinde bitkisel motifler içerisinde mitolojik yaratıklar ve kemer ortasında bir akanthus bezemesi içerisinde Tykhe büstü betimlenir.²¹² Kazılarda ele geçen mimari parçalarla tapınağın cephesi yeniden ayağa kaldırılır. Ephesos'a ikinci "Tapınak Muhafızı" unvanını kazandıran tapınağın Hadrianus Tapınağı'nın

²⁰² Scherrer, 2000, 84.

²⁰³ Kökdemir, 2004, 48.

²⁰⁴ Alzinger, 1972, 229.

²⁰⁵ Erdemgil, 1988, 49.

²⁰⁶ Friesen, 2001, 100.

²⁰⁷ Bean, 1992, 156, 157.

²⁰⁸ Miltner, 1960, 52.

²⁰⁹ Ward-Perkins, 1981, 282, 283.

²¹⁰ Bean, 1992, 156, 157.

²¹¹ Miltner, 1959, 264.

²¹² Scherrer, 2000, 118.

olmadığı²¹³ tapınak arşitravında bulunan yazıtta, söz konusu tapınağın İS 117- 119 yıllarında P. Vedius Antoninus Sabinus Quintilius tarafından İmparator Hadrianus'a adadığı yazılıdır.²¹⁴ Bu yazıtta göre tapınak, İmparator Hadrianus ve kent halkı için yapıldığı anlaşılır.²¹⁵ Hadrianus Tapınağı, İS 4. yüzyılda bir yangın ya da depremle tahrip olur.²¹⁶

3.1.3. Domitianus Tapınağı

İmparator tapınağı sahibi veya bekçisi anlamına gelen Neokoros ünvanı, Roma İmparatorluk Dönemi'nde önemli bir ayrıcalıktır.²¹⁷ Ephesos'ta imparator adına dini ve politik bir merkezde inşa edilen ilk tapınak, Domitianus Tapınağı'dır.²¹⁸ Neokoros ünvanını Domitianus Dönemi'nde (İS 81-96) yaşayan Ephesoslular, kendisini “ yönetici ve tanrı” olarak adlandıran Domitianus için anıtsal bir tapınak yaparlar.²¹⁹ Kent halkı, tapınağın ön bölümüne imparatorun büyük heykelini diker ve zalim bir imparator olarak tanınan Domitianus'un, ölümünden sonra imparatorun zulmünden bıkan Roma halkı tarafından bir yasayla anıtlar üzerindeki adı silinerek heykelleri de parçalanır. Bu durum Ephesos'taki büyük Domitianus heykeli için de geçerlidir.²²⁰

Domitianus Tapınağı, kentin en güzel ve merkezi yerine, Devlet Agorası'nın hemen karşısında Bülbül Dağı'nın kuzey eteklerinde bir teras üzerinde inşa edilir (**Levha X Figür 19-20**). Prostylos plan tipinde yapılan tapınak altı basamaklı bir krepis üzerinde yükselir. 24 m. x 34 m ölçülerindeki tapınağın peristasi 8 x 13 sütundan oluşur.²²¹ Tapınağa ilişkin mimari parça az sayıdadır bu nedenle tapınak hakkında net verilerin elde edilmediği görülür; fakat ele geçen bazı sikkeler üzerinde tapınağın Ion düzeninde betimlendiği anlaşılır. Ele geçen yazıtlar, tapınağın Domitianus iktidarı sırasında yaklaşık İS 89-90 yılları arasında inşa edildiğini belirtir.²²² Tapınağın doğusunda bulunan ve bir podium üzerine inşa edilen sunak, tanrılaştırılmış Domitianus ve ataları onuruna yapılmış; ancak imparator Domitianus'un “*damnatio memoriae*”ye uğraması nedeniyle imparatorun babası

²¹³ Bean, 1992, 157.

²¹⁴ Miltner, 1959, 264.

²¹⁵ Preece, 2004, 251.

²¹⁶ Bean, 1992, 17.

²¹⁷ Erdemgil, 1988, 46.

²¹⁸ Şimşek, 2014, 73.

²¹⁹ Akurgal, 2000, 344.

²²⁰ Türkoglu, 1999, 64; Akurgal, 1998, 344; Tapınak çevresinde yapılan kazılarda Domitianus heykeline ilişkin parçaların varlığıyla karşılaştırılır. Söz konusu heykelin başı ve bir kolu İzmir Arkeoloji Müzesi'nde, diğer kolu, ayak parmağı ve silah ile süslü sunak ise Efes Müzesi'nde bulunur.

²²¹ Friesen, 2001, 50.

²²² Friesen, 2001, 46.

Vespasianus'a adanır.²²³ Tapınağın tahrip zamanı ve daha sonraki kullanım evrelerini saptamak için, tapınak içi ve çevresinde yapılan kazılar sonucunda, yangın katmanı içinde ele geçen seramikler, tapınağın İS erken 5. yüzyılda tahrip edildiğini gösterir.²²⁴ Söz konusu tapınağının yapımından sonra Ephesos kenti, neokoros ayrıcalığıyla birlikte, "Asia'nın birinci ve en büyük metropolü" unvanını elde eder.²²⁵ Friesen'e göre neokoros ünvanının Domitianus Tapınağı'nda kullanılması, Ephesos için imparatora tapınmanın önemini gösterir.²²⁶

3.1.4. Ephesos Serapis Tapınağı

Tapınak, agoranın hemen batısında, Bülbül Dağı'nın eteklerindedir (**Levha XI Figür 21-22**). Ana kayayı oyarak oluşturulan tapınağın terası yaklaşık 100 m x 75 m ölçülere sahiptir. Temenosunun merkezinde konumlandırılan tapınak, bir podium üzerinde yükselir. 29.20 m x 36. 70 m ölçülerinde, prostylos düzenlidir; tamamen mermer yapı elemanlarından oluşur.²²⁷ Tapınağın yalnız ön cephesinde sütunlar bulunur ve sekiz sütunun her biri monolit olup yani tek parça taştandır.²²⁸ Taş tonozla üstü örtülmüş olan cellanın önünde 8 adet Korinth sütünü bulunur.²²⁹ Korinth başlıklarının üzerinde üç fascialı architrave ve hemen onun üzerinde kıvrık dal bezemeli friz kuşağı yer alır. Geison ve sima kuşakları aynı mimari blok üzerindedir.

Tapınağın cellasının güneyinde merkezde kült heykelinin koyulması için yapılan 7 m. genişliğinde büyük bir niş bulunur. Büyük nişin her iki yanında birer adet daha nişin yer aldığı gözlenir. Tapınağın doğusunda bulunan kıvrık dal bezemeli friz bloğu, tapınağın inşasının tamamlanmadığını gösterir. Tapınağın tarihi ve hangi imparatora adandığı konusu tartışmalıdır. Tapınağın Serapis'e adandığını ilk olarak Keil önerir.²³⁰ Tapınağa ait yapılan kazılarda granitten Mısır tarzında bir heykel ele geçer. Tapınağın Serapis'e adandığı, bir yazıttan anlaşılır. Ephesos'un Mısır ile olan ticareti daha erken dönemlere dayanır. Mısır orijinli ele geçen bol sayıdaki eserler ve müzede sergilen bir anlaşma belgesi bunun en önemli kanıttır. 1 m uzunluğundaki mermerden yapılmış bu belgenin bir yanında Ephesos'un en güçlü tanrıçası Artemis bulunurken, diğer yanında elinde asası ve sakallı

²²³ Scherrer,2000, 92.

²²⁴ Kodder, Ladstatter, 2010, 281.

²²⁵ Akurgal,1998, 344.

²²⁶ Şimşek,2014, 73.

²²⁷ Scherrer,2000, 148.

²²⁸ Bean, 1992, 156.

²²⁹ Akurgal, 1998, 339.

²³⁰ Keil, 1927, 265-271.

Serapis'in betimlendiği görülür.²³¹ Frizde bulunan bitkisel bezemelerin aralarına serpiştirilmiş küçük hayvanların varlığı ve matkap kullanımı, tapınağın İS 2. yüzyılın sonunda 3. yüzyılın başlarında olduğunu gösterir.²³² Fakat tapınağın tarihi konusu tartışmalıdır. Bazı bilim adamları Hadrianus-Antoninus Pius Dönemi'ni, bazıları ise İS 2. yüzyılın dördüncü çeyreğini önerir. Bezeme stili dikkate alındığında, tapınağın İS 2. yüzyılın ortalarına ait olması; fakat Serapis kültünün Anadolu'daki yayılımı dikkate alınırsa Anadolu'ya Serapis kültünü taşıyan Septimus Severus Dönemi'ne ait olması gerektiği düşünülür.²³³

3.1.5. Ephesos Hamam-Gymnasium Yapıları

Gymnasium²³⁴, Roma kültürüne ancak Cumhuriyet Dönemi'nde girer. Roma kültürüne geç girmesinin nedeni, halkın Grek jimnastiğine ve atletizmine duydukları antipatiden kaynaklanır. İlk gymnasium, İmparator Nero (İS 54-68) tarafından kurulur. İmparator Traianus (İS 98-117) tarafından bu yapıların inşasına devam edildiği ve Grek hayranı İmparator Hadrianus'un da (İS 117- 138) bu yapıların inşasına destek verdiği görülür.²³⁵ **(Levha XII Figür 23)**

Vedius Hamam-Gymnasium'un'daki ilk arkeolojik kazılar J.Keil ve mimar M. Theuer tarafından 1927-29 yıllarında gerçekleştirilir **(Levha XII Figür 24)**. Yapıdaki geniş su ve ısıtma sisteminin bulunmasından dolayı, J.Keil yapının hamam olduğunu saptayarak, stadiuma yakınlığı nedeniyle yapıyı "Stadium Hamamları" olarak adlandırır.²³⁶ Stoa'nın arşitravında bulunan yazıta göre, yapının Antoninus Pius, ve imparator ailesine adandığı yazılıdır. Ele geçen diğer bir yazıtta ise kentte birçok yapıyı inşa ettiren Ephesoslu M.Claudius P. Vedius Antonius Phaedrus Sabinianus ve eşi Flavia Papiana isimleri geçer²³⁷. İS 147-149 yıllarına tarihlenen yapı, Artemis ve İmparator Antoninus Pius'a adandığı anlaşılır.²³⁸

---

²³¹ Erdemgil, 1988, 89.

²³² Anabolu, 2001, 37.

²³³ Erön, 2007, 96.

²³⁴ Wycherley, 1993, 125: Gymnasium, halkın soyunarak beden eğitimi yapıldığı yer anlamına gelir. Fiziksel eğitimin yanında zihinsel eğitimin de merkeziydi. Bu yapılar geniş bir spor alanı olarak düşünülmelidir. Spor alanının içine ve çevresine zamanla agora, stoalar gibi toplumsal yaşamın kaçınılmaz merkezi yapıldığı görülür.

²³⁵ Yaraş, 1997, 246.

²³⁶ Yegül, 2008, 105.

²³⁷ Stelskal, 2003, 233-234.

²³⁸ Yegül, 2008, 107: *Roma İmparatorluk Dönemi'nde Anadolu'da "gymnasion" genelde hamam anlamında kullanılır ve "hamam-gymnasium" olarak adlandırdığımız Anadolu'nun bu yeni mimari tipi alçak ve ahşap*

Vedius Hamam-Gymnasium'u kentin kuzeybatı kesiminde, Bülbül Dağı'nın kuzey yamaçlarında inşa edilir. Yapı, 14 m. yüksekliğinde bir teras üzerinde yükselir. Güneyde stadium'dan bir sütunlu caddeyle ayrılır. Vedius Hamam-Gymnasium'u, Koressos Kapısı'nın hemen yakınında yer alır. Gymnasium, kente gelen ziyaretçilerin yıkanması ve dinlenmesine yönelik yapılıdır. Aynı durum, yine aynı uzun ana caddenin doğu ucunda, Magnesia Kapısı yanında yer alan Doğu Hamam-Gymnasium'u için de geçerlidir. Doğu-batı eksenini üzerinde simetrik olarak yerleştirilen mekanları ile Vedius Hamam-Gymnasium'u "imparatorluk tipi" hamam-gymnasiumların en gelişmiş örneklerinden biridir. Plan ve kompozisyon olarak Vedius Hamam-Gymnasium'a en yakın örnek aynı zamanlarda yapımına (İS 2. yüzyılın II. yarısı) başlanan Sardeis'teki İmparatorluk Hamam-Gymnasium'udur.²³⁹ Hamam binasının ekseninde üç banyo odası bulunur. Bunlar, frigidarium (soğuk), iki kapılı bir geçitte şifalı olan tepidarium (ılık) ve batısında bulunan büyük caldarium (sıcak) odalarıdır. Caldarium odasının hemen iki yanında yerden ve duvardan ısıtılmalı ikişer büyük oda daha da bulunur. Bunun yanı sıra hamam yapısının giriş bölümünün yanında, sütunlarla çevrili, ortası açık bir latrina yer alır. Latrina'dan hamama girişi sağlayan bir kapı da mevcuttur.²⁴⁰ Latrina'yı çevreleyen sütunlar üzerindeki yazıtlarda Latrina'nın çevredeki meslek ve zanaat gruplarına kiralandıkları yazılıdır.²⁴¹ Öte yandan hamam yapısında sonra eklenen eğitim işlevinde olan palaestranın stadyuma yakın olması nedeniyle de spor faaliyetlerinde dış kaynak kullanımını da sağladığı görülür. Bu tür yapılara örnek olarak Laodikeia, Nysa, Aizanoi ve Miletos kentlerindeki hamam ve spor salon yapıları gösterilebilir.²⁴²

Ephesos kentinde yer alan diğer bir önemli hamam yapısı da Varius Hamamı'dır. Kuretler Caddesi'nin kuzey tarafındaki Hamam Sokağı ile Akademi Sokağı arasında Varius Hamamı yer alır. Skholastikia Hamamı olarak da adlandırılan Varius Hamamı'nın soyunma odası ve apsisli salona apodyterium'a girilir. Hamam yapısını Hristiyanlık döneminde onartmış olan Skholastikia'nın oturur durumundaki heykeli bir nişte bulunur. Hamamın Kuretler Caddesi'nde basamaklı bir girişi de mevcuttur.²⁴³

çatılı mekânların çevrelediği sütunlu ve revaklı bir avlu ve bu avlunun bağlandığı kalın duvarlı, tonozlu, ana hamam bloğundan oluşur: Bu gerçekten hamam ile gymnasium'un birleşimidir.

²³⁹ Yegül, 2008, 106.

²⁴⁰ Scherrer, 2000, 168.

²⁴¹ A.g.e. 168.

²⁴² Steskal, 2003, 239.

²⁴³ Scherrer, 2000, 120.

Apodyterium'dan Frigidarium, Tepidarium, Calidarium ve Sudatorium odalarına geçilir. Oda ve havuzlarının taban ve duvarları mermer levhalarla kaplı olduğu biliniyor²⁴⁴. Oda ve duvarlardaki mermer levhalar ve mimari süslemelerin çoğunun günümüze kalmadığı tespit edilir. Birçok salonun dekorasyonu, mermer sıvası üzerine işleme şeklinde yapıldığı anlaşılır²⁴⁵. Yapının odaları, taban altından ve bazı odalarda da duvardan ısıtma sistemeleri vardır. Akademi Sokağı'ndan girilen külhanlarda hamamın suyu ısıtılıyordu. Geç dönemde üstü çapraz tonozlarla örtülen Akademi Sokağı, hamam kompleksini Latrina'ya bağlar. Latria'nın oturma yerleri, açık bir peristyl avlunun üç tarafındaki galerilerde sıralanır.²⁴⁶

Ephesostaki diğer önemli bir hamam yapısı da Doğu Hamam Gymnasium'dur. Hamam Gymnasium kompleksinde palaestra güneyde ve bununla birlikte ısıtılmış salonlarla aynı tarafta kalır. Yapının girişi, palaestra yoluyla ile kuzey-güney ekseninde ekseni üzerinde bulunan kapı vasıtasıyla sağlanır. Aşağı kotta çift servis koridorları bulunur ve bu çift servis koridorları hamam yapısına direkt girilmesine engel olur. İki bağımsız kuşak arasındaki bağlantı, U planlı Ambulacrum'un uzantıları ile güney uçlarda bulunan koridorlar aracılığıyla sağlanır. Yapı içerisindeki dolaşım ilk olarak galeri kolları boyunca kuzeye doğru ilerler. Daha sonra ısıtılmış salonların oluşturduğu dizi yoluyla güneye doğru geri dönlür. Öte yandan Frigidarium Palaestra'dan uzun bir yerde olup, jimnastik yapılan alandan büyük yüzme havuzuna ulaşılmasını güçlendirmektedir.²⁴⁷

3.1.6. Stadion

Vedius Hamam-Gymanasiumu'un güneyinde yer alan stadion²⁴⁸, imparator Nero zamanında (İS 54-68) inşa edilir²⁴⁹ (**Levha XIII Figür 25**). Hristiyanlığın bölgeye yerleşmesinden sonra, modern Selçuk'un yukarısındaki Bizans surlarının yapımında stadion taşları kullanıldığı için yapıya ilişkin kalıntıların günümüze çok az kaldığı görülür. Yarışların başlatıldığı çizgilere ait izler günümüze ulaşmamıştır. Stadio'nun doğusunda gladyatör oyunları ve benzeri yarışmaların düzenlendiği arena işlevli dairesel bir alan ve yabanıl hayvanları barındırmaya yarayan odalar yer alır. Pek çok kentteki gibi, Ephesos'ta da amphi-tiyatro bulunmaması, stadion yapısının varlığıyla ilgilidir. Amphi- tiyatronun yerini tutan söz konusu eklenti başlangıçta stadionun bir bölümünü oluşturamadığı görülür.

²⁴⁴ Scherrer, 2000, 120.

²⁴⁵ Texier, 2002, 159.

²⁴⁶ Scherrer, 2000, 120.

²⁴⁷ Yegül, 2006, 245.

²⁴⁸ Bean, 1992, 150.

²⁴⁹ Umar, 1979, 31.

Oyun ve gösteriler için ihtiyaç duyulan sahne bölümü daha geç bir dönemde uygulandığı anlaşılır.²⁵⁰

3.1.7. Tiyatro

Kentin iki önemli caddesinin kesiştiği noktada bulunan tiyatro, stadionun güneyinde yer alır²⁵¹ (**Levha XIII Figür 26**). Ephesos'ta büyük tiyatronun dışında odeon denilen üstü kapalı küçük bir tiyatro daha bulunur.²⁵² Panayır Dağı'nın eteğinde, Artemis Kutsal Yolu üzerindeki tiyatro²⁵³ Lysimakhos Dönemi'ne aittir²⁵⁴; fakat sonraları Roma İmparatorluk Dönemi tiyatrosuna dönüştürülür.²⁵⁵ Yunan-Roma planının en iyi örneklerinden biri olan Ephesos tiyatrosu, Yunan tipinde olmasına rağmen İS 1. yüzyılda geniş çapta yenilenir.²⁵⁶ İmparator Augustus döneminde başlayan hızlı kentleşme sonucunda büyüyen kent daha büyük bir tiyatroya ihtiyaç duyar.²⁵⁷ Sahne binasının yeniden inşası yazıtlara göre İmparator Domitianus döneminde İS 87-92 yıllarında gerçekleştirilir.²⁵⁸ İmparator Domitianus dönemde tiyatronun sahne binası üstüne zengin bezeli aedikula'lı bir kat eklenir ve sahne bölümü büyütülür. İlk katında İon ikinci katında ise kompozit başlıklı sütunlar kullanılır.²⁵⁹

Ephesos Tiyatrosu'nda imparatorluk propagandasının yürütüldüğü görülür. Bunun yanı sıra Apollon ve Artemis'in varlığı da yoğun olarak hissedilir. C. Vidius Salutaris adlı adak yazıtında, tiyatrodaki tanrıça Artemis bir meşale taşıyıcı olarak temsil edildiği yazılıdır. Aynı yazıtta tanrıçanın diğer elinde phiale taşıdığı bunlardan biri altın diğerleri gümüş olmak üzere dokuz figür bulunduğu belirtilir.²⁶⁰

İS 40 yıllarında tiyatrodaki başlatılan değişiklikler İS 110 yılında tamamlanır ve yapılan yenilemeler sonucunda tiyatronun kapasitesi yaklaşık 25.000'e ulaşır(**Levha XIV Figür 27**). İS 3. ve 4. yüzyıllarda meydana gelen iki büyük deprem sonucunda büyük

---

²⁵⁰ Bean, 1992, 150.

²⁵¹ Texier, 2002, 158.

²⁵² Türkoğlu, 1999, 89

²⁵³ Scherrer, 2000, 158

²⁵⁴ Bean, 1992, 151

²⁵⁵ Anadolu, 2001, 19.

²⁵⁶ Ataç, 1999, 431.

²⁵⁷ Scherrer, 2000, 158.

²⁵⁸ Merkelbach ve dğr. 1980, 22.

²⁵⁹ Ataç, 1999, 429.

²⁶⁰ Heberdey ve dğr. 1912, 147, 150.

tahribatlara uğrayan tiyatro İS 8. yüzyılda küçülen tiyatro kentin savunma sistemine dahil edilir.²⁶¹

3.1.8. Mermer Cadde

Roma İmparatorluk Dönemi'nde kentin anayolu ve dini alay yolunun bir bölümü olan Mermer Cadde, Kütüphane Meydanı ve Tetragonos Agora'nın doğu tarafını teğet geçer. Söz konusu mermer döşeli caddenin doğu sınırını sütun sırası, batı bölümünü ise daha üst seviyede inşa edilen Neron Stoası sınırlandırır. Doğu sütun sırasının arkasında ticari amaçlı tek odalı mekanlar ve çok katlı konutların girişi yer alır.²⁶² (**Levha XIV Figür 28**).

Kuretler Caddesi'ne göre bu evler büyüklük ve dekorasyon bakımında daha basittir.²⁶³ Limanı büyük tiyatroya bağlayan cadde²⁶⁴ 548.6 m uzunluğunda olup, 10.7 m genişliğindedir. Caddeye ilişkin günümüze kalan bölümler İS 400 yıllarına aittir. Caddenin iki yanında birer stoa bulunur. İmparator Arcadius (İS 395-408) onuruna caddeye verilen "Arkadiane" ismi, caddenin tarihinin belirlemesini sağlar. Cadde üzerinde iki yazıt ele geçer. Cadde adının "Arkadiane" olarak geçtiği yazıtta: "*Arkadiane'nin iki stoası yaban domuzuna dek, elli adet lambayı kapsar*" yazar.²⁶⁵ Caddenin kenarında ele geçen diğer bir yazıtta ise sicil bürosuna ödenecek ücretlere ait bilgiler bulunur. Farklı meslek grubunda olan satıcıların satış yapması için ruhsat ve belgelere ödenmesi gereken ücretler belirtilir. Öte yandan yarışma galibinin ilanı ve doğum kaydı belgesi gibi yazıtta yer alan ilginç bilgilerdir.²⁶⁶ Geç dönemde cadde tiyatro sahnesinin arkasındaki kent surlarıyla kesişmiş ve Nero Stoası'nın kuzey ucundan ve Tiyatro Meydanı'ndan mermer döşeli caddeye geniş basamaklarla inilip, agoranın kuzey kapısına uzanır²⁶⁷ (**Levha XV Figür 29**).

3.1.9. Kuretler Caddesi

Devlet Agorası ile Tetragonos Agora arasında, diagonal olarak uzanır (**Levha XV Figür 30**). Kuret listelerini içeren prytaneion'dan çıkma sütun tamburlarının bu caddenin yapımında devşirme olarak kullanılması nedeniyle söz konusu cadde, "Kuretler Caddesi" olarak anılır. 210 m uzunluğundaki cadde üzerinde, araba yolunun genişliği 6.80 m - 10 m

²⁶¹ Scherrer, 2000, 160.

²⁶² A.g.e. 156.

²⁶³ A.g.e. 156.

²⁶⁴ Türkoğlu, 1999, 82.

²⁶⁵ Bean, 1992, 152.

²⁶⁶ A.g.e. 153.

²⁶⁷ Scherrer, 2000, 114.

arasında olup, yayaların kullandığı sütun sırasının genişliği ise 3.50 m-4.50 m arasında değişir. Mermer döşeli yolun üst kısmın her iki yanında sütun sıraları, aşağı kısmın kuzey tarafında daha çok kamu binası, Traianus Çeşmesi, Varius Hamamı, Hadrianus Tapınağı ve yolun güney bölümünde ise mezar ve onur anıtları inşa edildiği görülür.²⁶⁸ (**Levha XVI Figür 31**).

3.1.10. Traianus Çeşmesi

Traianus Çeşmesi, Kuretler Caddesi'nde bulunur. İki katlı anıtsal çeşmenin görkemli bir cephesi vardır. Çeşme yapısının alt kattaki friz ve arşitravındaki yazıta, İS 114 yılından önce, Asiarch Tib. Claudius Aristion'un tarafında yaptırıldığı ve İmparator Traianus'a adadığı yazılıdır. Çeşme yapısı, sütunlu cepheleriyle sahne cephesi geleneğini yansıtır. Kentin üç büyük çeşmesinden biri olan Traianus Çeşmesi'nin taban alanı üç tarafından 9.50 m. yüksekliğinde bir cepheye çevrili uzun dikdörtgen plandaki bir havuzdur. Havuz, 11.90 m. uzunluğunda olup, 5.40 m. genişliğe sahiptir. Havuzunun arka bölümünde cephe ve yan kanatları iki katlıdır. Alt kattaki sütunlar Kompozit başlıklıdır. Yan kanatlardaki sütunlar arasında birer aedikula yer alır. Üst kattaki sütunların kaideleri sekizgen formda olup sütun başlıkları ise Korinth düzenindedir. (**Levha XVI Figür 32**). Orta bölümde daha geniş yapılan sütunlar, üst kattaki alınlıklı bir entablaturu taşır. Böylelikle İmparator Traianus'un iki katı yükseliğindeki mermer heykelin bulunduğu iki katlı bir niş meydana gelir. Söz konusu heykelden günümüze bir çıplak göğüs ve ithafın yazıldığı ayak parçasının yer aldığı bir plinthos kalır. Çeşmenin cephesi heykelle bezelidir. Betimlenen heykeller arasında Dionysos, Aphrodite, yatar pozisyonunda betimlenen satyr, Nervas, bir kaç kadın heykeli ve Androklos olarak düşünülen bir gencin tasviri bulunur. Traianus Çeşmesi'nin İS 362 yılındaki depremle tahrip olduğu ve tahribatından sonra az bir bölümünün onarıldığı anlaşılır.²⁶⁹

3.1.11. Celcus Kütüphanesi

Anadolu'daki Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait önemli ve ilginç yapılardan biridir. Kütüphane, agoranın güneyinde yer alır ve Augustus Kapısı, agora ile olan bağlantısını sağlar (**Levha XVII Figür 33-34**). Augustus Kapısı ile kitaplık, 1903 yılında Avusturyalı arkeologlar tarafından kazılır²⁷⁰ ve yapının restorasyonu H.Hubert ve W.Strocka tarafından

²⁶⁸ Scherrer, 2000, 114.

²⁶⁹ A.g.e. 116.

²⁷⁰ Strocka, 1979, 812.

gerçekleştirilir.²⁷¹ Söz konusu alanda yapılan kazılar sonucunda, kitaplığın mermer ön cepheleri ve diğer mimari parçalar ele geçer.²⁷²

Kitaplık, giriş merdiveni aracılığıyla oluşturulan bir podium üzerindedir. İki katlıdır; 21 m genişliğinde ve 16 m yüksekliğindeki duvarlardan oluşur. Ön cephede, okuma salonuna açılan üç kapı ve kapılar üzerinde üç pencere bulunur. Salon duvarlarında görülen on niş, kitaplar ve ruloların bulunduğu tahta rafların olduğunu gösterir. Kenarlardaki daha önce yapılan dış duvarlar, çift sıralıdır ve kitapların nemden korunmasını sağlar.²⁷³

Kütüphane, kapalı bir oda içerisinde ince işçilikle yapılmış bir lahit mezarı taşıması açısından dikkate değerdir J.Keil tarafından cepheye ait birçok yazıt bulunur ve bu yazıtlar lahit mezarın, kitaplığın kurucusuna ait olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Lahit sahibinin Sardeis ve Ephesoslu bir aileden gelen, Asia'da ön konsül görevini yapmış Tiberius Celsus Polemaenus'a ait olduğu anlaşılır.²⁷⁴ Tiberius Celsus Polemaenus'un oğlu Gaius Julius Aquila'nın kitaplığın bakımı ve alımı için para bağışladığını belgeleyen bir yazıtta ele geçer.²⁷⁵ İÖ 114 yıllarında Tiberius Celsus Polemaenus ölmüş ve Celsus'un oğlu konsül Tiberius Aquila babasının vasiyetnamesin üzerine kitaplığı yaptırmıştır.²⁷⁶

Yapı, kent için bir kütüphane ve aile için bir mezar anıtı olarak tasarlanıp inşa edilir. Ön cephenin işçiliğine önem verildiği gözlenir ve giriş merdiveninin kenarlarını sınırlandırılan podyum ve üst yapı üzerinde heykeller bulunur. Bu heykellerden birer tanesinin Celsus ve oğluna ait oldukları anlaşılır. Celsus'un dört önemli kişiliğini simgeleyen dört kadın heykeli alt katta yerleştirilir.²⁷⁷ Kütüphanenin dış cephesinin alt katında akıl, fazilet, bilgi ve anlayışı temsil eden dört kadın heykeli bulunur. söz konusu bu eserler, Avusturya Viyana Müzesi'nde sergilenir.²⁷⁸ Aynı dönem içerisinde Celsus kütüphanesinin 9.500 ile 12 bin kitap rulosuna sahip olduğu düşünülüyor.²⁷⁹ Kütüphanenin cephesindeki yazıtlar yapının İS 114 yıllarında yapılmaya başlandığını ve üç, dört yıl içinde yapının tamamlandığı kanıtlar. 150 yıl işlev gören kitaplık, İS 3. yüzyılın ortalarında başka

---

²⁷¹ Anabolu, 2001, 30

²⁷² Strocka,1979, 812.

²⁷³ A.g.e. 812.

²⁷⁴ A.g.e. 813.

²⁷⁵ Heberdey,1905, 20.

²⁷⁶ Strocka,1979, 813.

²⁷⁷ A.g.e. 813.

²⁷⁸ Ladstatter-Daim, 2011, 234.

²⁷⁹ Padfield, 2005, 36.

bir deyişle İS 262 tarihindeki Got yağmalamasında tahrip olur. İS 5. yüzyıla kadar işlevsiz kalan yapı, söz konusu yüzyıl içerisinde tekrar onarım geçirir.²⁸⁰

3.1.12. Yamaç Evler

Varlıklı ailelerin yaşadığı bölge, Bülbül Dağı'nın eteklerindeki teraslar üzerinde bulunur²⁸¹ (**Levha XVIII Figür 35-36**). Bülbül Dağı'nın doğu ve batıdaki insulada bulunan evler, H. Vetters başkanlığında 1963- 1983 yılları arasında gün yüzüne çıkartılır. Doğudaki adada yer alan evler, merkezdeki peristyl avlunun içerisinde sıralanan odalar, Hellenistik mimariye uygun planlanır. Kentin önemli yerine inşa edilen bu evlerin bazılarında küçük hamamların olduğu tespit edilir.²⁸²

Bülbül Dağı'nın kuzey yamacındaki iki adanın batısındaki evler, Kuretler Caddesi'nin batı ucunda bulunan onur anıtlarının arkasında yer alır. Yapı teraslarındaki oturma birimleri ikişerli olarak planlanarak en alt yapı terasında, Kuretler Caddesi'ne açılan tabernalar ve atölyeler bulunur. Yamaç evlerinin mermer, fresko ve mozaik gibi zengin bezeli kaplamaları, ısıtma sistemi, temiz ve pis şebekesinin olması, Roma İmparatorluk Döneminin zengin yaşamını göstergelerdir.²⁸³ Evlerin tabanında, siyah, beyaz ve geometrik desenlerin yanı sıra çok renkli figürlü ve mitolojik konulu mozaiklerde betimlendiği görülür. Mozaik taşları olan tesseraların farklı renk ve boyutta olmaları, mozaiklerin sık sık onarım geçirdiklerini gösterir (**Levha XIX Figür 37-38**). Öte yandan tamir edilemeyecek büyük boyuttaki mozaikler yenisiyle değiştirilmiş bu nedenle farklı dönemlere ait yan yana ve aynı düzende mozaiklere de bulunur.²⁸⁴ Evlerin duvarlarını süsleyen resimler, Roma Dönemi resim sanatının Anadolu'daki en dikkat çekici örneklerindedir. Zengin Ephesosluların evlerini süsleyen bu resimler dönemin sosyal yaşam ve mimarisini yansıtmaları nedeniyle önemlidir. Duvarlarda genellikle mitolojik konular, tanrılar, filozoflar, mousalar, peyzaj resimleri ve Eros betimlemeleri yapılır.²⁸⁵ Evler, İÖ 1. yüzyılın 2.çeyreğinde yapılmaya başlanır. İmparator Hadrianus döneminde odalarının mermer döşemelerinin yenilendiği tespit edilir. İS. 220 yılında meydana gelen deprem sonrasında tahrip olan evler yenilenir. Nitekim evlerin duvar resimleri ve mermer döşemeleri İS 3. yüzyılın 2.çeyreğine aittir. Öte yandan İS 3.yüzyılın 3.çeyreğinde (İS 270-280) bir deprem

²⁸⁰ Strocka, 1979, 813.

²⁸¹ Ladstatter, 2012, 74.

²⁸² Scherrer, 2000, 106.

²⁸³ A.g.e. 106.

²⁸⁴ Jobst, 1977, 35.

²⁸⁵ Ladstatter, 2012, 135.

sonucunda tahrip olan yamaç evler 2'nin bir bölümü tekrardan yenilendiği tespit edilir²⁸⁶ bir İS 7. yüzyıla kadar kullanılmış olduklarından çok sayıda onarım görmüştür. Kentte yaşanan depremler, yapıların plan ve köklü değişikliklere uğramasına neden olur²⁸⁷. İS 7. yüzyıldan sonra evler tamamen kullanılmaz hale gelerek evlerin batısı, Ortaçağ'da ait su değirmenlerin altında kalır.²⁸⁸ Yamaç evleri kazılarında sikke, cam, terracotta, metal kaplar, kandil, fildişi ve mermer kaplamalar ve mobilya parçaları ele geçer. Ele geçen malzeme arasında sikkeler, evlerin tarihlendirilmesinde önemli rol oynarlar.²⁸⁹

3.1.13. Devlet Agorası, Üst Meydan ve Tetragonos Agorası

Hellenistik dönemde önemli bir mekan olan yukarı şehir yani üst meydan, İmparator Augustus döneminde tekrar tasarlanır (**Levha XX Figür 39-40**). Yapıda imparatorluk ideolojisini yansıtan düzenlemeler yapılır.²⁹⁰ Meydanda bir kaç stoa yapısı bulunur. Dorik düzende yapılan Güney Stoa, ilk inşa evresine aittir. Söz konusu stoanın 6. 75 m genişliğindeki Dorik kapısıyla, Devlet Agorası'nın meydanına geçilir. Alanda bulunan mimari parçalar in situ durumdadır. Dor düzenindeki dört sütun ve kalkan kabartmasıyla süslenmiş bir alınlık, 8.40 m genişliğinde ve 8 m uzunluğundaki anıtsal giriş kapısını oluşturur. Dorik kapı yapısındaki süslemeler yapının İÖ 2. veya 1. yüzyılda inşa edildiğini gösterir. Dorik kapı yapısından Devlet Agorası'nın iki nefli güney stoasına girilir²⁹¹ (**Levha XXI Figür 41**). Stoanın mermerlerle kaplı arka duvarı günümüze değin oldukça iyi korunmuştur. Devlet Agorası'nın batısında ise tek nefli bir stoa yer alır, fakat daha sonraları bu alan içerisinde Bazilika Stoa ve Khalkidikum inşa edilir.²⁹²

Prytaneion yapısının önünde bulunan Bazilika Stoası²⁹³ ele geçen yazıta göre İS 11 yılında C. Sextillus Pollio ve ailesi tarafından yaptırılır. Yapımında 12 yıl sonra meydana gelen deprem yapıyı tahrip eder. Bu dönemde yapı onarılarak yapıya Korinth başlıklar eklenir Dört basamaklı bir krepisten yükselen ve 67 İon sütunuyla agoraya açılan

---

²⁸⁶ Ladstatter, 2012, 73.

²⁸⁷ Scherrer, 2000, 100-108

²⁸⁸ Erdemgil, 1988, 53.

²⁸⁹ Anadolu, 2001, 28.

²⁹⁰ Friesen, 2001, 95.

²⁹¹ Scherrer, 2000, 78.

²⁹² A.g.e. 78.

²⁹³ Anadolu, 2001, 18.

bazilikanın arcitrave'ında²⁹⁴ bulunan yazıtta, bazilika yapısının, Ephesos'lu Artemis'e, Augustus'a ve Augustus'un oğlu Tiberius'a adandığı yazılıdır.²⁹⁵

Ephesos'ta bir diğer önemli ticaret yapısı da Tetragonos agorasıdır. Agora yapısı, Celcus Kütüphanesi'nin kuzeyinde yer alır.²⁹⁶ Agora, kral Lysimakhos tarafından İÖ 3. yüzyılda inşa edilir. İlk yapım evresine yani Hellenistik döneme ait kalıntılar agoranın batı bölümünde bulunur.²⁹⁷ Kentin gelişimi ve nüfusun artması nedeniyle agora, İÖ 1. yüzyılın ikinci yarısında yenilenerek inşa edilir.²⁹⁸ Bu dönemde agora genişletilerek, dört tarafı iki galerili, 112 m. uzunluğunda stoalarla çevrilir. Kare formunda kapalı bir meydan haline gelen agora, İS 23 yılında meydana gelen deprem sonucunda tahrip olur. Agoranın doğu kenarı boyunca uzanan 150 m. kadar uzunluğa sahip iki katlı bir bazilika bulunur. Yapının üzerindeki yazıtta; Ephesos Artemisi'ne İmparator Neron ve annesi Agrippina'ya ve kent halkına ithaf edildiği yazılıdır. Ephesos halkına adanması nedeniyle bu yapı arkeologlar tarafından Neron Stoası olarak adlandırılır.²⁹⁹ İmparator Augustus döneminde günümüze korunagelmiş bölüm, Güney Kapısı ve Geç Antik Dönemde deki haliyle kalan Kuzey Kapısı'dır. Öte yandan Batı Kapısı da agoranın ana girişini oluşturuyordu. Pazar yeri olarak işleve geçtikten sonra kapının yük trafiği için elverişli olmadığı görülür. İmparator Domitianus döneminde İskenderiyeli bir tüccar tarafından kapı üzerinde bazı yenilenmeler yapılır. Agoranın en büyük ve anıtsal kapısı olan güney kapısı, Mazaeus ve Mithridates kapısı olarak da adlandırılır. Söz konusu kapının üzerindeki yazıt ve bezemelerin varlığı, kapının İS 4/3. yüzyılda yapıldığını gösterir.³⁰⁰ Propaganda amaçlı yapılan kapının üzerinde ince işçilikle yapılan zengin bezemeler mevcuttur. Üzerinde yapı yazıtı bulunan Attika, üstte imparator ailesinin heykelerini taşıdığı görülür.³⁰¹ Kapının içindeki Grekçe ve Latince yazıtta göre imparatorun özgür bıraktığı iki köle olan Mazaeus ve Mithridates tarafından imparator Augustus, karısı Livia, ölen damadı Agrippa ve kızı Lulia onuruna ithaf edildiği yazılıdır.³⁰² Agora yapısı İÖ 1. yüzyılda ve İmparator Theodosios döneminde (İS 379-395)

---

²⁹⁴ Scherrer, 2000, 78.

²⁹⁵ Friesen, 2001, 95.

²⁹⁶ Huber, 1997, 73.

²⁹⁷ Scherrer, 2000, 140.

²⁹⁸ Huber, 1997, 73.

²⁹⁹ Scherrer, 2000, 142.

³⁰⁰ Alzinger, 1974, 9.

³⁰¹ Scherrer, 2000, 138.

³⁰² Merkelbach ve dğr, 1979, 6-9

devşirme malzemelerle eski planına sadık kalınarak tekrardan inşa edilir ve İS 7. yüzyılın sonuna kadar kullanılır.³⁰³

3.1.14. Liman Kapıları

Hellenistik ve Roma kentinin en yoğun yerleşim alanı, Liman Ovası ve Bülbül Dağı yamacının düz kesimlerinde bulunur. Liman, kara yolundan deniz yolu taşımacılığında aktarma yeri olması nedeniyle büyük önem taşır. 1896-1899 yılları arasında, büyük caddelerin limana ulaştığını belirten alanda güney, kuzey ve orta kapı olmak üzere üç kapı yapısı bulunur³⁰⁴ (**Levha XXI Figür 42**).

Güney Liman Kapısı, yazılı belgelere göre, Severus hanedanı döneminde İS 200 yıllarına tarihlendirilir. Kapının mimari öğeleri de bu tarihi kanıtlar. Hadrianus döneminde inşa edildiği düşünülen Orta Liman Kapısı da Arkadiane'nin bitiminde yer alır. Orta kapıda İon düzeninde yapılan dörder sütun arasında üç geçit bulunur. Kuzey Liman Kapısı, İS 3. yüzyılın ortalarında Proconsul Asiae için yapılan bir onur takı olduğu düşünülüyor. Kapılarla rıhtım arasında 10 m. genişliğinde bir cadde yer alır. 1987-1989 liman havzasının güney tarafından kazılar gerçekleştirilir. Kazılarla ortaya çıkarılan rıhtım duvarının uzun bölümü araştırılır. Alanda gerçekleştirilen su altı kazıları sonucunda antik havzanın 4-6 m. derinliğinde olduğu tespit edilir. Tespit edilen rıhtım duvarının Traianus-Hadrianus döneminde inşa edildiği düşünülüyor. Öte yandan söz konusu rıhtım duvarından Liman Hamamları'nın batısına kadar uzanan büyük bir açık meydanın varlığı düşünülmektedir. Açık meydanın güney ve kuzey bölümlerinde üç nefli stoalardan oluşan iki benzer yapı yer alır. Bu yapıların da ticaret ve satış için açık portikolar olduğu düşünülmektedir.³⁰⁵

3.1.15. Ephesos Prytaneion'u

Hükümet Mahallesi'nde Augustus döneminde yapılan Prytaneion (Belediye Sarayı)³⁰⁶ Agora'nın kuzeyinde yer alır (**Levha XXII Figür 43-44**). 1170 m² büyüklüğündeki prytaneion hatları belirgin olan ve ilk kez Geç Roma Dönemi'nde kompleks haline gelen bir plana sahiptir. Yapının güneyinde bir ana giriş bulunur ve bu ana girişten 18,40 x 21,65 m boyutunda, 14 sütunlu İon düzenindeki tripticus avluya geçilir. Ön avlunun kuzeyinde stoanın Dor düzenindeki cephesi Prytaneion'a açılır. Yapıya tamamen hakim olan Dor

³⁰³ Scherrer,2000, 168.

³⁰⁴ A.g.e. 178.

³⁰⁵ A.g.e. 178, 179.

³⁰⁶ A.g.e. 84.

düzeninde cephe saçaklığı bulunur. Cephenin hemen üst kısmında da ahşap kirişler için oyuklar yer alması, söz konusu yapının kırma bir çatı ile tamamlandığını gösterir. Bir tapınağın taklidinden oluşan yapının ön galerisinin Dor mimarisi, büyüklüğü ve basitleştirilmiş dekoru, Hellenistik Anadolu taş mimari geleneğini yansıttasının yanı sıra Augustus mimarisinin klasisize geleneğini yansıtır.³⁰⁷ (Levha XXIII Figür 45).

Kuret'lerin yani Prytaneion'da görevli rahiplerin isimleri ve dini metinler, altı Dorik sütunun üstünde yazılıdır. İS 4. yüzyılın sonunda Kuretler Caddesi'nin ismini bu sütunlardan aldığı ve söz konusu bu mimari buluntular sonradan Skholastikia Hamam'ın yeniden yapımında kullanıldığı anlaşılır. Kalp formunda sütunlar bulunan ana mekan içinde, dini olaylarla ilgili ayrıcalıklı kişilere yemekler verildiği düşünülür.³⁰⁸ Ana odadaki kare planlı temel üzerinde, resmi oturma sıraları için yiyeceklerin konulduğu mermer bir masa bulunur. Büyük ana odanın kuzey ve batısına geç antik dönemde daha küçük odaların eklendiği saptanır. Prytaneion alanında yapılan stratigrafik ve mimari buluntuların analizlerine göre, söz konusu yapıda küçük onarımların yanı sıra toplam üç büyük yapı evresi tespit edilir. Buna göre Prytaneion yapısı, Augustus Dönemi'nde hiçbir yapılaşmanın olmadığı bir alanda İÖ 10 yıllarında inşa edilir. Öte yandan İÖ 3. yüzyılda Prytaneion yapısının çevresinde teraslamalar saptanır. İS 1.-2. yüzyılla tarihlenen bir yazıtta göre yapının ön avlusunun İon peristyli, bir kişi tarafından onartıldığı veya tamamen inşa ettirildiğinden söz eder. Yapının, İS 4 yüzyılın ortalarında meydana gelen iki deprem sonucunda tahrip olduğu ve işlevini kaybettiği anlaşılır.³⁰⁹

İmparatorluğun Ephesos kentinde yürütmüş olduğu propagandayı mimari yapılar üzerinde görmek mümkündür. Bu durumu Price şöyle açıklar: “İmparatorun kent mekânı üzerindeki etkisi, eyaletlerin belki de en zengin sitesi olan Ephesos'ta daha da belirgindir. Üst meydanın tümü, Augustus'un egemenliği sırasında yeniden tasarlanmıştır. Prytaneion, yani sitenin kutsal ocağının bulunduğu majistra binasıyla konsül meclisinin tam ortasında, bir çift küçük imparatorluk tapınağı olduğu belirlenmiş kalıntılara rastlanır. Bu önemli kent yapılarının önüne, Augustus saltanatının son dönemlerinde Artemis, Augustus ve Tiberius'a ithaf edilen bir 'kraliyet revağı' inşa edilmiştir; bunun bir ucunda Augustus ve Livia'nın asıllarından büyük heykellerini barındıran bir oda vardı. Meydanın merkezinde, muhtemelen Augustus'a ait olan müstakil bir tapınak bulunur; bu alanda bulunan bir

³⁰⁷ Steskal, Ladstatter, 2009, 128, 129.

³⁰⁸ Scherrer, 2000, 86.

³⁰⁹ Steskal, Ladstatter, 2009, 130, 131.

Augustus başı bu tapınağa ait olabilir ve bir yazıt Augustus vakfından ve kutağın – muhtemelen MÖ 27'deki- ithaf edilişinden söz eder."³¹⁰

3.2. Ephesos Roma İmparatorluk Dönemi Seramikleri

Ephesos'un İÖ 1050'de İonlu kolonistler tarafından kurulduğu bilinmekle birlikte, kent çevresinde yapılan kazılar, kentin tarihinin Erken Tunç Çağı'na kadar gittiğini gösterir.³¹¹ St. Jean Kilisesi'nin doğusunda bulunan iç kaleye yakın bir alanda yapılan kazılarda, Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı'na ait üç ayaklı depolama kapları ve silindirik kapların ele geçtiği görülür. Öte yandan ele geçen malzeme arasında Orta Tunç Çağı'na ilişkin seramikler de bulunur.³¹² Diğer yandan, Hitit, Myken, Prtogeometrik, Geometrik, Oryantalizan ve Arkaik seramikler ele geçen malzemeler arasındadır. Yapılan kazılar, Ephesos'un ilk yerleşim alanının "Ayasuluk Tepesi"'nin körfez çevresinde olduğunu işaret eder. Prehistorik dönemden itibaren yerleşime sahne olan Ayasuluk Tepesi'nin Çukuriçi ve Arvalya höyükleri gibi Erken Tunç Çağı'ndan itibaren Ephesos limanı yerleşimlerinden biri olduğu kanıtlandı.³¹³

Batı Anadolu'yla İtalya'daki şarap ve amphora üreticisi merkezler arasında ticari ilişkiler İÖ 2. yüzyılda yoğunluk gösterir. İÖ 197 yılındaki II.Makedonya Savaşı'ndan sonra Roma'nın Anadolu üzerindeki politik etkisi sonucunda Roma, Doğu Akdeniz'de politik ve ekonomik gelişmelerinin denetleyicisi konumuna gelir. Roma senatosu tarafından Delos'un serbest liman ilan edilmesi, Romalı tüccarların Doğu Akdeniz'de birçok tüketim merkeziyle ticaret yapma fırsatını doğurur. Özellikle Pergamon'un Roma'ya bağlanması, ticari ilişkileri daha da canlandırır. Batı Anadolu'da Roma nüfusunun artması da İtalyan tüccarların Doğu Akdeniz ticaretinde etkin rol oynamasını sağlar.³¹⁴

Ephesos kentinin ulaşım açısından işlek bir limana sahip olduğu görülür. Roma İmparatorluk Dönemi'nde politik ve ekonomik anlamda canlanan kente Campania, Latium ve Güney İtalya gibi yerlerden tüccarlar gelir. Ticaret sayesinde kentte yerel ve ithal ürünler kolaylıkla bulunurdu. Liman havzasında yapılan kazılarda çok zengin buluntuların varlığıyla karşılaşılır. Liman ve çevresinde yapılan kazılarda ele geçen İS 5.-7 yüzyıla ilişkin ithal amphora buluntuları, limanın ticari işlevini uzun bir süre korunduğunu ve

³¹⁰ Price, 204, 247.

³¹¹ Büyükkolancı, 2008, 43.

³¹² A.g.e. 44.

³¹³ A.g.e. 54.

³¹⁴ Paksoy, 2007, 43.

uluslararası ticaret ve dağıtım ağına sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir³¹⁵ (**Levha XXIII, Fig. 46**). Öte yandan yapılan kazılar sonucunda liman havzasının güneybatısının İS 600'lere kadar yoğun olarak kullanıldığını ortaya çıkardı. Amphora parçalarıyla birlikte Afrika Kırmızı Astarlı Seramikler, Geç Roma Dönemi'ne ait kaba mutfak seramikler ve kandillerin ele geçtiği görülür.³¹⁶

Ephesos Tetragonas Agorası'nda bulunan Roma amphoraları, İtalya ile Ephesos arasındaki ticari ilişkileri hakkında önemli bilgiler verir. Özellikle, İtalya Yarımadası'ndan Batı Anadolu'ya ihraç edilen ürünlerin kökeni ve ticari ilişkilerin boyutu hakkında önemli veriler sunar. İÖ 2. yüzyılın sonlarına kadar İtalya amphoralarının genellikle Batı Anadolu'ya sınırlı sayıda ve düzensiz olarak ihraç edildiği anlaşılır. Buluntular arasında görülen az sayıdaki Greko-İtalik amphoralar, Geç Cumhuriyet Dönemi süren ticari ilişkinin en erken kanıtları durumundadır.³¹⁷

İÖ 2. yüzyılın sonlarından itibaren Ephesos'a yerleşen Romalı tüccar ve askerlerin ihtiyaçları, Roma amphoraların Ephesos'a daha yüksek oranda ihraç edilmesine neden olur. İtalyan şarapları Ephesos kentine, Tyrrhen kıyılarından Dressel 1, Adriyatik kıyılarından Lamboglia 2 ve Dressel 6A amphoralar aracılığıyla ihraç edildiği anlaşılır. Akdeniz ticaretinin yoğunlaştığı Augustus döneminde, Batı Akdeniz'de birçok bölgede üretilen amphoraların Batı Anadolu'daki kentlere ihraç edildiği görülür. Bu dönemde Campania Bölgesi'nden Dresel 2 ve 4 amphoralar aracılığıyla Ephesos kentine şarap geldiği tespit edilir. Augustus döneminde Pascual 1 amphoralarında şarap, Beltran 1 amphoralarında balık sosu ve Dressel 20 amphoralarında da zeytinyağı İspanya'dan, Eski Tripolitan amphoralarla da Kuzey Afrika'daki zeytinyağı ithal edilir.³¹⁸

Nitekim Adriyatik civarında yapılan kazılarda ele geçen LR 3 ve Ephesos 56 amphoraları, Ephesos'un Adriyatik bölgesiyle uzun yıllarca yaptığı ticaretin yoğunluğunu gösterir Ephesos kenti, işlek bir limana ve Kaystros Havzası'ndan yer alması nedeniyle verimli topraklara sahipti. Elde edilen ürünler, liman aracılığıyla kolaylıkla ihraç ediliyordu. Adriyatik Bölgesi ve Ephesos kentinde ele geçen amphoralar, liman ve depo kalıntıları, iki

---

³¹⁵ Palamutçu, 2014, 2-3.

³¹⁶ A.g.e. 38-40.

³¹⁷ Paksoy, 2007, 45,46.

³¹⁸ A.g.e. 45,46.

bölge arasındaki ithalat ve ihracatın yoğunluğunu kanıtlar niteliktedir³¹⁹ (**Levha XXIV Fig. 47**).

İtalya'nın Batı Anadolu'ya yaptığı terra sigillata ithalatı önemli bir boyuttadır. İtalya'da özellikle Arrezo'da üretilen terra sigillata seramiklerin büyük bir bölümü Asia Eyaleti'nin başkenti Ephesos kentine gelir. İşlek limana sahip Ephesos, İtalya üretimi terra sigillata ithalatı özellikle İmparator Augustus ve Tiberius zamanında artış gösterir ve bu hızlı artış Cladius Dönemi sonuna kadar devam eder³²⁰ (**Levha XXV Fig.48-49**).

İtalya'da yapılan kazılar, batıklarda ele geçen buluntular, Ephesos kentiyle olan ticareti doğrular niteliktedir. Nitekim Ephesos kentinde yapılan kazılar da ele geçen seramikler bu ticareti kanıtlar³²¹ (**Levha XXV Fig.50**).

Kent içerisinde Vadius Gymanasium alanında yapılan kazılarda ele geçen İtalya üretimi seramikler, söz konusu ithalatı doğrular. Yapı alanında ele geçen seramikler, İtalya'dan Ephesos'a yapılan seramik ithalatının İS 1. yüzyılın ilk çeyreğinde doruğa ulaştığı anlaşılır.³²² Yapılan kazılarda ele geçen İtalya üretimi seramiklerinin dışında doğu üretim serisine ilişkin DSA, DSB, DSC ile Pergamon ve Kıbrıs terra sigillataları büyük bir yoğun oluşturur. Ele geçen seramiklerin büyük bir bölümünü ESB seramikleri oluşturur. DSB seramiği imparatorluğun erken orta bölümlerinde kent pazarına hakim olduğu görülür. DSB İS 1. yüzyılın başlarında zemin pullarıyla damgalandığı saptanır. DSC seramiği İS 2. yüzyılın 2. çeyreğinde belirgin bir artış gösterir. DSC'deki bu artış, ESB malzemesinin ortadan kalktığı İS 3. yüzyılın ortalarına kadar devam eder³²³ (**Levha XXVI.Fig.51**).

Prytaneion'da yapılan bilimsel nitelikteki arkeolojik kazılar sonucunda, yoğun miktarda seramikler ele geçer.³²⁴ Otuz ayrı stratigrafik veriye göre seramikler sınıflandırılır. Söz konusu yapıda 2007-2008 kazılarında ele geçen seramiklerin, prytaneionun yapım evresine ait olduğu anlaşılır. Prytaneion'dan önce yapılan teras bölümünde yapılan kazılarda Hellenistik Dönem'e ait seramikler yanı sıra Roma Dönemi'ne ait sigillatalar büyük oranda ele geçer. Bu kapsamda Doğu Sigillata A, Doğu Sigillata B ile İÖ 1.- İS 1. yüzyıla ilişkin seramik malzemeler yoğunluktadır. Doğu Sigillata B grubu içerisinde Flaviuslar

³¹⁹ Bezczky, 2010, 351-358.

³²⁰ Martin, 2006,177-178; Martin, 2010, 17-21.

³²¹ Ladstatter, 2008, 97-99.

³²² A.g.e. 97.

³²³ A.g.e. 98-99.

³²⁴ Steskal, Ladstater, 2009, 137.

Dönemi'nden itibaren görülen ve Ephesos kentinin seramik pazarının iki yüzyıla egemen olan karakteristik formlar ve bu formların çeşitleri yer alır. Ele geçen seramiklerin çok az bölümü, Afrika Kırmızı Sırlı Seramiği, Geç Roma C- Seramiği ve Menderes Sigillataları'ndan oluşur.³²⁵

Yapı Evresi 1 tabakasında ele geçen seramik malzemeleri günlük kullanım kapları, yerel amphoralar ve sigillatalardır. Doğu Sigillata A grubuna ait seramik parçalarının büyük çoğunluğu İÖ 1. yüzyıla aittir. Bunun yanı sıra çok az sayıda Doğu Sigillata C (DSC), Pergamon ve İtalyan Sigillatası bulunur.³²⁶

İS 1. yüzyılda Menderes Vadisi'nde üretilen Doğu Sigillata B (DSB) seramikleri Ephesos pazarına egemen ve kentin tüm mutfak kabı ihtiyacını karşıladığı tespit edilir. Yapı Evresi 2 tabakada ele geçen seramikler azdır. Bu nedenle söz konusu evre için önerilen tarih İS 3. yüzyıldır. Vadius Gymnasiumu ve Yamaç Evler 2 tabakasından ele geçen seramikler, Prytaneion Yapı Evresi 2 için kronolojik veri teşkil eder. Tarihleyici olarak ele geçen çift fitilli kandiller, yapının İS 230 ve 270/80 tarihlerinde tahrip olduğu ve onarıldığını gösterir.³²⁷

3.3 Heykeller ve Portreler

Roma, Cumhuriyet ve Erken İmparatorluk Dönemi'nde yaptığı savaşlarla yeni yerleri topraklarına kattığı ve farklı sanatsal kültürlerle etkileşime girdiği görülür. Kent planlanmasında öncelikle önem verilen forum, agora, hamam, tapınak, kamu ve özel yapılarda süsleme elemanların oluşturulmasında plastik sanatların büyük önem kazandığı dikkati çeker.³²⁸

Roma portre sanatı da diğer sanat dallarında olduğu gibi, imparatorluk ailesinin ve devlet egemenliğinin etkisinde olduğu anlaşılır. İmparatorluk döneminde portre sanatı bir saray sanatı haline gelerek imparatorluğun propagandasını yansıtır duruma gelir. Bazı prens ve prenseslerin hasta, zayıf ve akli dengesi bozuk olmasına karşın imparatorluk döneminde bunların propaganda amacıyla sağlıklı, insancıl, güçlü fizyonomik görünümde betimlediği gözlenir. İmparator ve ailesinin propagandasını yansıtan bu yontuların, halkın görebileceği

³²⁵ Steskal, Ladstater , 2009, 137,138.

³²⁶ A.g.e. 137-141.

³²⁷ A.g.e. 137-141.

³²⁸ Keser, 2010, 34,35.

önemli noktalara yerleştirdikleri görülür.³²⁹ Halk yararına yapılan çalışmalar sonucu imparatoru onurlandırmak ve yüceltmek, halkın bağlılık duygularını yansıtmak amacıyla yapılan yontular kentin en işlek noktalarına konumlandırılır. Söz konusu heykel ve portreler, Roma Senatosu'nun kararıyla çeşitli kurum hatta özel kişiler tarafından yaptırabiliyordu. İmparator yontuları, tapınak, forum, basilika, şehir meclisi, agora, hamam, spor alanları, kütüphane, tiyatro, gibi önemli mekanlara yerleştiriliyordu. Tapınaklarda tanrı heykelinin yanında imparator yontusunun da konulduğu bilinir. Böylelikle kent halkı imparator ve tanrılara birlikte ibadet ediyordu. Nitekim tanrılaştırılan imparatorların adlarına yapılan tapınaklarda da tapınağın baş tanrısı olan imparatorluğun heykeli yerleştirilirdi. Kentin en işlek ve en önemli yerlerine yerleştirilen imparator heykellerinin kent halkına politik mesajlar vermek amacıyla dikildikleri anlaşılır. Örneğin, zırlı bir imparator heykeli, imparatorun büyük bir asker ve milletin koruyucusu olduğunu vurgular. Öte yandan togasını başına çekmiş bir biçimde ve elinde "*lituus*" tutmuş bir imparator heykeli de en büyük rahip (Pontifex Maximus) ve dindar bir kişi anlamına gelir.³³⁰

Hellenistik geleneğin etkisi Anadolu Roma dönemi portre sanatının başlangıç döneminde de devam eder. Bu gelişim hem doğal bir süreç içerisinde hem de bilinçli bir politik yaklaşımla kendini gösterir. Augustus klasisizimi ile Anadolu'da portre sanatında bir takım yenilenmeler olur.³³¹ Portre sanatındaki bu değişikliği Augustus'tan sonraki hanedan üyeleri de devam ettirir. Özellikle Augustus, Hellenistikten (Actium tipi) klasisizme (prima porta) geçiş yapan portreleri hanedan üyeleri için belirleyici bir kriter olur. Bunun yanı sıra özel portrelerde de portre sahibi ya da portreyi yapan usta, Hellenistik geleneğin izlerini eserlerinde yansıttığı görülür. Hellenistik geleneğine ait stil özelliklerini bir kez daha kullanım bulduğu Cladius Dönemi'ne ilişkin eserlerde de görülür. Bu nedeni ise tercihten öte dönem stil özelliğinin kabul edilmesidir. Tarihsel ve siyasal açıdan çalkantılı geçen İÖ 1. yüzyıldaki sanatçılar, ekonomik nedenlerden dolayı yoğun bir hareketlilik içinde olup eser üretirken kendi stilleriyle birlikte gittikleri yerin ya da talep edilen özellikleri bir arada kullandıkları anlaşılır. Hellenistik dönem formlarının Roma Sanatı'na geçişleri, Roma'ya göç eden Anadolu sanatçılarıyla birlikte doğudaki Roma askeri faaliyetlerinin Sulla ve Pompeius gibi komutanları betimleyen yerel sanatçılar aracılığıyla sağlanır³³². Ephesos kentinde Lulius-Cladiuslar dönemi öncesine ait portrelerde bu izleri görmek mümkündür.

---

³²⁹ Özgan, 2013,13.

³³⁰ A.g.e. 14.

³³¹ Erkoç, 2013, 230.

³³² A.g.e. 236, 237.

Özellikle Geç Hellenistik Dönemi'ne ait portreler öncelikle Ephesos'ta ardında da Pergamon kentinde yoğunluk gösterir.³³³

İmparatorluk Dönemi'nde, Roma portreciliği büyük önem taşır. İmparatorları ve ailelerinin propaganda amaçlı yaptıkları portreler, İmparatorluk döneminde büyük yaygınlık gösterir. Portreler, gerek politik gerekse soylu aileler arasındaki önemli rolü nedeniyle Ephesos kentinde de bol sayıda ele geçtiği görülür (**Levha XXVI Fig. 52**). Ephesos Antik Kent içerisinde yapılan kazılarda çok sayıda imparator heykel ve portreleri bulundu. Augustus, Tiberius, Hadrianus, Marcus Aurelius gibi imparatorların yanı sıra çok sayıda farklı imparatorlara ait portreler Ephesos kentinde yapılan kazılarda ele geçtiği görülür. İmparator ve ailelerine ait bu eserlerin, Efes Müzesi İmparator Kültleri Salonu ve Heykel deposunda sergilendiği gözlenir³³⁴ (**Levha XXVII, Fig. 53-54**).

3.4 Ephesos İmparatorluk Dönemi Sikkeleri

Roma İmparatorluk Dönemi'nde; Roma'nın kendi sikkeleri, eyaletlerin basmış olduğu sikkeler, koloni kentlerin sikkeleri ve kent sikkeleri olmak üzere dört tip sikke görülür. Altın ve gümüş sikke ihtiyacı üç darphane de sağlanırdı. Bu darhaneler; Kapadokya'daki Kaisareia (Kayseri), Antiokheia (Antakya) ve Mısır'daki Aleksandreia'deki (İskenderiye) darphanelerdir. Söz konusu darphaneler aracılığıyla çok sayıda gümüş sikke basılarak imparatorluğa dahil olan kent devletlerinin değerli metal sikke ihtiyacını karşıladığı anlaşılır.³³⁵

Ephesos darphanesinde, Alexandria, Hierapolis, Smyrna, Sardeis, Laodiceia, Tralleis, Pergamon ile ittifak sikkeleri basıldı. Kentle ittifak yaparak sikke basan diğer kentler arasında, Adramyteum, Apameia, Aphrodisias, Cyzicus, Magnesia, Miletos, Nysa, Philadelphia, Cibyra, Cotiaem, Hierapolis ve Perga bulunur.³³⁶ Bunun yanı sıra Ephesos'ta imparatorluk dönemine ait sikkelerin Triumvirler döneminden imparator Gallienus dönemine kadar devam ettiği anlaşılır.³³⁷ Roma İmparatorluk Dönemi'nde Ephesos darphanesi Æ ve AR basan az sayıdaki darphanelerden biridir. AR, DIANA EPHESIA (Grekçe ve Latince) şeklinde kistophor, Flaviuslar denariusları ve Neron döneminden sikkeler üstünde ΔΙΑΡΑΧΜΟΝ ve ΔΡΑΧΜΗ yazısı ile basılan drahmi ve didrahmilerin

³³³ Erkoç, 2013, 224.

³³⁴ Keser, 2010, 124-126.

³³⁵ Tekin, 2006, 5.

³³⁶ Head, 1911, 577-578.

³³⁷ A.g.e. 576.

Ephesos darphanesinde darp edildikleri anlaşılır.³³⁸ Ephesos darphanesinde basılan sikke üzerindeki tip ve yazılar şunlardır: Ephesoslu filozof ΗΡΑΚΛΕΙΤΟC; ΕΙΡΗΝΗ; ΤΥΧΗ; ΡΩΜΑΙΩΝ ΝΕΙΚΗ; ΤΥΧΗ ΕΦΕCΙΩΝ; ΔΙΚΑΙΟCΥΝΗ; ΝΕΟΙ ΗΛΙΟΙ ΑΠΟΛΛΩΝ ΙΚΕCΙΟC ve Grek Artemisi ayakta yüz yüze; erkek geyikler arasında ΑΡΤΕΜΙC ΕΦΕCΙΑ; Artemis ΠΑΝΙΩΝΙΟC; çocukları ile ΑΗΤΩ.³³⁹

Ephesos darphanesinde imparatorlar için onur yazısı ile basılan sikkeler; İmparator Traianus döneminde döneminde Ο ΝΕΩ (κοροç) ΕΦΕ (σιων) ΔΗ (μοç) ΕΠΕΧΑΡ (αξατο), Hadrianus döneminde ΔΙC ΝΕΩΚΟΡΩΝ, Lucius Verus ΔΙC ΝΕΩΚΟΡΩΝ ΑCΙΑC, Septimius Severus döneminde ΠΡΩΤΩΝ ΑCΙΑC, Caracalla ve Geta döneminde ΤΡΙC ΝΕΩΚΟΡΩΝ ΚΑΙ ΤΗC ΑΡΤΕΜΙΔΟC, Elagabalus döneminde ΔΝΕΩΚΟΡΩΝ ve ΜΟΝΩΝ Α ΠΙΑCΩΝ ΤΕΤΡΑΚΙC ΝΕΩΚΟΡΩΝ, Severus Alexander döneminde ΜΟΝΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΑCΙΑC, Maximinus döneminde Γ ΝΕΩΚΟΡΩΝ şeklindedir.³⁴⁰

Ephesos sikkelerinde Artemis kültü ya da tanrıçanın heykeli gibi betimlemeler yoğunlukta olsa da, imparatorluk kültürüyle ilgili öne çıkan sikkeler bulunur (**Lev. XXVIII Fig. 55-56**). İÖ 24-20 yıllarına tarihlendirilen Augustus Dönemi, Ephesos darplı sikkenin ön yüzünde Augustus'un sağa dönük büstü, sikkenin arka yüzünde de iki geyiğin süslediği altar ve üzerinde "AVGVSTVS" yazısı betimlendiği görülür.³⁴¹ Ephesos darphanesinde birçok gümüş tetradrahmi veya kistophor basıldı. Öte yandan aynı darphane tarafından AVGVSTVS yazısı bir çelenk içerisinde yapılan bronz sikkelerde vardır.³⁴² İS 41-54 yıllarına tarihli Cladius Dönemi sikkesinin ön yüzünde imparatorun sola dönük büstü ve "TI CLAVD CAES AVG" yazısı bulunur. Aynı sikkenin arka yüzünde bir tapınağın arcitrave'nda "ROM ET AVG" yazısı ve tapınağın içinde Augustus'un heykeli ile Tanrıça Roma birlikte gösterilir. Söz konusu bu sikke, Erken İmparatorluk Dönemi'de Ephesos kentinin imparatorluk kültü ve mimari alanındaki propagandasını yansıtmayı açısından önemlidir.³⁴³

İmparatorluk kültü propagandasının betimlendiği sikkeler, uzun bir zaman kullanılmıştır. İmparator Septimius Severus Dönemi'ne ait bir sikkenin arka yüzünde Artemision, Hadrianus ve Domitianus tapınakları ve içlerinde kült heykellerinin

³³⁸ Head,1911, 577.

³³⁹ A.g.e. 577.

³⁴⁰ A.g.e. 577.

³⁴¹ Benli,2018,13.

³⁴² Carson, 1990, 273.

³⁴³ A.g.e. 13.

betimlendiği tespit edilir. Macrinus Dönemi'ne tarihlenen bir sikkenin arka yüzünde de İmparatorluk kültürünün ve mimari alanındaki propagandasının betimlendiği görülür. Sikkenin arka yüzünde imparator heykelinin bulunduğu bir tapınak önünde yer alan altara boğa sunusu yapan halkın betimlendiği anlaşılır.³⁴⁴ İS 3. yüzyıla ait sikkeler üzerinde Ephesos'un dört kez neokoros unvanı aldığı gösterilir. İS 3. yüzyıla ait bir sikke üzerinde dört tapınak ve dört heykel bulunur. Sikke üzerinde sol bölümdeki tapınak ve heykel Artemis'e, diğer üçü de imparatorlara ait olduğu görülmesi, Roma'nın, Ephesos'un inanç yaşamına gösterdiği saygı ve onu yaşatma konusundaki duyarlılığının göstergesidir.³⁴⁵

Ephesos tiyatrosunda yapılan kazılarda Roma İmparatorluk Dönemi'ne bol sayıda sikke ele geçer. Büyük bir bölümü İmparator Agustus'a aittir.³⁴⁶ İS 1. yüzyıla ait çok az sayıda sikke bulunur. İmparator Hadrianus Dönemi'ne ait sikkeler fazladır. Madeni para sayısının İmparator Gallienus'a kadar arttığı ve yerel madencilik sona ermesiyle bu artışın son bulduğu anlaşılır. Yabancı ve komşu kentlerin sikkeleriyle birlikte, tiyatro yapısında ele geçen sikkeler, İS 262 yılındaki Got saldırısı nedeniyle kentte madeni para dolaşımının azaldığını da gösterir.³⁴⁷

---

³⁴⁴ Benli, 2018, 13.

³⁴⁵ Bean, 1992, 145

³⁴⁶ Schachinger, 2014,526.

³⁴⁷ A.g.e. 527-530.

4. SONUÇ

Roma Uygarlığı'nın dünya tarihindeki en büyük önemi, siyasi ve hukuki birliğini, kültürel başarıya dönüştürmesidir. İÖ 753'te kurulan Roma Krallığı'nın, Tarpuinus Superbus'un İÖ 510 yılında tahtan indirilmesiyle sona erdiği kabul edilir. İÖ 510 yılında Roma Cumhuriyet Dönemi başlar ve İÖ 27 yılına kadar devam eder. İÖ 27 yılında başlayan imparatorluk, Germenler'in saldırıları sonucunda Batı Roma İmparatorluğu'nun son bulunduğu 476 yılında sona erer.

Roma'nın geleceği açısından en önemli sonuçlar, İÖ 268 yılında İtalya'da oluşturduğu "Roma-İtalya Konfederasyonu" ile başlar. Roma, kurmuş olduğu konfederasyonla yarımada'daki ilk siyasi birliğini sağlar. İÖ 3. yüzyılda topluluklar arasında sosyal barış ortamının sağlanması sonucunda, Roma, halkın desteğiyle yayılma politikasına başlar. Bu gelişim, Sicilya, Korsika, Sardunya ve İspanya gibi eyaletleri kurmasını ve Batı Akdeniz Havzası'nda büyük siyasal güç haline gelmesini sağlar. Cumhuriyet döneminde siyasi ve ekonomik birliğini kuran Roma, Akdeniz Dünyası'na yeni bir siyasi düzen kazandırır. İmparator Augustus ile başlayan Principatus döneminde de devletin anayasal kurumları değişmesi topluluklar arasında barış ortamının yaşanmasını sağladığı görülür. Söz konusu süreç içerisinde birçok imparatorluğu topraklarına katan Roma, siyasi ve ekonomi alanında da büyük bir güç haline gelir. İmparatorluk, uyguladığı başarılı politika sayesinde eyaletlerin birliğini sağlayarak eyaletlerde yaşayan halkın, imparatorluğun zenginliğinden yararlanmasını sağladığı görülür.

İÖ 205 yılında imzalanan Phonike Antlaşması, Roma'nın Anadolu ve özellikle Pergamon Krallığı'yla ciddi anlamındaki ilk ilişkisini başlatır. Bu antlaşma, Makedonia kralı Philippos ile Pergamon kralı I. Attalos arasında imzalanır. Seleukoslar ve Makedonya krallıklarının tehlikesi, Roma'nın, Pergamon ve diğer kentlerle ittifak yapmasına neden olur. Söz konusu iki tehlikeyi yok eden Roma, Anadolu'da yürütmüş olduğu politikayı değiştirir; çünkü Ege Havzası'ndaki güçlü Pergamon Krallığı'na müttefiklik konusunda ihtiyacı kalmamıştır. Bu durum üzerine Roma, Anadolu'da "Divide et impera =Böl ve yönet" politikasına başlar. Roma'nın Anadolu ve Doğu Akdeniz'de yayılma politikasına engel olan Pergamon Krallığı'nın miras yoluyla Roma topraklarına dahil olması Roma'nın Anadolu üzerinde egemenliğine hız kazandırır. III. Attalos'un vasiyeti sonucunda, Pergamon, Roma'nın Asia Eyaleti durumuna getirilir. Roma, kentte kazandırmış olduğu birçok eserle, Pergamon'u, Helenistik kültürün en önemli merkezlerinden birisi haline getirir.

Principatus dönemi, Roma egemenliğindeki Anadolu toprakları içinde yeni bir gelişme ortamının oluşmasını sağlar. İmparatorluk döneminde Anadolu İS 1. ve 2. yüzyıllarda refah ve zenginlikle kendini gösterir. Bu kentlerin başında da Ephesos kenti gelir. Ephesos, Roma İmparatorluk Dönemi'nde İS 262 yılındaki Got saldırısına kadar parlak bir dönem yaşar. Saldırıları ve aynı yıl içinde yaşanan bir deprem, kentin tahrip olmasına neden olur. İmparatorluk Dönemi'nde ve öncesinde Ephesos kenti için en önemli sorun, Kaystros Nehri'nin taşıdığı alüvyonların limanı doldurmasıdır. İmparatorların, limanın dolması üzerine önemli kararlar aldığını fakat bu kararların sorunu çözme konusunda yetersiz kaldığı görülür. İS 3. yüzyılda imparatorluğun bütününde görülen gerileme Ephesos'u da etkiler. İmparator Diocletianus Dönemi'nde (İS 284-305) ekonomik anlamda kentte küçük canlanmalar yaşanır. İmparator I. Theodosios'un (İS 391-392) paganizme karşı emirnameleri nedeniyle Hristiyanlık yaygınlaşır ve bunun sonucunda bir çok pagan tapınağı yıkılır. İS 467 yılındaki deprem, Asia eyaletinde birçok kenti tahrip eder. Bu dönemde Ephesos'ta birçok yeni imar faaliyetleri gerçekleştirilir ve depremden zarar gören bir çok yapı onarılır. I. Justinianus (İS 527-565) döneminde Hierokles ve Byzantionlu Stephanos, Ephesos'u Asia eyaletlerindeki en önemli kent olarak tanımlar. İS 7. yüzyıl başlarında Ephesos, Küçük Asia'nın en önemli dini merkezi haline gelir. Azize Thekla, Meryem Ana ve Aziz Theodoros'un ziyaret yeri olması nedeniyle haç merkezi olan ve bu konumunu iyi değerlendiren Ephesos ekonomik açıdan da güçlenir. İS 10. yüzyılda kentin tamamen boşaldığı ve halkın yeni kurulan kentte yerleştiği anlaşılır. Belgelerden anlaşılacağı üzere yeni kurulan kentte St. Jean ismi verilir ve onun isminin onuruna yeni kent "*Hagios Theologos*" olarak adlandırılır.

Lysimakhos'un yaptırdığı kent duvarları dışında, günümüzde Ephesos Antik Kenti'nde görülen yapıların büyük çoğunluğu Roma İmparatorluk Dönemi'ne aittir. İmparatorların yapmış olduğu birçok eser, propaganda amaçlıdır. Başka bir deyişle Roma İmparatorluk Dönemi'nde Ephesos kentinde görülen mimari yapı, heykel-portre ve küçük buluntular, Roma propogandasının bir parçasıdır. İmparatorluk propogandasının sanat aracılığıyla yayıldığı görülür. Kent, egemen olan gücün siyasi ve ekonomik yaptırımları sonucunda gelişir ve değişir. Asia eyaletinin başkenti olan Ephesos'taki yapılar da imparatorluğun izlediği siyasi ve ekonomik çerçeve içerisinde şekillendi. İmparatorluğun siyasi ve ekonomik yaptırımlarının, kentin gelişmesinde önemli rol oynadığı görülür. Kentte yapılan tapınak, tiyatro, stadion, agora, stoa, kütüphane, gymnasium, su kemerleri, cadde ve çeşme yapıları, Roma İmparatorluğu'nun siyasi ve ekonomik anlamındaki başarısının

göstergesidir. İmparatorluğu başlamasıyla Asia Eyaleti'nin başkenti olan Ephesos, Doğu Akdeniz'deki en büyük ve en güçlü kent haline gelir. İmparatorluğun uygulamış olduğu başarılı ekonomik ve siyasi gelişmeler sonucunda, Ephesos kenti, neokoros “tapınak koruyuculuğu” ayrıcalığıyla birlikte “Asia'nın birinci ve en büyük metropolü” unvanını da elde eder. Günümüze kadar korunmuş her kalıntı, imparatorluğun gücünü yansıtır.

Coğrafi konumundan dolayı, Ephesos kentine hem denizden hemen karadan rahatlıkla ulaşılabilirdi. Kent önemli bir limana sahipti ve liman sayesinde yerel ve ithal ürünler kentte kolaylıkla bulunabiliyordu. İşlek limanı sayesinde, Akdeniz pazarına katılan Ephesos, ticari faaliyetlerle ekonomik anlamda büyük bir başarı gösterdi. Ekonomi alanında yaşanan olumlu gelişmeler kültür ve sanat alanının ilerlemesine ivme kazandırdı. Ephesos kentindeki bu değişim, imar faaliyetlerine de yansdı. İmparator ve tanrı adına yapılan görkemli tapınaklar, büyük ticari yapılar, anıtsal nitelikteki kültür ve sanat merkezlerinde bu değişim izlenebilmektedir. Kentte bulunan önemli ticari tesisler ve ürünler, Tetragonos Agora'nın çevresinde yer alırdı. Kuretler Caddesi'nde bulunan, dükkan, çeşme, hamam, konut yapıları ve onursal anıtların ince ve zengin süslemeleri ekonominin canlılığını göstermesi açısından önemlidir. Bülbül Dağı'nın eteklerinde, teraslar üzerinde inşa edilen Yamaç Evler, Ephesos'ta yaşayan üst sınıfın yaşam tarzını gösteren önemli mekanlardır. Duvar resimleri, mermer ve mozaiklerle süslenen söz konusu evler, imparatorluk döneminde yaşayan halkın zenginliğini gözler öne sürer. İmparatorluk döneminde tamamlanan 25.000 kişilik tiyatro, Ephesos halkının sosyal yaşamında kültürel aktivitelere verdiği önemi yansıtır. Bunun yanı sıra agoranın güneyinde yer alan Celcus Kütüphanesi, kentin o dönemde ulaştığı uygarlık düzeyini gösterir. Tüm bu gelişmeler, kentin işlek limana sahip olmasıyla birlikte Roma İmparatorluğun izlediği siyasi ve ekonomik faaliyetler sonucunda oluştu; fakat limanı dolduran alüvyonlar, kenti denizden uzaklaştırarak limanın işlevini kaybetmesine neden oldu. Nitekim kentte yaşanan depremler de ekonomik gerilemeyi daha da hızlandırdı.

İmparatorlar, Ephesos'ta yapmış olduğu eserlerle, halkın sosyal, kültürel, dini ve ekonomi alanında önemli rol oynadılar. Romalılaştırma düşüncesinin toplum tarafından benimsenmiş olması, uygulamış olduğu siyasi ve ekonomik yaptırımların başarısıyla ilgidir. Siyasi, ekonomi, kültürel, sosyal ve dini mekanların, imparatorluğun propagandasını yansıttığı görülür. Politik ve ekonomik çıkar elde ederek zenginleşen Ephesos halkının yaptırmış olduğu kamusal yapıları, imparator ve ailesine adanmaları, imparatorluğun uygulamış olduğu “Romalılaştırma” faaliyetlerinin başarılı olduğunu gösterir. Çünkü bu

yapılar, imparatorlarla halk arasında dini ve sosyal bir bağın oluştuğunun göstergesidir. Ephesos'ta bulunan tapınakların varlığı da bu duruma kanıtlar niteliktedir. Öte yandan Tetragonos Agorası'nda Romalı Tüccarlar Birliği'nin İmparator Claudius için heykel diktirmesi, politik ve ekonomik çıkar elde eden Ephesos halkını gösterir. Bu durum kent yönetimiyle ilgili bürokratik kararların alındığı, prytaneion yapısındaki tanrı ve imparator heykelleri için de geçerlidir. Ephesos'da bulunan Devlet Agorası, sosyal, ekonomik ve kültürel alan olmasının yanı sıra tapınaklar alanı olması nedeniyle aynı zamanda dini merkez alanıdır.

Kentte yapılan kazı çalışmaları sonucunda ele geçen seramik, sikke, terracotta vb. eserlerin yanı sıra gün ışığına çıkarılan mimari kalıntıların varlığı, Roma İmparatorluk Dönemi'nin siyasi, ekonomi, kültürel, dini ve sosyal yaşamındaki zenginliği hakkında bilgi vermesi açısından son derece önemlidir. İmparatorluğun baştan yarattığı Ephesos kentin ayakta kalan yapılarına ve ele geçen bulgulara bakıldığında uyguladığı güçlü siyasi ve ekonomik yapısının izlerini görmek mümkündür. Ephesos, Roma İmparatorluk yapılarının en geniş koleksiyonuna sahiptir. Bu nedenle kentin taşınır ve taşınmaz tüm kültür varlıkları, imparatorluğun bize bırakmış olduğu en önemli görsel kaynaklardır.

5. KAYNAKLAR

- Akşit, O. (1985), “*Roma İmparatorluk Tarihi*” İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Akşit, O. (2011), Tarihçi Bir İmparator Claudius, Turkish Journal of History, C.XV S.20. 131-144.
- Akman, T, Ş. (2012), Roma Antikitesinde Sosyal-Politik-Ekonomik Değişimlerin Hukuksal Yapı ve Kamu Düzeni Üzerindeki Etkileri, Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 2 (2) s. 89-107.
- Akurgal, E. (2000), “*Anadolu Uygarlıkları*” Net Turistik Yayınları, İstanbul.
- Akurgal, E. (1993), “*Eski Çağ'da Ege ve İzmir*” Net Turistik Yayınları, İstanbul.
- Altun, S. (2011), "Roma İmparatorluk Dönemi'nde İonia Bölgesi'nde Yol ve Yol Ağları", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Anadolu, M. (1970), “*Küçük Asya'da Bulunan İmparatorluk Tapınakları*” İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Anadolu, U.M. (1996), “*Yunan ve Roma Mimarlığı*” Dragon Yayıncılık, İstanbul.
- Anadolu, M. (2001), “*İstanbul ve Anadolu'daki Roma İmparatorluk Dönemi Mimarlık Yapıtları*” Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Ataç,I. (1999) “Das antike Theater von Ephesos, Grundlagen des Projektes Raumforschung und Restaurierung”, içinde: Friesinger, H. – Krinzinger, F. (ed.), *100 Jahre Österreichische FiE, Akten des Symposions Wien*.
- W. Alzinger, (1974), “*Augusteische Architektur in Ephesos, Band I-II*” Wien.
- Arslan, M. (2007), “*Mithradates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*” Odin Yayıncılık, İstanbul.
- Atlan, S. (2014), “*Roma Tarihinin Ana Hatları 1.Kısım Cumhuriyet Devri*” Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Barrow, R.H. (2006), “*Romalılar*” İz Yayıncılık, İstanbul.
- Baydur, N. (1998), “*Roma Sikkeleri*” Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Bean, G. (1992), “*Eski Çağ'da Ege Bölgesi*” Arion Yayınevi, İstanbul.
- Bekaroğlu, M. (2006), “İmparator Tiberius Zamanında (M.S. 14-37) Anadolu ile Roma İmparatorluğu Arasındaki Sosyo-Politik İlişkiler” (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

- Benli, S.B. (2018), "Erken İmparatorluk Döneminde Ephesos: Mimari Propaganda ve İmparatorluk Kültü" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Bergen, A. (1970), "Anadolu'da Roma Devri Mimarisi" Doktora Tezi, İTÜ.
- Bezczky, T. (2010), "Trade Connections Between Ephesus and Adriatic Region", *Histria Antiqua* 19. s. 351-358.
- Burrell, B. (2003) 'Tempel of Hadrian, not Zeus', *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 43 (2002/3), 31-50, 2003.
- Bozkurt, D.(2009), "Lydia Krallığı Dönemindeki Lydia ve Ionia İlişkileri" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Börker, C. - Merkelbach, R. (1980) " *Die Inschriften von Ephesos Teil*" V Bonn
- Börker, C. - Merkelbach, R. - Knibbe, D.- Engelmann (1979) "*Die Inschriften von Ephesos Teil*" II, Wien.
- Büyükkolancı, M. (2001) "St. Jean" Efes 2000 Vakfı, Selçuk.
- Büyükkolancı, M. (2008), "Selçuk Ayasuluk Tepesi (Eski Efes) "Appasas" mı, Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri üzerine Yeni Araştırmalar. Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Carson, G. (1990), "*Coins of the Roman Empire*" Newyork.
- Çulha, Z. (2005), "Batı Anadolu'da İmparator Kültü Tapınaklar" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Demircioğlu, H. (1967), "Roma Devleti'nin Eyalet (Provincia) Sistemi Hakkında", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara.443-459.
- Demircioğlu, H. (2011), "*Roma Tarihi I.Cilt Cumhuriyet*" Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Doğer, E. (2006), "*İzmir'in Smyrna'sı, Paleolitik Çağ'dan Türk Fethine Kadar*", İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Edwards, C. (1993), " *The Politics of Immorality in Ancient Rome* " Library of Congress Cataloging in publication data, Cambridge.
- Eraslan, Ş. (2014), Roma Dönemi Efes ve Pompeii Duvar Resimlerinin İkonografik Açısından Değerlendirilmesi, *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, s.12. 1-17.
- Ergin, G. (2013), "*Anadolu'da Roma Hakimiyeti: Direniş ve Düzen*" Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Erkoç,S. (2013), "*Anadolu'daki lulius-Cladius'lar Dönemi Portreleri: Hellenistik Geleneğin izleri*" *Cedrus I Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, Antalya.
- Erim, K. (2016) "*Geç Tunç Çağı'nda Ayasuluk Tepesi*" Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 25/1, Denizli.

- Erön, A. (2007), *Anadolu'da Roma Dönemi Tapınaklarında Görülen Bezemeli Frizler*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Freeman, C. (2003), *"Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları"* Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Friesen, J. (2001), *"İmperial Cults and the Apocalypse of John"*. Oxford University.
- Gibbon, E. (1987), *"Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi"* B/F/S Yayınları, İstanbul.
- Heberdey, R. (1905), *"Vorläufiger Bericht über die Grabungen in Ephesos"* D. Östr. Arch. Inst. in Wien.
- Heberdey, R. -Niemann, G. -Wilberg, W. (1912), *Das Theater in Ephesos. FiE 2*, Wien.
- Head, B. V. (1911), *"Historia Numorum A Manual of Greek Numismatics "* Oxford.
- Hueber, F. (1997), *"Ephesos, Gebaute Geschichte"* Mainz .
- İplikçioğlu, B. (2007), *"Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları"* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Jobst, W. (1977), *"Römische Mosaiken Aus Ephesos I"*, Verlag, Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, wien.
- Karagöz, Ş. (2002), *Eski Anadolu ve Ege Uygarlıklarında Deprem İzleri*, Mimarlık Dergisi S.303. s. 44-49.
- Kaya M. A, (1998), *"Anadolu'da Roma Egemenliği ve Pompeius'un Siyasal Düzenlemeleri"*. *Tarih İncelemeleri Dergisi* XIII., s. 163-173.
- Kaya M. A. (2000), *"Anadolu 'daki Galatlar ve Galatya Tarihi"*. Bilge Kültür Sanat Yayınları, İzmir.
- Kaya M. A. (2003), *"Anadolu'da Roma Garnizonları"*. *Tarih İncelemeleri Dergisi* XVIII/2. s. 83-94.
- Kaya, M.A. (2005), *"Roma Lejyonları ve Anadolu"* *Tarihi Araştırmalar Dergisi*, S.XXIV/37, s. 87-98.
- Kaya, M.A. (2005), *"Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi," Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 24, Sayı 38, s.11-30.
- Kaya, M.A. (2004), *Romalılar, Parthlar ve Armenia Krallığı (İ.Ö.96-İ.S.4)*, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.19.S.1. s. 73-74.
- Kaya, M.A.(2006), *" Roma İmparatoru Septimius Severus Döneminde Anadolu"* *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39. s. 27-48.
- Kaya, M.A. (2009) *"Anadolu'da Roma Egemenliği"*, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı 49, s.195-233.

- Keil, J. (1926), XIV. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos. *ÖJH* 23, 265-271.
- Keil, J. (1947), Das Serapeion von Ephesos, *Halil Edhem Hatıra Kitabı*, Ankara.
- Keil, J. (1965), "*Führer Durch Ephesos*" Wien.
- Keser, H. (2010), Efes Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Roma Dönemi Heykel, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Kodder, J.-Ladstätter, S. (2010) "Ephesos 2009 Yılı Kazıları" KST, s. 59-91.
- Kökdemir, G. (2004), "Kurban Masallarındaki Anthemion Bezemelerinin Augustus Dönemi Tipolojik ve Stilistik Özellikleri", *Anatolia* 27. s. 45-62.
- Kretschmer, F. (2010), "*Resimlerle Antik Roma'da Mimarlık ve Mühendislik*", Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Konakçı, E. (2016), GeçTunç Çağı'nda Ayasuluk Tepesi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.25/1. s. 135-168
- Kurt, M. (2009), 'Roma Cumhuriyeti Yönetiminde Kilikya Bölgesi ve Yerel Güçler', *Sosyal Bilimler Dergisi*, C:XI, S:1, s.115-139.
- Kurt, M. (2010), "Roma Cumhuriyetinin Anadolu Politikası ve Pergamon Krallığı'nın Rolü" Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, S.23. s. 97-111.
- Külzer, A. (2011), "*Bizans Döneminde Ephesos*" Ege Yayınları, İstanbul.
- Ladstätter, S. (2008), Römische Spätantike und Byzantinische Keramik", Ed. M. Steskal, M.La Torre, *FIE XIV/1: Das Vedius Gymnasium in Ephesos Archaologie und Baubefund*. s.173-251.
- Ladstätter, S. (2012), "*Ephesos Yamaç Ev 2'de Bir Gezinti*", Ege Yayınları: İstanbul.
- Ladstätter, S.-Daim, F. (2011), "*Bizans Döneminde Ephesos*", Ephesos Bizans Dönemi Atölyeleri, Ege yayınları, İstanbul.
- Ladstätter, S. (2012), İç Mimarının Bir Baş Yapıtı: Efes Yamaç Evleri 2, *İzmir Kültür Turizm Dergisi*, S.17. s. 71-90.
- Le Roux, P, (2006), "*Roma İmparatorluğu*" Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Magie, D. (2001), "*Attalos'un Vasiyeti*" Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul **2001**.
- Magie, D. (2007), "*Anadolu'da Romalılar 4: M.Ö. II ve III. Yüzyıllarda Batı Anadolu*" Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.
- Malay, H. (1983), Batı Anadolu'nun Antikçağdaki Ekonomik Durumu, *Sanat Tarihi Dergisi* 2. s. 50-61.
- Malay, H. (1987), Batı Anadolu'da Aristonikos Ayaklanması, *Tarihi İncelemeler Dergisi* 3. s. 13-48.

- Martin, A (2006), “*Old Pottery In A New Century, Innovating Perspectives On Roman Pottery Studies*”, Italian Sigillata in the East: Two different models of supply (Ephesos and Olympia), Atti del Convegno Internazionale di Studi, Catania.
- Martin, A. (2006), Observations On Italian Sigillata: Ephesos, *Rei Cretarle Roman, e Favtorum Acta*, 41, 2010.
- R. Merkelbach – J. Nolle (1980), “*Die Inschriften von Ephesos VI*” Bonn.
- R. Merkelbach – R. Meriç – J. Nolle – S. Sahin, (1981), “*Die Inschriften von Ephesos VII.1*” Bonn.
- Miltner, F. (1960), “24. Vorlaeufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos”, *Öjh XLV*,
- Miltner, F. (1959), XXII. Vorlaufinger Bericht Über Die Ausgrabungen Ğn Ephesos. *ÖJH 44*, 264-273.
- Mitchell, S.(1993), *Anatolia: Land, Men And Gods in Asia Minor, vol. 1. The Celts and The Impact Of The Roman Rule*, Oxford.
- Özgan, R. (2013), “*Roma Portre Sanatı I*”, Ege Yayınları, İstanbul.
- Padfield, D. (2005), “*The Biblical city of Ephesus*”
- Paksoy, S. (2007), “Geç Cumhuriyet ve Erken İmparatorluk Döneminde İtalya'da Üretilen Roma Amphoraları Işığında Doğu Akdeniz Ticareti” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Peçen, S. (2018), “Ayasuluk Tepesi ve Aziz Yuhanna Teologos Bazilikası kazılarında Devşirme Malzeme Olarak Kullanılan Heykeltıraşlık Eserler” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Price, S.R.F. (2004), “*Ritüel ve İktidar: Küçük Asya'da Roma İmparatorluk Kültü*” İmge Kitapevi Yayınları, İstanbul.
- Rostovtzeff, M. (1957), “*The Social and Economic History of the Roman Empire*” Volume I,II. Oxford University Press. New York
- Schachinger, A. (2014), The Coin Finds Form the Theatre in Ephesus and Some Remarks on Coin Circulation in Ephesus, First International Congress of the Anatolian Monetary History and Numismatics, Suna-İnan Akdeniz Kıraç Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul.
- Scherrer, P. (2000), “*Efes Rehberi*” Ege Yayınları: İstanbul.
- Serdaroğlu, Ü. (2004), “*Lykia-Karia'da Roma Dönemi Tapınak Mimarlığı*” Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Sevin, V. (2001), “*Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*” Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Steskal, M, Ladstatter, S. (2005), “Asia'nın Metropolisinde Yer Alan Ana Kült Yapısındaki Son Araştırmalar: Ephesos Prytaneion'u” *Anatolia Dergisi* S.35. s.127-149.

- Steskal, M. (2003), “*Bemerkungen zur Funktion der Palästren in den ephesischen Bad-Gymnasium-Komplexen*,” ÖJh 72, Verlag der österreichischen akademie der wissenschaften wien.
- Steskal, M. (2011), “*Ephesos and its Harbors: A City in Search of its Place*” Ege Yayınları, İstanbul.
- Strocka, V. M (1979), “Efesteki Celcus Kitaplığı Onarım Çalışmaları” *Bellethen Dergisi* 43. s. 809-822.
- Şahin, S. (2000), Antik Kaynaklar Işığında Tarihte Bithynia Depremleri, I.Uluslararası İznik/Nikaia Sempozyumu
- Tabanlı, D. (2007), Roma Dönemi Mozaiklerinin Efes Örneğinde İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Taşdöner, K.(2017) “*Anadolu’da Roma Eyaletleri ve Augustus Dönemi*” Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Taşkın, Z. (2011), İlkçağ Uygarlıklarında Kitap ve Kütüphane: Efes Celsus Kütüphanesi, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi* 25. s. 86-96.
- Tekin, O. (1998), “*Eski Çağ’da Para, Antik Nüsmatiğe Giriş*” Ege Yayınları, İstanbul.
- Tekin, O. (2012), “*Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*” İletişim Yayınları, İstanbul.
- Temin, P. (2001) “*A Market Economy in the Early Roman Empire*” Discussion Papers in The Journal of Roman Studies Vol. 91, s. 169-181.
- Temin, P. (2006), “*The Economy of the Early Roman Empire*” Journal of Economic Perspectives—Volume 20, Number 1—Winter, s. 133-151.
- Tenney Frank, (2005), “*An Economic History of Rome*” Publication Data, New York
- Texier, C. (2002), “*Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*”, C.2-3, Ankara, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Thorpe, M. (2002), “*Roma Mimarlığı*”, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul.
- Tozan, M. (2011), “Aristonikos Ayaklanması Hakkında Son Zamanlarda Yayımlanan Belgeler ve Çeşitli Görüşler” Uluslararası Bergama Sempozyumu, C.1, s.159-174.
- Trebilco, P. (1994), “Asia”, içinde: D. W. J. Gill – C. Gempf (ed.), *The Book of Acts in Its Graeco-Roman Setting*. Michigan.
- Türkoğlu, S. (1992), “*Efes’in Öyküsü*”, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul.
- Türkoğlu, G. H, (2011), “Roma Cumhuriyet ve İlk İmparatorluk Dönemlerinin İdari Yapısı” *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 11.S.2. s. 251-287.
- Umar, B. (1979), “*Ionia*” Akbank Yayınları, İstanbul.

- Üreten, H. (2012a), Menderes Magnesia'sı ve Artemis Neokoros Onuru, The Journal of Academic Social Science Studies.
- Ward, J. B. & Perkins, H. R. (1978), The Architecture of Roman Anatolia: The Roman Contribution. *E. Akurgal için yazılar: The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, 881-891.
- Ward, J. B. & Perkins, H. R. (1981), *Roman Imperial Architecture*. London: The Pelican History of Art.
- Yaraş, A. (1997), Antikçağın En Önemli Eğitim Kurumu: Gymnasionlar, *Türk Arkeoloji Dergisi*, S.31. s. 237-255.
- Yazıcı, R. (2014), Ephesos Antik Kenti Nekropollerindeki Roma İmparatorluk Dönemi Mezar Tipleri, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Aydın
- Yegül, F (2008), Ephesos'da Vedius Gymnasium'u ve Anadolu Hamam-Gymnasium'larının Kimlik Sorunları, s. 103-116. *Anatolia Dergisi*.
- Yegül, .F (2006), "*Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma*" Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul.
- Yonca, P. (2007), Roman Urban Space Framed by Colonnades: Mediating Between Myth, Memory and History in Ephesus, ODTÜ.
- N. Zimmermann, S. Ladstätter, (2011) *Ephesos Duvar Resimleri: Hellenistik Dönemden Bizans Dönemine Kadar*, Ege Yayınları, İstanbul.
- Wycherley, R. (1993), "*Antik Çağ'da Nasıl Kuruldu ?*" Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Antik Kaynaklar

- Herodotos, (2009), Herodot Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Euripides, Bakkhalar, Çev. G. Dilmen, Mitoş&Boyut Yayınları, İstanbul, 2001.
- Euripides, *Hippolytus*,
- <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0106>
(13.06.2019)
- Eutropius, (2007), "*Eutropius, Roma Tarihinin Özeti*" (Çev. Menzilcioğlu, Ç.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Livius, T. (1815), "*The History of Titus Livius With the Entire Supplement of J. Freinsheim; tr into Engl*", XXIX, Oxford.
- Strabon,(2009), Geographika, (Anadolu, XII, XIII, XIV) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Pausanias, *Description of Greece*,

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0160%3Abook%3D1%3Achapter%3D2%3Asection%3D1> (13.06.2019)

Plinius, *The Natural History*,

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137>
(13.06.2019)

Tacitus, *The Annals*,

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0078>
(13.06.2019)

Thukydides Historiai, Book I- VIII (Çev. C. F. Smith), London, 1956-58, (Loeb).

6. TABLOLAR

Tablo 1. Cumhuriyet yönetiminin kuruluşundan, Roma İmparatorluğu'nun sonuna kadar gelişen önemli olayların kronolojisi (İplikçioğlu,2007,71-86, Ergin, 2013, 310)

• İ.Ö. 509: Roma ve Kartaca arasındaki antlaşma (Roma'nın yaptığı ilk devlet antlaşması).
• İ.Ö. 500–287: Roma'da patricius–plebs mücadelesi.
• İ.Ö. 450: “Oniki Levha Yasası”.
• İ.Ö. 396: Etrüsk Vei Kenti'nin Roma'nın eline geçmesi ve tahrip edilmesi.
• İ.Ö. 387: Roma'da “Galler Felaketi”.
• İ.Ö. 367: Licinius–Sextius Yasaları: consul 'lük yolunun pleb'lere açılması.
• İ.Ö. 287: Hortensius Yasası: patricius'lar ve pleb'ler arasında eşitliğin sağlanması.
• İ.Ö. 282: Roma'nın Orta İtalya'ya egemen olması.
• İ.Ö. 282–272: Roma'nın Epiros Kralı Pyrrhos'a karşı savaşı.
• İ.Ö. 275: Beneventum Savaşı: verdiği ağır kayıplar üzerine Pyrrhos'un, Epiros'a geri dönmesi.
• İ.Ö. 268: “Roma–İtalya Konfederasyonu”nun kurulması ³⁴⁸
• İ.Ö. 264–241: I. Kartaca Savaşı.
• İ.Ö. 218–201: II. Kartaca Savaşı.
• İ.Ö. 216: Cannae Savaşı.
• İ.Ö. 197: Kynoskephalai Savaşı: Hellas üzerinde Makedonya Egemenliği'nin sonu.
• İ.Ö. 190: Magnesia Savaşı.
• İ.Ö. 188: Apameia Antlaşması.
• İ.Ö. 168: Pydna Savaşı: Roma'nın tüm Akdeniz Bölgesi'nde “hakem” durumuna geçmesi.
• İ.Ö. 149–146: III. Kartaca Savaşı.
• İ.Ö. 146: Kartaca'nın Roma'nın eline geçmesi ve tahribi.
• İ.Ö. 146: Korinthos'un Roma tarafından tahribi; Hellas ve Makedonya'nın Roma eyaletlerine dahil olması.
• İ.Ö. 133: Hellenistik Pergamon Krallığı'nın veraset yoluyla Roma'ya geçmesi (İ.Ö. 129: Roma'nın Küçükasya'daki ilk eyaleti: Asia); Roma'nın bir “dünya devleti” olması.
• İ.Ö. 133–30: Roma'da İç Savaşlar Dönemi.
• İ.Ö. 133: Tiberius Sempronius Gracchus.
• İ.Ö. 123–121: Gaius Sempronius Gracchus.
• İ.Ö. 104: Maris'un ordu reformu.
• İ.Ö. 82–79: Sulla'nın diktatörlüğü.
• İ.Ö. 73–71: Spartacus'un isyanı.
• İ.Ö. 64: Pompeius'un Mithridates'e karşı savaşı sonuçlandırarak Önasya'yı yeniden düzenlemesi; Pontus, Suriye ve Kilikya eyaletlerinin kurulması.
• İ.Ö. 60: Pompeius, Crassus ve Caesar arasındaki I. Triumvir'liğin oluşması.
• İ.Ö. 48: Pharsalus Savaşı; Caesar'ın Pompeius'a karşı galip gelmesi.
• İ.Ö. 46–44: Caesar'ın diktatörlüğü.
• İ.Ö. 44: Caesar'ın öldürülmesi.
• İ.Ö. 43: Octavianus, Antonius ve Lepidus arasında II. Triumvir'lik.
• İ.Ö. 30: Mısır'ın Roma eyaleti olması. Roma'da İç Savaşlar Dönemi'nin sonu
• İ.Ö. 133: Hellenistik Pergamon Krallığı'nın veraset yoluyla Roma'ya geçmesi (İ.Ö. 129: Roma'nın Küçükasya'daki ilk eyaleti: Asia); Roma'nın bir “dünya devleti” olması.
• İ.Ö. 133–30: Roma'da İç Savaşlar Dönemi.
• İ.Ö. 133: Tiberius Sempronius Gracchus.
• İ.Ö. 123–121: Gaius Sempronius Gracchus.

• İ.Ö. 104: Maris'un ordu reformu.
• İ.Ö. 82–79: Sulla'nın diktatörlüğü.
• İ.Ö. 73–71: Spartacus'un isyanı.
• İ.Ö. 64: Pompeius'un Mithridates'e karşı savaşı sonuçlandırarak Önasya'yı yeniden düzenlemesi; Pontus, Suriye ve Kilikya eyaletlerinin kurulması.
• İ.Ö. 60: Pompeius, Crassus ve Caesar arasındaki I. Triumvir'liğin oluşması.
• İ.Ö. 48: Pharsalus Savaşı; Caesar'ın Pompeius'a karşı galip gelmesi.
• İ.Ö. 46–44: Caesar'ın diktatörlüğü.
• İ.Ö. 44: Caesar'ın öldürülmesi.
• İ.Ö. 43: Octavianus, Antonius ve Lepidus arasında II. Triumvir'lik.
• İ.Ö. 30: Mısır'ın Roma eyaleti olması. Roma'da İç Savaşlar Dönemi'nin sonu
• İ.Ö. 27: Augustus ile principatus döneminin başlaması.
• İ.Ö 17: Kappadokia ve Kommagene'nin Roma eyaletine dahil edilmesi.
• İ.S. 46: Trakya'nın (Provincia Thracia), Roma eyaletine dahil edilmesi.
• İ.S. 101-106: İmparator Tranius'un Dac Seferleri.
• İ.S. 121-133 İmparator Hadrianus'un seyahatleri.
• İ.S. 193: İmparator Sepimius Severus ile Pescennius Niger'in savaşı.
• İ.S. 212: İmparator Caracalla'nın vatandaşlık yasaası.
• İ.S. 260: İmparator Valerianus'un Sasaniler tarafından esir alınması.
• İ.S. 269: İmparator II. Cladius'un Gothlara karşı zaferi
• İ.S. 286: Diocletianus tarafından tetrarşi tarafından esir alınması.
• İ.S. 312: Milvius Köprüsü Savaşı, I.Constantinus ile Maxentius arasında.
• İ.S. 313: Milano Emirnamesi, Hıristiyanlara hoşgörü.
• İ.S. 378: Valens'in Visigothlarca savaşta öldürülmesi.
• İ.S. 395: Roma İmparatorluğu'nun idari açıdan Batı ve Doğu olarak ikiye ayrılması.
• İ.S. 476: Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması
• İ.S. 1453: Doğu Roma İmparatorluğu'nun yıkılması

Tablo 2. Roma İmparatorları Listesi

Augustus (İÖ 27 - İS 14)	Antoninus Pius (138–161)
Julio-Claudian Hanedanı (14-68)	Marcus Aurelius (161–180)
Tiberius (14-37)	Commodus (180-192)
Caligula (37-41)	Severuslar hanedanı (193-235)
Claudius (41-54)	Üçüncü Yüzyıl Krizi (235-284)
Nero (54-68)	Diocletianus ve Tetrarşi (285-305) Konstantin ve oğulları Julianus ve Jovianus (361-364)
Flavius Hanedanı (69-96)	Valentinianus Hanedanı (364-392) Valentinianus ve Valens
Vespasianus (69-79)	Theodosius hanedanı (379-457)
Titus (79-81)	Batıdaki imparatorluğun çöküşü ve yıkılışı (395-476)
Domitianus (81-96)	Doğu Roma İmparatorluğu (395-1453)
Antoninler (96-180)	
Nerva (96-98)	
Trajan (98-117)	
Hadrianus (117-138)	

Tablo 3. Anadolu'da Roma Egemenliğini Kronolojisi (İplikçioğlu,2007,103).

• İ.Ö. 133: Pergamon Kralı III. Attalos'un'un, krallığını veraset yoluyla Roma'ya bırakması.
• İ.Ö. 133-129: Pergamon'da Aristonikos İsyanı.
• İ.Ö. 129: Asia Eyaleti'nin kurulması.
• İ.Ö. 101: Kilikya Eyaleti'nin kurulması.
• İ.Ö. 88-83: Anadolu'da Mithridates isyanı ve Mithridates tarafından 80.000 Romalı'nın öldürülmesi.
• İ.Ö. 74: Bithynia Eyaleti'nin kurulması.
• İ.Ö. 64: Pompeius'un Mithridates'e karşı savaşı başarı ile sona erdirmesi ve Önasya'da yeni bir düzenlemeye girişmesi.
• İ.Ö. 63: Pontus-Bithynia ve Kilikya eyaletlerinin kurulması.
• İ.Ö. 25: Galatia Eyaleti'nin kurulması.
• İ.S. 43: Lycia Eyaleti'nin kurulması.
• İ.S. 74: Lycia-Pamphylia Eyaleti'nin kurulması

Tablo 4. Ephesos Kronolojisi (Scherrer,2000,11-13).

İÖ 5.-3. binyıl: Ephesos bölgesindeki en eski yerleşim yerleri
İÖ 14 yüzyılın 2.yarısı: Hitit kralı II. Mursili'nin Arzawa ve Apasa kralı Uhhazitis'le savaşı
İÖ 11. yüzyıl: İon göçü sırasında Atinalı prens Androklos'un Kariahlının yaşadıkları Koressos'u istila edip İon göçmenlerini Kaystros havzasına yerleştirmesi.
İÖ.9.yüzyıl: Artemision'daki kutsal bir bölgenin varlığı.
İÖ 8.yüzyılın 2.yarısı: Ephesos yakınlarında Smyrna köyünün ilk nüvesi.
İÖ 645: Lygdamis komutasındaki Kimmerler'in işgali.
İÖ 7. yüzyıl: Bildiğimiz en eski ağıt şairi: Kallionos Ephesos kentinde yaşıyordu.
İÖ 7. yüzyılın 2. yarısı: Tiran Pythagoras'ın Artemis'e bir tapınak adaması.
İÖ 600 yılları: Lydialılar'ın kralı Alyattes'in damadı olan ikinci tiran Melas döneminde yerel sikkeler basımının başlaması (aslan pençeli küçük elektron sikkeleri)
İÖ 560 yılları: Kroisos'un Ephesos egemenliği. Arkaik dönem Ephesos Artemis Tapınağı'nın inşası ve kentin yeniden düzenlenmesi.
İÖ 550 yılları: Atinalı Aristarkhos'un Ephesos kentine demokrasiyi getirmesi
İÖ 546: Med generalı Harpagos'un Ephesos'u alması.
İÖ 6. yüzyılın 2 yarısı: Ephesos'un pers egemenliğine girmesi
İÖ 480 yılları: Kserkes Anadolu'da bulunan bütün Yunan tapınaklarında sadece Artemisio'nu tahrip etmemesi.
İÖ 466: Atina ile Persler arasında yapılan Kimon Barışı ve Ephesos'un Atikka-delos birliğine katılması.
İÖ 431-404: Peloponnes savaşında Ephesos, Spartalılar-Persler yanında Atina'ya karşı savaşı.
İÖ 356: Ephesos Artemis Tapınağı'nın söylentilere göre Herostratos isimli bir deli tarafından yakılması.
İÖ 334: Büyük İskender Ephesos kentinde.
İÖ 323: Hegesias isimli Ephesos'un son tiranını üç Ephesoslu tarafından öldürülmesi
İÖ 319-281: Lysimakhos tarafından Ephesos kentinin yeniden Arsinoeia olarak kurulması.
İÖ 281:Kurupedion Savaşı'nda Lysimakhos'un öldürülmesi, Ephesos'un Seleukos'ların egemenliğine girmesi.
İÖ 260 yılları: Ptolemaios hanedanından Philadelphos'un Ephesos fethi.
İÖ 197: Seleukos hanedanından III. Antiokhos'un Ephesos'ta Ptolemaios egemenliğine son vermesi.
İÖ 195-190: Hannibal'ın Ephesos'ta Antiokhos'un yanına sığınması.
İÖ 191: Roma amirali C.Livius'un Ephesos limanını kuşatması.
İÖ 188-187: Antiokhos'un çekilmesinden sonra Scipio Asagenus'un, Pergamon Krallığı'na askeri üs olarak bağlanan Ephesos'ta kış boyunca kalması.

İÖ 133:III. Atallos'un vasiyetnamesiyle Pergamon Krallığı'nın Roma'ya bırakılması ve Asia Eyaleti'nin kurulması.
İÖ 100 yılları: Coğrafya bilgini Artemidoros'un Ephesos'ta yaşaması
İÖ 89-88: Pontus kralı Mithridates'in Ephesoslular tarafından kurtarıcı olarak karşılamaları ve bütün Romalıların öldürülmesi.
İÖ 84: L.Cornelius Sulla'nın Ephesos'ta 88 yılının suçlularını cezalandırması.
İÖ 74: Tullius Cicero'nun Roma ordusunun iase karargahı olarak gördüğü Ephesos'a ilk ziyareti.
İÖ 73: L.Licinius Lucullus'un Ephesos'a Roma valisi olması.
İÖ 51: Cicero'nun Kilikia Eyaleti'ne gitmek üzereyken Ephesos halkı tarafından görkemli olarak karşılanarak Romalılarla buluşması.
İÖ 48: C. Lulius Caesar'ın Ephesos'a gelmesi ve Artemision'un eski prokonsül tarafından yağlanmasının önlenmesi, vergi sisteminin yeniden düzenlenmesi.
İÖ 47-46: Prokonsül P.Servilius Vatia Isauricus için Ephesos'ta heros kültü kurulması.
İÖ 44: Caesar'ın katilleri olan Brutus ve Cassius Longinus'un Ephesos kentine sığınmaları.
İÖ 41: Marcus Antonius'un Mısır kraliçesi Kleopatra ile birlikte Ephesos'ta Yeni Dionysos olarak görkemli bir şekilde girmesi ve ArtemisionA sığınmış olan Kleopatra'nın kızkardeşi IV. Arsinoe'nin öldürülmesi.
İÖ 30-29: İç savaşın galibi olan Octavianus'un doğu eyaletlerini Ephesos'ta düzenlenmesi.
İÖ 29: Coğrafya bilgini Strabon'un Ephesos kentine uğraması.
İS 23: Oluşan deprem nedeniyle kentin tahrip olması ve kentin yeniden inşası imparatorluk tarafından kısmen sağlanması.
İS 52?: Aziz Paulos'un Ephesos'a uğraması
İS 53-55: Aziz Paulos'un Ephesos'a dönmesi ve tiranın okulunda Hıristiyanlık merkezi kurması
İS 62: Asia Eyaletleri gümrük kanununun kesinleşmesi.
İS 82: I.Neokoros, Flavius hanedanı için imparator tapınağının yapımı.
İS 110 yılları: Genç Plinius'un Ephesos üzerinden Btyhnia'ya seyahat etmesi.
İS 113-114: İmparator Traianus'un Ephesos ziyareti
İS 124: İmparator Hadrianus'un Ephesos kentine ilk ziyareti
İS 129-130:İmparator Hadrianus'un Antinoos'la birlikte Ephesos kentine ikinci ziyareti. 2. neokoros, Olympieion inşasının başlangıcı.
İS 135-136: Sonradan imparator olan Antoninus Pius'un Ephesos'ta prokonsül olması
İS 140-144: Antoninus Pius'un Ephesos'taki ünvan düşkünlükleri yüzünde uyarması.
İS 2. yüzyılın 2. çeyreği: Mezarı Agora'nın yanında bulunan sofist T.Claudius Flavianus Dionysios'un Ephesos'ta yaşaması.
İS 162-163: İmparator Lucius Verus Ephesos'ta, Parthlar seferi,
İS 166-167: İmparator Verus'un birliklerinin Ephesos'ta Roma gemilerini beklerken vebayı yayması
İS 210-211: İmparator Caracalla ve Geta için 3. neokorosun kuruluşu.
İS 219: İmparator Elagabalus'un Ephesos üzerinden Roma'ya gitme olasılığı, 4. neokoros'un tesisi.
İS 262: Ephesos'ta şiddetli deprem, Artemision'un depremle tahrip olması, Got saldırı sonucunda kentin yağmalanması ve sikke basımın ve neokorosların sonu.
İS 4.yüzyılın 3. çeyreği: Art arda gelen şiddetli depremlerin kentin tahrip etmesi,
İS 381: Ephesos başpiskoposunun patrik olması
İS 4. yüzyıl sonu: Ephesos kentinin büyük ölçüde yeniden inşası.
İS 391 yılından sonra: İmparator Theodosios'un buruğuna göre Hıristiyanlık resmi din olunca Hıristiyanların, putperestlerin yapılarını yıkması ve onları Hıristiyanlaştırması.
İS 431: Meryem Ana'nın Theotokos (tanrıyı doğuran, tanrı anası) ilan edilmesi
İS 451: Ortodoks Jan'ın, Eksark unvanı ile Ephesos başpiskoposu olması.
İS 6. yüzyılın ortaları: Başpsikopos Jan'ın idarenin bir bölümünü Justinianos döneminde yeniden inşa edilen St.Jean (Aziz Yuhanna) Kilise'sine yerleştirmesi.

7. LEVHALAR

Levha I

Fig. 1. Roma İmparatorluğu'nun Ulaştığı En Geniş Sınırları Gösteren Harita (Altun, 2011, 143. Harita 2)

Fig. 2. Pergamon Krallığı'nın Roma'ya Topraklarına Katılması Sonucunda Sınırları Gösteren Harita (Altun,2011,144.Harita 1)

Fig. 3. Roma İmparatorluğu ve Mithridates'in Anadolu'daki Siyasi Durumun Yayılımını Gösteren Harita (Altun,2011,146.Harita 3)

Fig. 4. İÖ 14 Yılında Roma İmparatorluğu'nun Yönetim Durumunu Gösteren Harita (Altun,2011,147.Harita 4)

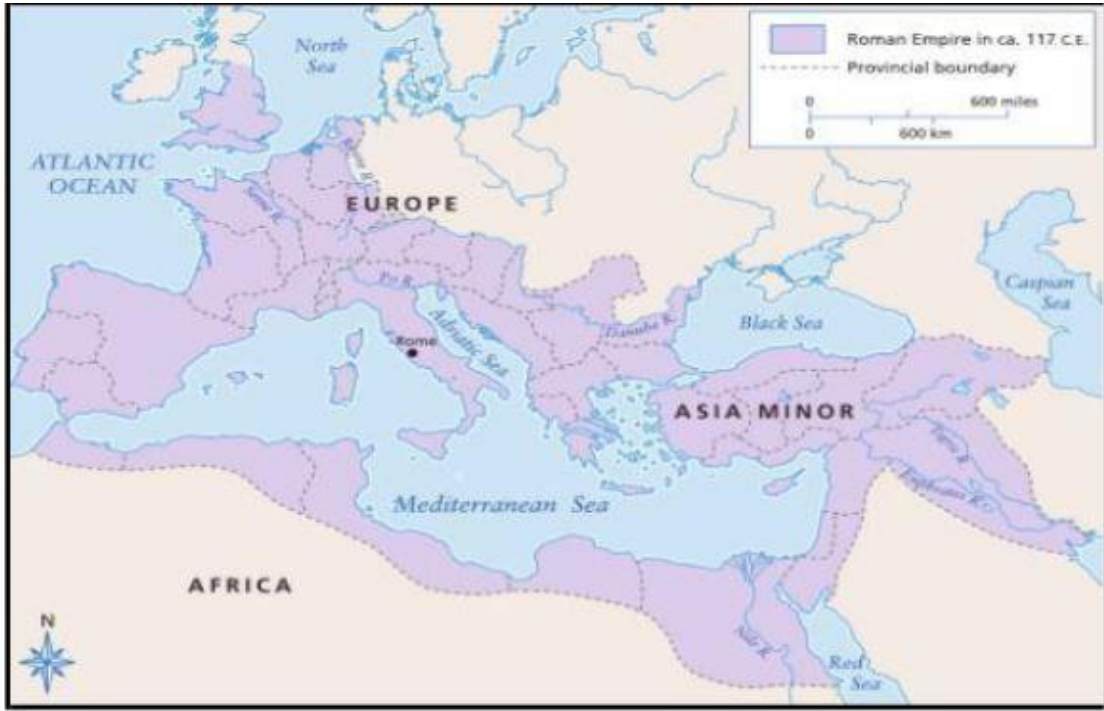

Fig. 5. İmparator Tranius Dönemi (İS 98-117) Roma İmparatorluğu'nun Sınırları (Doğancı,2018,45.Fig 9)

Fig. 6. İmparator Hadrianus Dönemi Roma İmparatorluğu'nun Genel Yol Ağları (Altun,2011,152,Harita 9)

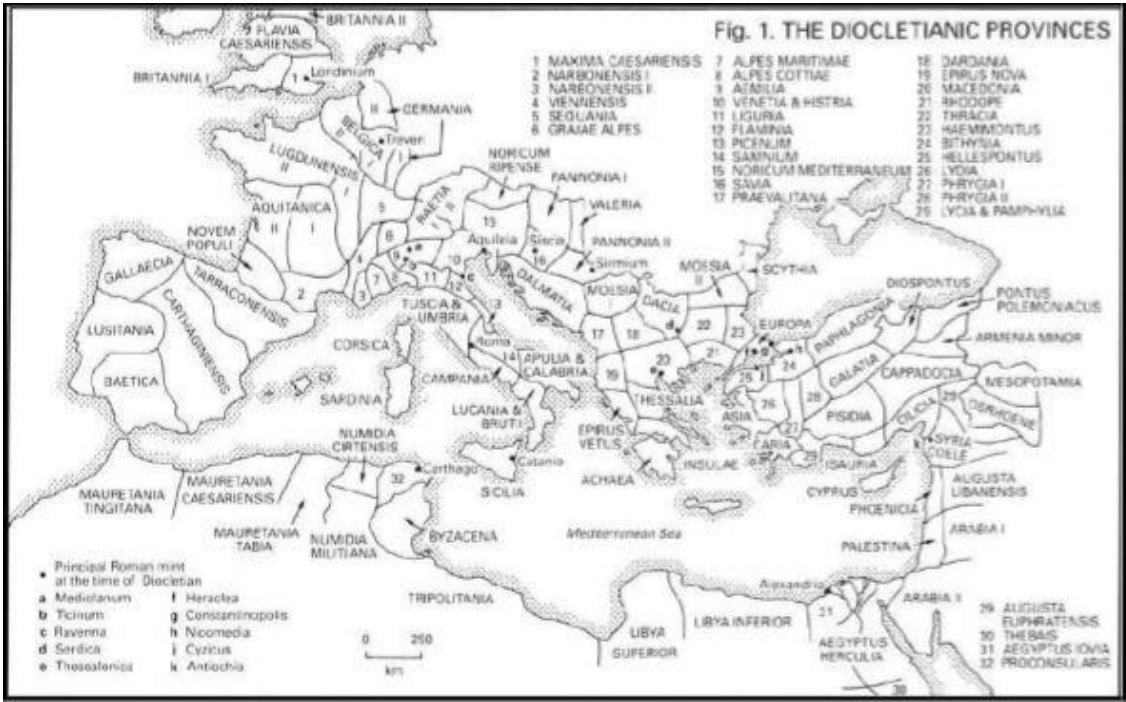

Fig. 7. İmparator Diocletianus Dönemi (İS 284-305) Roma İmparatorluğu'nun Sınırları (Doğancı,2018,46.Fig. 11).

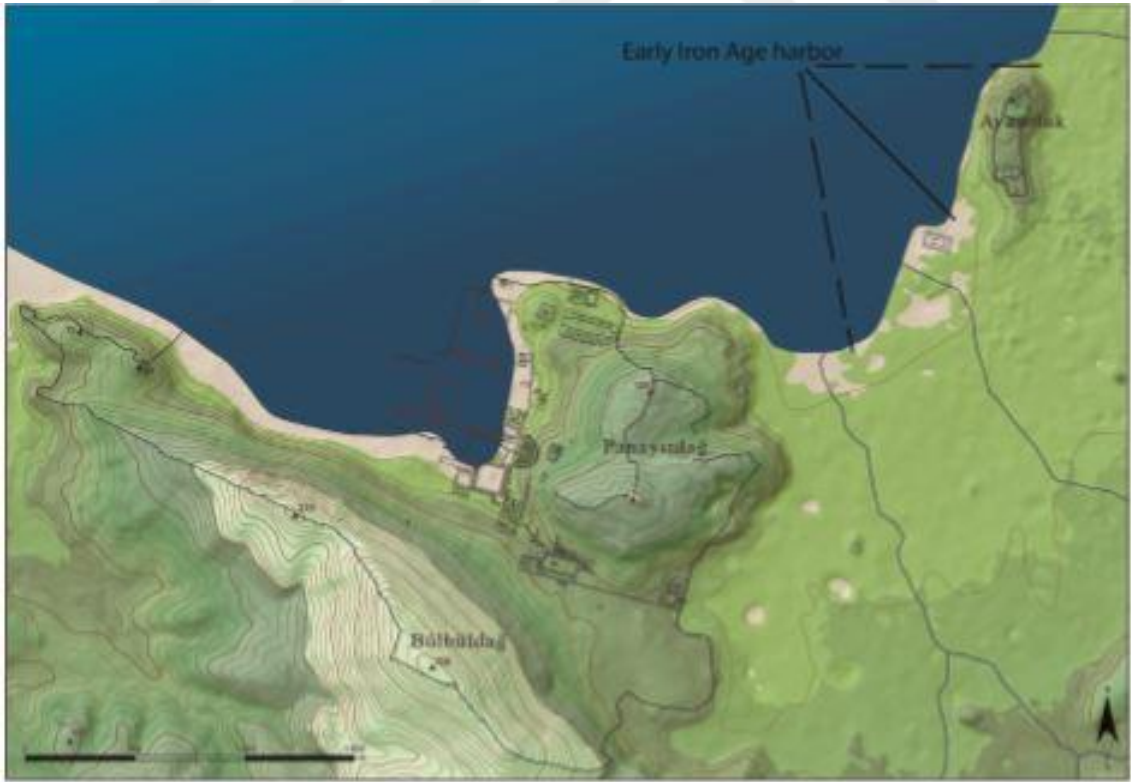

Fig. 8. Erken Demir Çağı'nda Ephesos Limanı'nın Olasılıkla Bulunduğu Alan (Steskal, 2011,330.Fig.6)

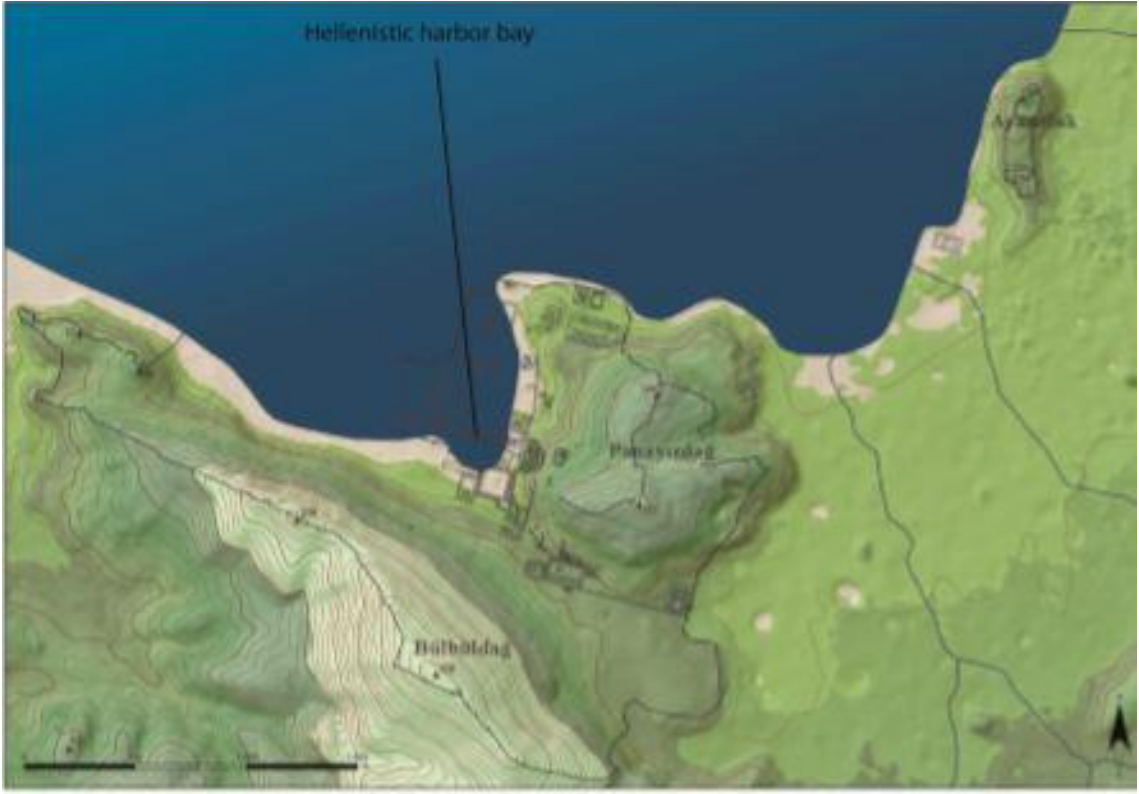

Fig. 9. Helenistik Dönem’de Ephesos Limanının Konumu (Steskal,2011,333 Fig.10)

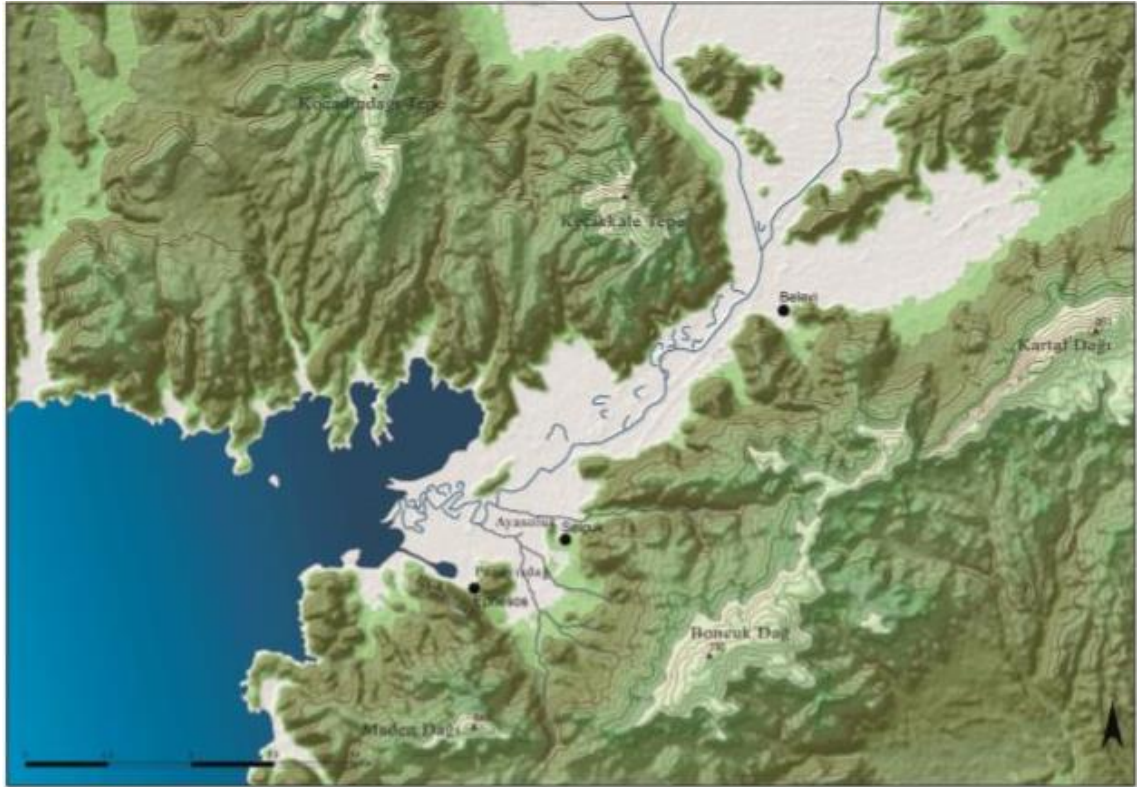

Fig. 10. Roma İmparatorluk Dönemi’nde Ephesos Limanının Konumu (Steskal,2011,335.Fig.12)

Fig. 11. Hellenistik Dönem’de Ephesos Kentinin Yerleşim Planı (Yazıcı,2014,98. Res.1)

Fig. 12. Roma İmparatorluk Dönemi’nde Ephesos Kentinin Yerleşim Planı (Yazıcı,2014,98.Res 2)

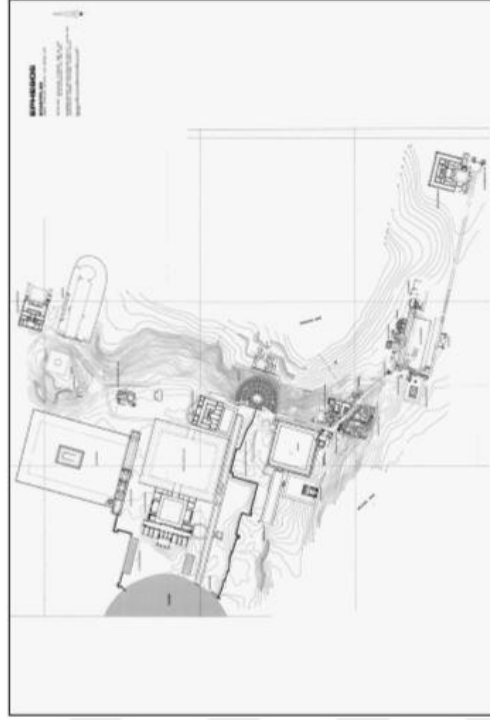

Fig. 13. Roma İmp. Döneminde Ephesos Genel Planı (Yonca, 2007,198)

Fig. 14. Roma İmparatorluk Döneminde Ephesos'un Görünüşü (Scherrer,2000,24. Res.2).

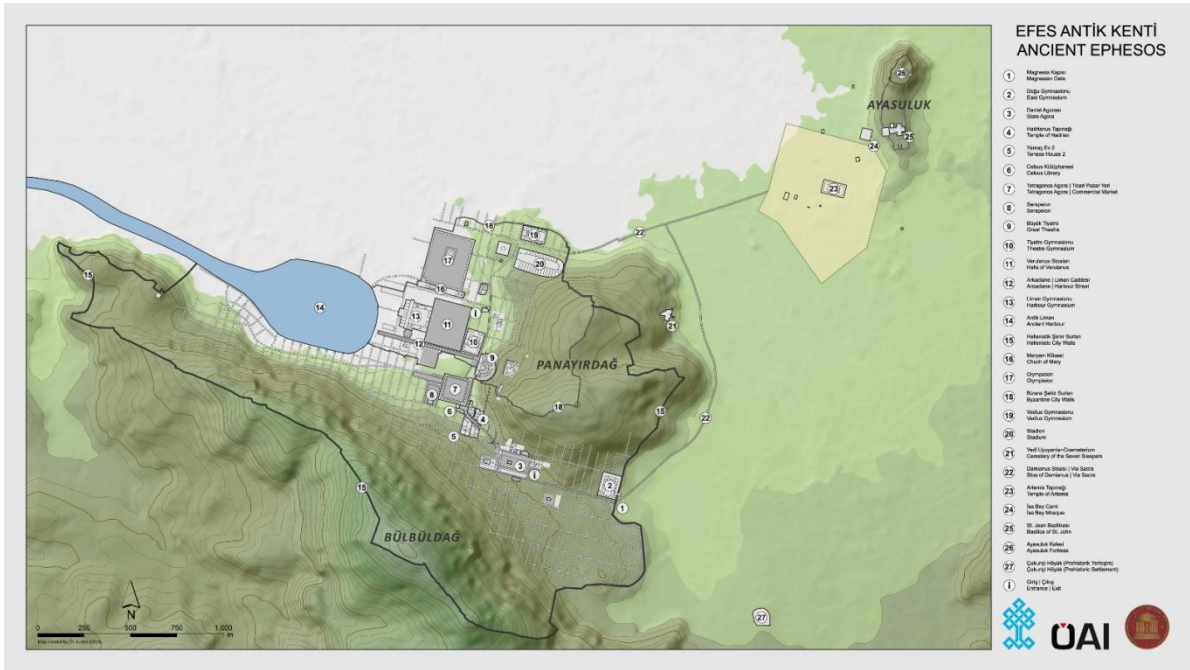

Fig. 15. Ephesos Antik Kenti Mimari Yapıların Konumu

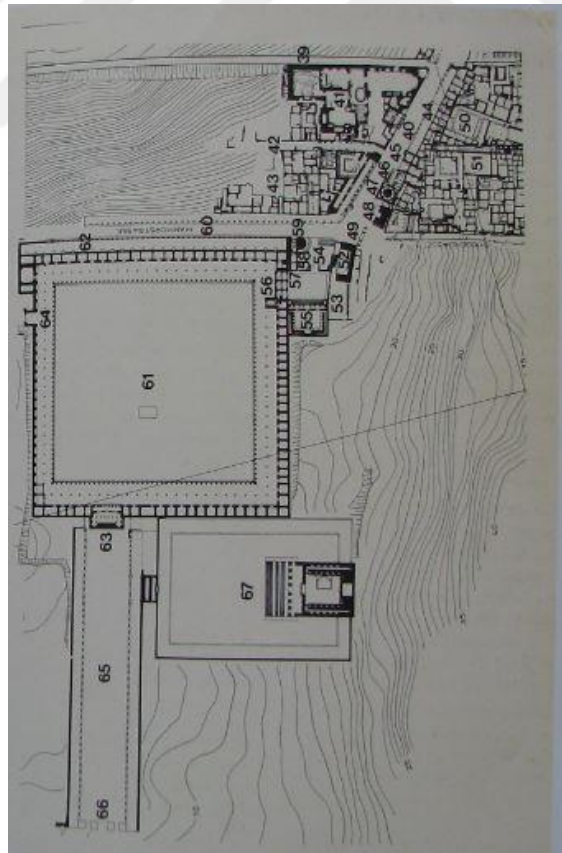

Fig. 16. Ephesos Kenti Kazılan Alanın Planı (Scherrer,2000,129)

Fig. 17. Ephesos Hadrianus Tapınağı (Foto. R.A.Çetin)

Fig. 18. Ephesos Hadrianus Tapınağı Friz Kuşağı (Foto. R.A.Çetin)

Fig. 19. Ephesos Domitianus Tapınak Alanı (Solda Çeşme Yapısı Sağda Ayağa Kaldırılan Tapınağın Teras Fasadı) (Foto. R.A.Çetin)

Fig. 20. Ephesos Domitianus Tapınağı'nın Sunağı (Scherrer,2000,88)

Fig. 21. Ephesos Serapis Tapınağı (Foto. R.A.Çetin)

Fig. 22. Ephesos Serapis Tapınağı Mimari Parçalar (Ephesos Unesco Katalog-Selçuk Belediyesi)

Fig. 25. Ephesos Stadion Yapısı (Foto. R.A.Çetin)

Fig. 26. Ephesos Tiyatrosu (Foto. R.A.Çetin)

Fig. 27. Ephesos Tiyatrosu (Foto. R.A.Çetin)

Fig. 28. Ephesos Mermer Cadde (Foto. R.A.Çetin)

Fig. 29. Ephesos Mermer Cadde (Foto. R.A.Çetin)

Fig. 30. Ephesos Kuretler Caddesi (Foto. R.A.Çetin)

Fig. 31. Ephesos Kuretler Caddesi (Foto. R.A.Çetin)

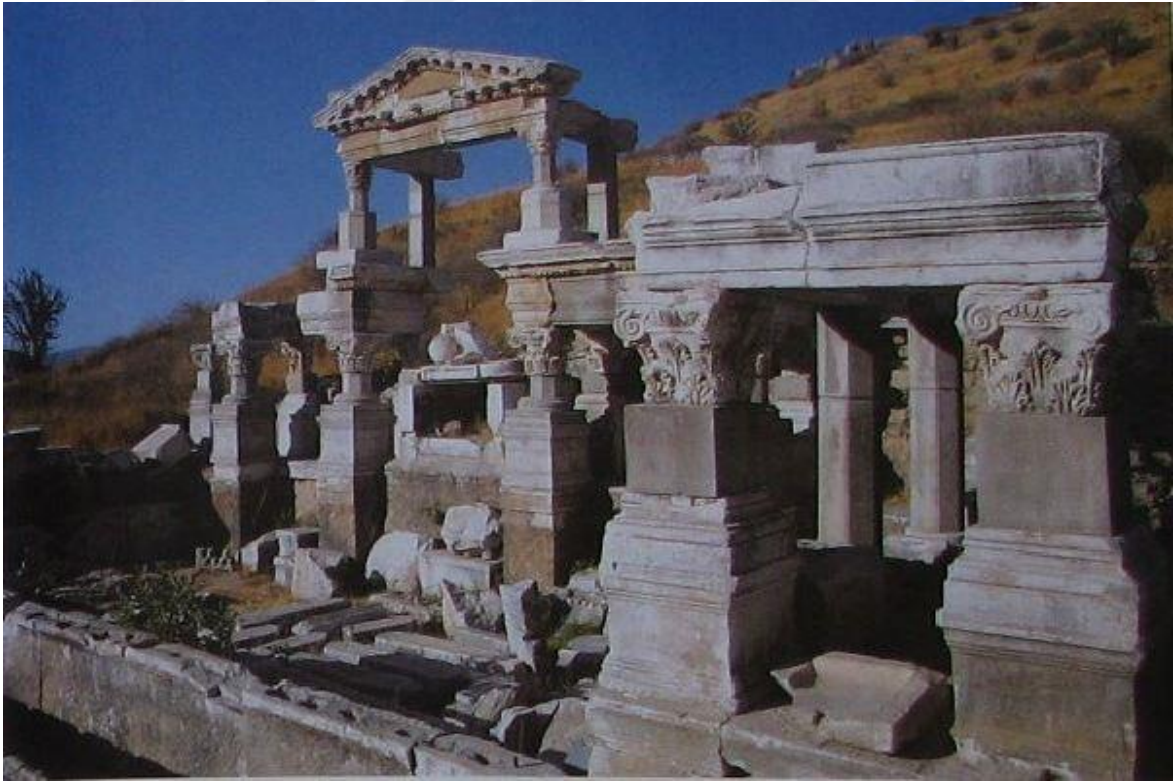

Fig.32. Traianus Çeşmesi

Fig. 33. Ephesos Celcus Kütüphanesi (Foto. R.A.Çetin)

Fig. 34. Ephesos Celcus Kütüphanesi (Foto. R.A.Çetin)

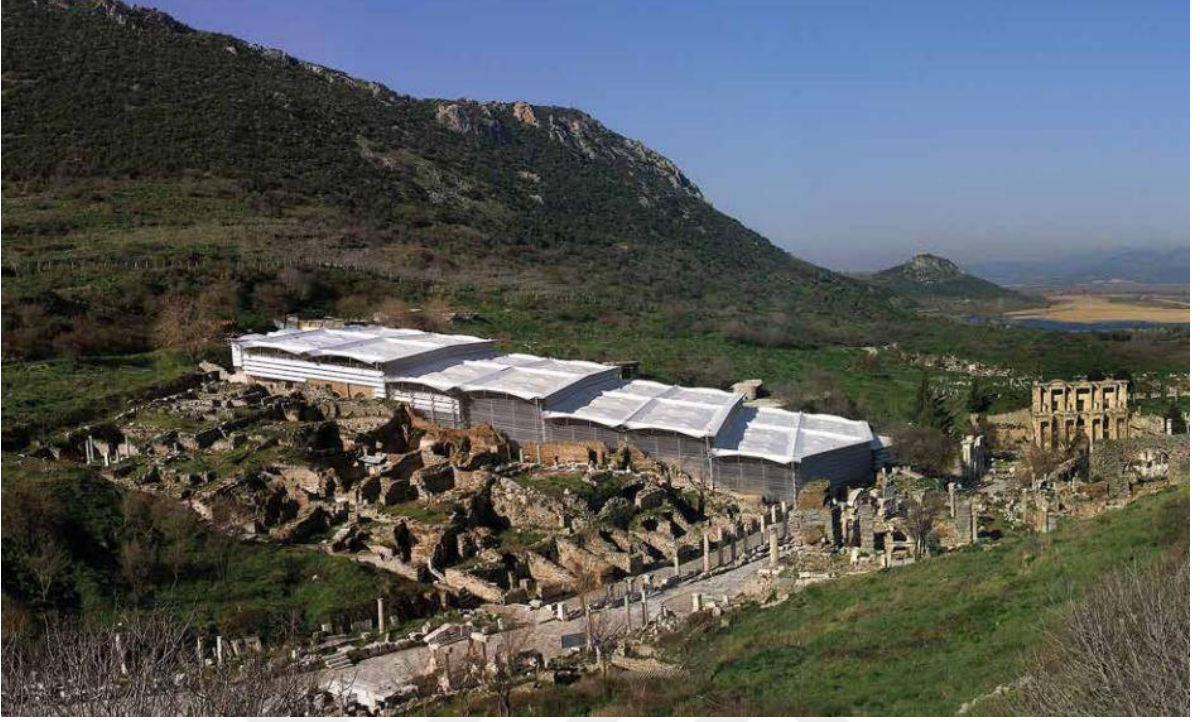

Fig. 35. Ephesos Yamaç Evler (Ephesos Unesco Katalog-Selçuk Belediyesi)

Fig. 36. Ephesos Yamaç Evler

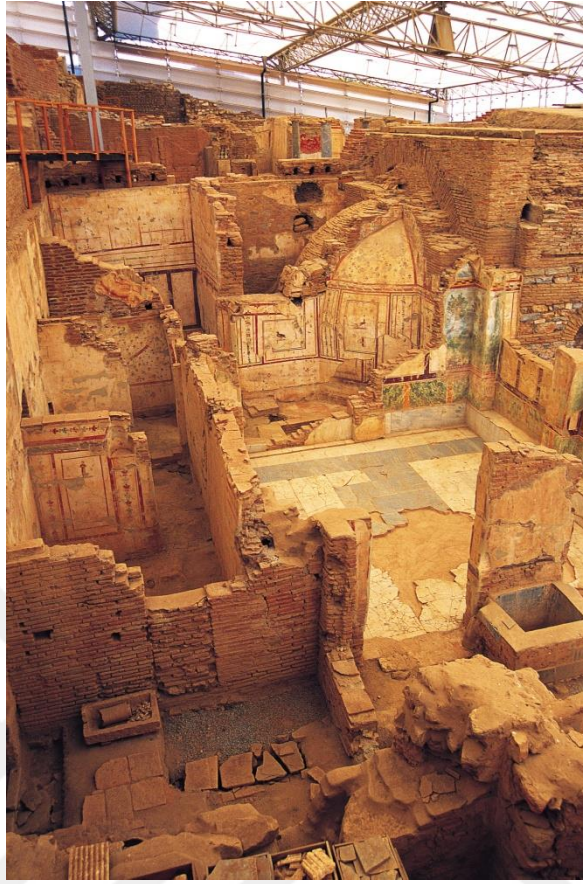

Fig. 37. Ephesos Yamaç Evler

Fig. 38. Ephesos Yamaç Evler

Fig. 39. Ephesos Devlet Agorası ve Üst Meydan (Foto. R.A.Çetin)

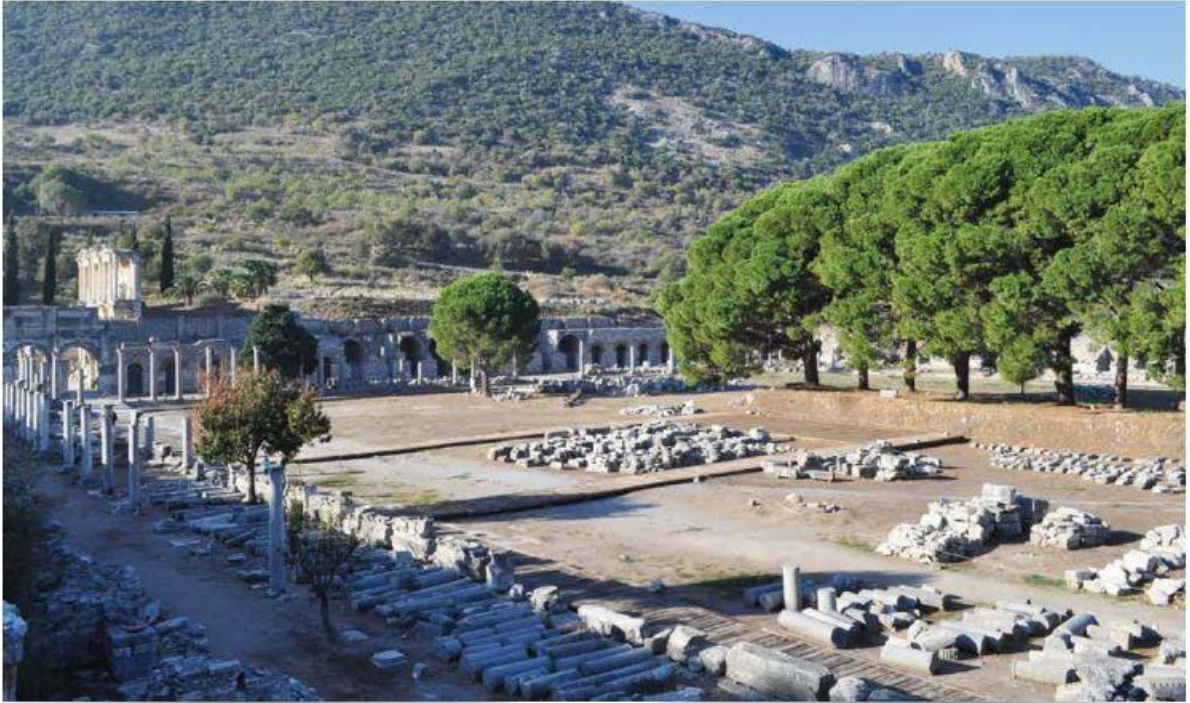

Fig. 40. Tetragonos Agorası (Ephesos Unesco Katalog-Selçuk Belediyesi)

Fig. 41. Ephesos Devlet Agorası'nın güneydoğusundaki Dorik Kapı Yapısı (Scherrer,2000,78)

Fig. 42. Limanda bulunan yapılar (Viyana Efes Müzesi'ndeki Maket) (Scherrer, 2000, 174)

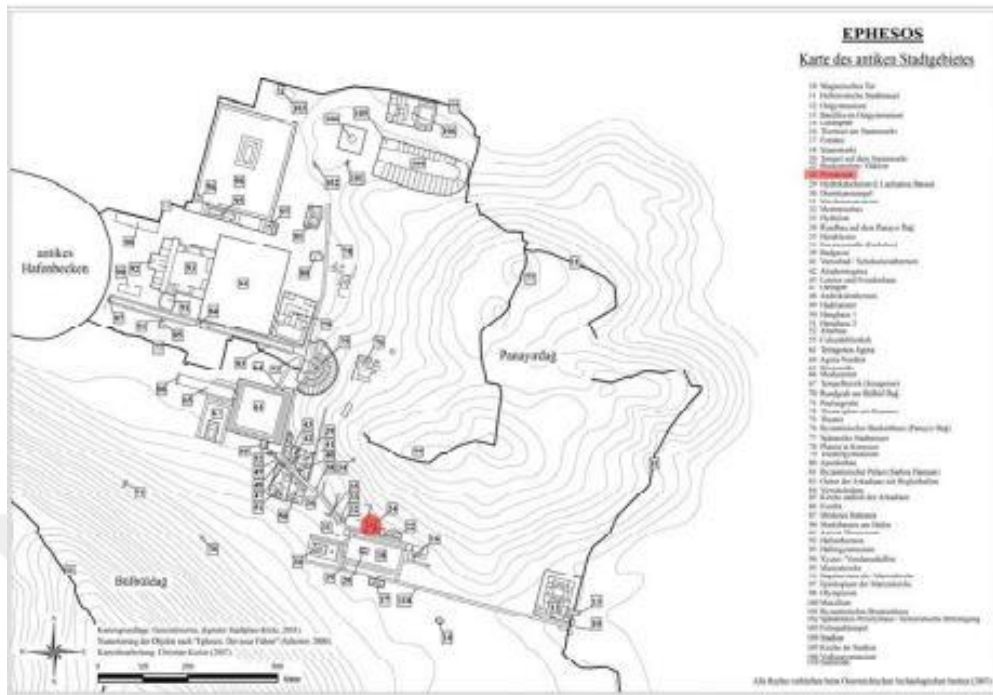

Fig. 43. Ephesos Prytaneion'un Yerleşim Alanındaki Konumu (Steskal- Ladstatter,2009,143.Res. 2)

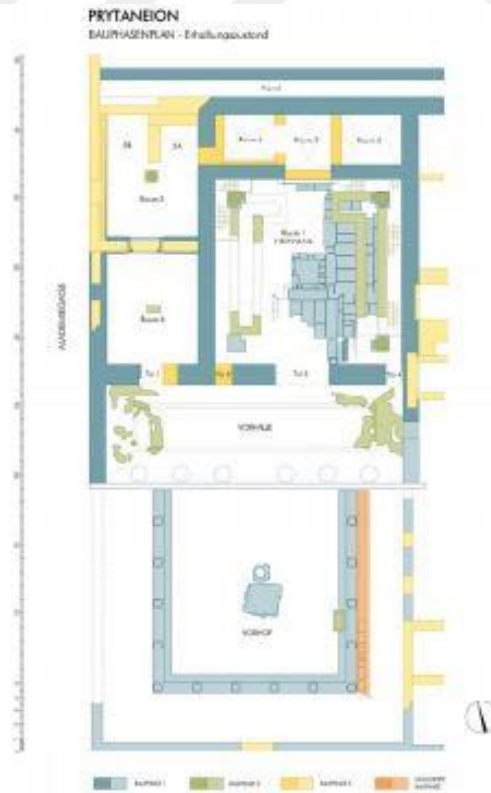

Fig. 44. Ephesos Prytaneion'un Planı (Steskal- Ladstatter,2009,145.Res. 5)

Fig. 45. Ephesos Prytaneion Yapısı (Steskal- Ladstatter,2009,144.Res. 4)

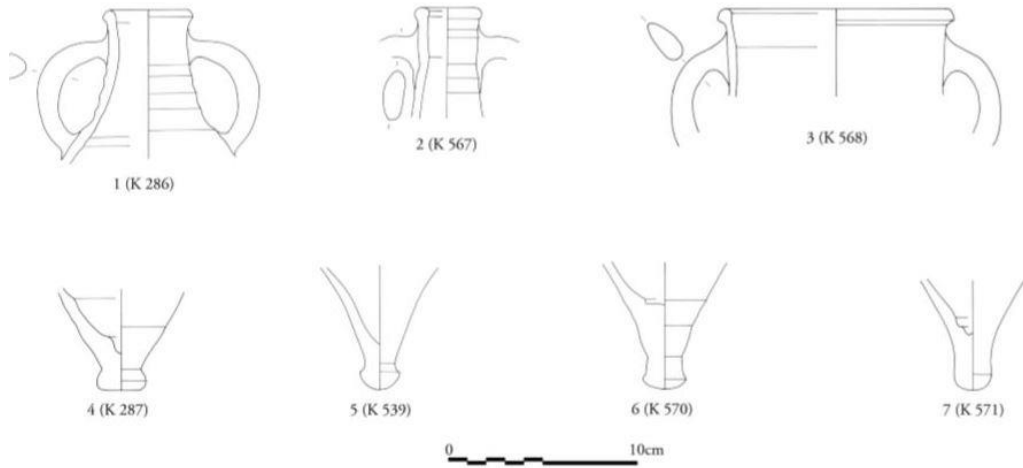

Fig. 46. Vadius Gymanasiumu'un Ele Geçen Ephesos 56 Amphora (Ladstatter, 2008,182)

Fig. 47. Ephesos ile Adriyatik arasındaki ticareti doğrulayan amphoralar

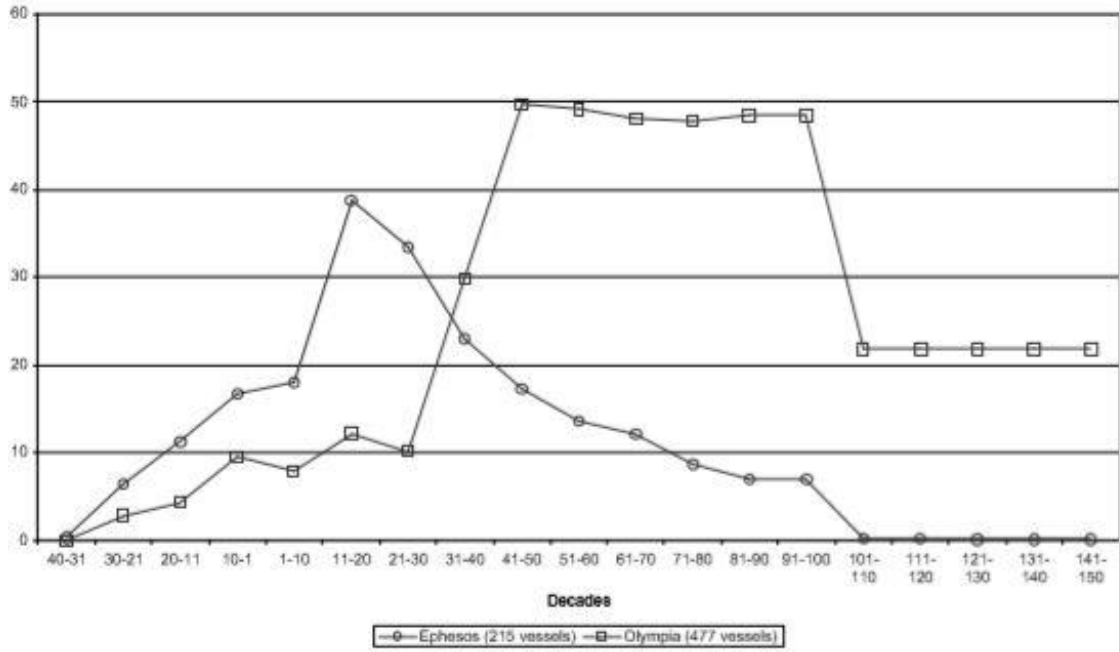

Fig. 48. Ephesos ve Olympia'daki İtalyan Sigillatalarının Kronolojisi (Martin,A. 2006,175)

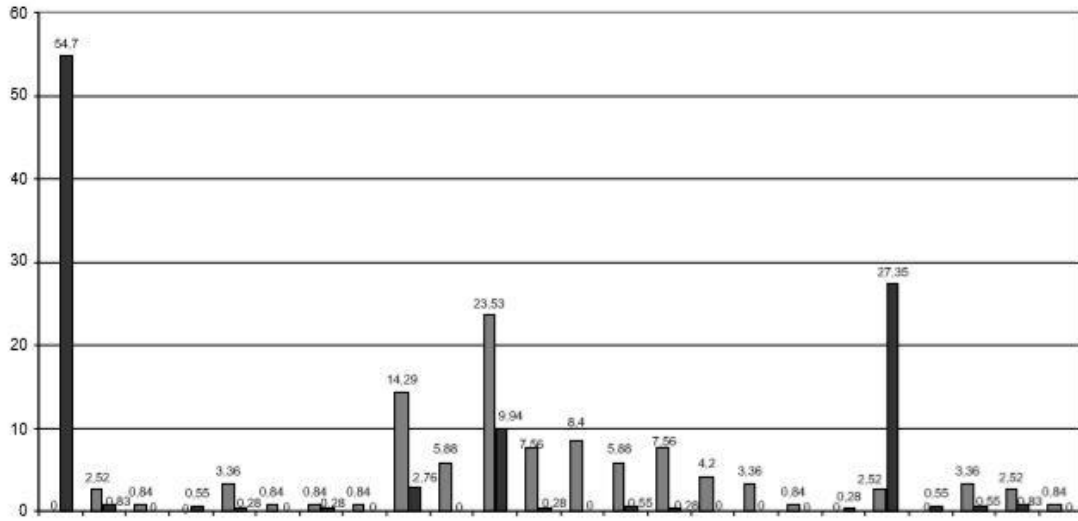

Fig. 49. Ephesos ve Olympia'da İtalyan Sigillata Tablosu (Martin,A. 2006, 176)

Fig. 5 - Sites with attested Italian sigillata - Aegean.

- 1 - Corfu
- 2 - Delphi
- 3 - Corinth
- 4 - Aigira
- 5 - Patra
- 6 - Elis
- 7 - Olympia
- 8 - Sparta
- 9 - Panaghia Chrysaphitissa
- 10 - Argos
- 11 - Methana
- 12 - Kenchreai
- 13 - Isthmia
- 14 - Eleusis
- 15 - Athens
- 16 - Eretria
- 17 - Knossos
- 18 - Gortyn
- 19 - Lasaia
- 20 - Stobi
- 21 - Thessaloniki
- 22 - Troy
- 23 - Alexandria Troas
- 24 - Assos
- 25 - Pergamon

26 - Smyrna	31 - Miletos
27 - Notion	32 - Iasos
28 - Ephesos	33 - Kos
29 - Samos	34 - Knidos
30 - Priene	

Fig. 50. Ege Kentlerinde Bulunan İtalyan Sigillataları (Martin, 2006,179)

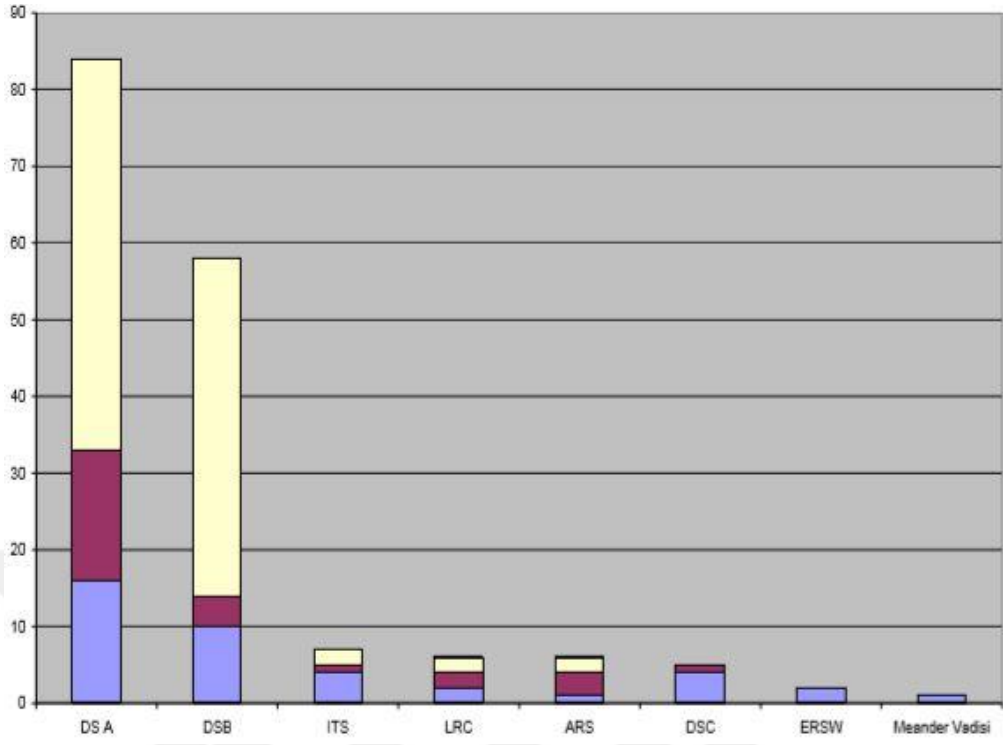

Fig. 51. Ephesos Prytaneion'da Ele Geçen Seramik Dağılım Tablosu (Steskal,2009,147).

Fig. 52. Efes Müzesi, Devlet Agorası'nda ele geçen imparator Augustus ve Livia'nın heykeli (Scherrer, 2000,215)

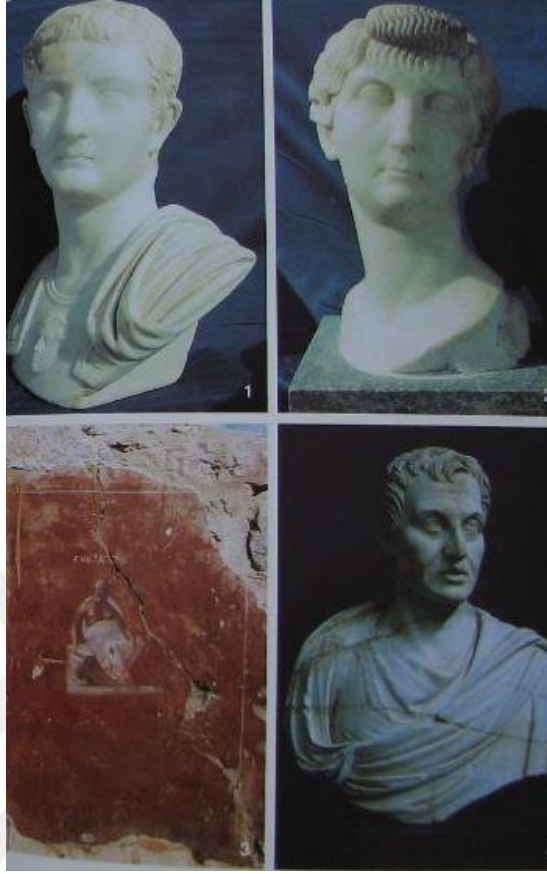

Fig. 53. Efes Müzesi, Yamaç Evler Buluntuları (Scherrer, 2000, 198)

Fig. 54. Marcus Aurelius Portresi (Keser, 2010, 208, Resim 48)

Fig. 55. Roma İmparatorluk Dönemi Ephesos Sikkeleri (Benli, 2018, 35)

Fig 56. Ephesos Sikkelerinde Örnekler

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Serkan ÜLBEĞİ

Doğum Yeri ve Tarihi : 12.02.1984

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi :Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü.

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İş Deneyimi

: Prof.Dr. Ömer Özyiğit'in kazı başkanlığında 2007-2019
Phokaia Antik Kenti Kazıları, Foça-İZMİR.

İletişim

İletişim : ilbeyiserkan35@hotmail.com

Tarih :10.07.2019